

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E

HOU'EIKIM MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	3
'AHO	Pulelulu, 1 Fepueli 2017

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakafofonga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

& Kau Tau 'a 'Ene 'Afio

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai

& Polisi, Pil sone, Tamate Afi

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute

'Eiki Minisit Lao

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

'Eiki Minisit Mo'ui

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

'Eiki Minisita Ako & Ako Ng ue

Samuela 'Akilisi P hiva

Siaosi Sovaleni.

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Dr. 'Aisake Valu Eke

Dr. P hiva Tu'i'onetoa

T vita Lavemaau

Sione Vuna Fa'otusia

S misi Taelangi Fakahau

Poasi Mataele Tei

Dr. Saia Ma'u Piukala

Semisi Lafu Kioa Sika

Penisimani 'Epenisa Fifita

Hou'eiki Fakafofonga N pele

Lord Tu'i' fitu

Lord Vaea

Lord Tu'ilakepa

Lord Tu'iha'angana

Lord Tu'iha'ateiho

Lord Nuku

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele 'Eua

'Eiki Fakafofonga N pele Ongu Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Fika 4 Tongatapu

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

Fakafofonga Kakai 17, Ongu Niua

M teni Tapueluelu

Vili Manuopangai Hingano

Veivosa *Light of Life* Taka

S miu Kuita Vaipulu

'Akosita Havili Lavulavu

Sosefo Fe'aomoeata Vakati

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 03/2017
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

*'Aho Pulelulu 01 Fepueli, 2017
10.00am.*

HOKOHOKO 'O E NGAUE 'A E FALE ALEA

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	KOMITI KAKATO:
		4.1 Feme'a'aki 'i he Ngaahi Kaveinga Fekau'aki mo e Sipoti 2019
		4.2 Tali mei he Pule'anga ki he Ngaahi 'Asenita Ngaue na'e tuku mei he Fale Alea ki he Pule'anga 'i he 2015
		4.3 Fakamatala Fakata'u 'Ofisi 'o e Palemia 2015
		4.4 Fakamatala Fakata'u Potungaue Polisi Tonga 2013 mo e 2014
		4.5 Fakamatala Fakata'u Poate Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue 2015/2016
		4.6 <u>Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea:</u>
		4.6.1 Vahenga Fili Vava'u 15
		4.6.2 Vahenga Fili Ha'apai 13
		4.6.3 Vahenga Fili Vava'u 16
		4.6.4 Vahenga Fili Ha'apai 12
		4.7 Lipooti Folau Fekau'aki mo e Pule 'a e Lao mo e Ngaahi Totonu 'a e Tangata. Lonitoni, Pilitania 7 - 8 Sepitema, 2015.
		4.8 <u>Ngaue ke lipooti ki Fale Alea:</u>
		4.8.1 Fakamatala Fakata'u Potungaue Tanaki Tukupau mo e Tute 2015-2016
Fika 06	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 07	:	Kelesi

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga.....	6
Lotu.....	6
Me’a ‘a e ‘Eiki Sea	6
Ng ue e Potungaue Ako ki he ngaahi hoha’a ki he sivi fanau ako.....	7
Tokanga ki he tuku kitu’a toko 19 Potung ue Ako.....	8
Me’a ‘a e ‘Eiki Sea	8
Ng ue e Potungaue Ako ki he ngaahi hoha’a ki he sivi fanau ako.....	8
Tokanga ki he tuku kitu’a toko 19 Potung ue MIA.....	10
Tali Pal mia fekau’aki mo e tuku kitu’a toko 19 MIA.....	10
Fakama’ala’ala ki he polis Pule’anga ki he kau ng ue lau ‘aho.....	11
Poupou ke fai’ofa Pule’anga ki hotau kakai	12
Tokanga ke tokangaekina kau ng ue leipa he ‘ potung ue Pule’anga.....	14
Tokanga ko hai fua e fakamole ki he maumau e vaka <i>Maggie Cat</i>.....	17
Tokanga ki he palopalema hoko ki he Niuv kai.....	17
Tapou ke fakapapau’i Pule’anga faipau ngaahi kautaha vaka & vakapuna ki he aleapau ng ue ki he fonua.....	19
Tokanga ki he tu’uaki fakatau ‘inasi <i>TCL</i>.....	20
Fakamahino Pule’anga kei hokohoko atu alea mo e <i>Digicel</i>.....	21
Taukave kuo pau ke ‘omai fakamatala fakata’u ngaue Pule’anga ki Fale Alea	23
Kole ke tukuhifo ‘isiu he <i>TCL</i> ki he K miti Kakato	24
Fokotu’u ke ‘atita’i ‘a e Potung ue Ngaahi Pisinisi Pule’anga	25
Fiema’u pa’anga 18 miliona kae a’u keipolo ‘initaneti ki Tokelau.....	25
Ke ‘i ai faingamalie ‘o e fe’au’auhi kae ma’ama’a totongi ‘initaneti.....	26
Ka fakatau <i>TCL</i> ‘inasi ‘ikai to e fiema’u ke fai ha n	27
Me’a ‘a e Sea.....	27
‘Ikai poupou’i <i>World Bank</i> ke n Pule’anga.....	28
Tokanga na’a pule’i ha kautaha mei muli koloa ‘a e fonua.....	34
Puipuitu’a nounou ki he pol seki keipolo ‘initaneti	35
Poupou’i e fe’au’auhi <i>Digicel</i> mo e <i>TCC</i>	35
Fakama’ala’ala ka n <i>TCL</i> kae kei ma’olunga totongi ‘initaneti.....	38
Fakama’ala’ala ki he ngaahi lelei ka a’u faipa ki Ha’apai mo Vava’u	41

Ngaahi ng ue ki he ngaahi nunu'a 'initaneti	41
<u>Fakama'ala'ala</u> ki he Konivesioa <i>Budapest</i> ke tau'i ngaue kovi'aki 'initaneti	42
Malava malu'i mo fakangatangata 'elia 'initaneti ma'a e f mili	42
Fakafuofua a'u p seti 50 holo totongi 'initaneti	42
Mahu'inga ke laka 'a Tonga mo e fakalalakaka 'o taimi.....	44
Poupou'i ke 'i loto fakatou'osi <i>Digicel & TCC</i> 'o fe'au'auhi kae ola lelei ki he kakai	44
Fehu'ia p na'e 'omai ha fakakaukau 'a e <i>TCL & TCC</i> ki he alea 'oku fai.....	46
Tali Pule'anga ki he hoha'a fekau'aki mo e loto 'o e <i>TCL & TCC</i>	46
Tokanga ki he totongi 'e fai Pule'anga ki he kautaha muli	46
Tokanga ki he 'uhinga ke ala kautaha muli ki he koloa 'a e Tonga	48
Tokanga ke 'omai ha ngaahi pepa fakamatala mei he Pule'anga ki he alea ne fai	52
Fokotu'u 'omai ki Fale Alea 'e he Pule'anga ngaahi ka 'oku maau alea ki he <i>TCL</i>	54
Fokotu'u ke tukuange 'isiu ki he <i>TCL</i> ki he Komiti Pa'anga	54
Mahu'inga ke tauhi ngaahi fakamatala 'oku fakalao	55
Fakamamafa'i mafai ma'u 'e he Sea & K miti Pa'anga Fale Alea.....	57
Poupou ke fakahoko ngaue ki he keipolo 'initaneti ma'a e fonua	57
Hoko atu alea'i 'isiu fekau'aki mo e sipoti	60
Tokanga ki he tukunga 'i ai e langa ki he teu sipoti	60
Tali Pal mia 'oku fakapotopoto ange mala'e t pulu ke tu'u 'i Popua.....	61
Tokanga ki ha sivi fakasaienisi ki he lingi'anga veve 'i Popua hano uesia 'ataakai	62
Fokotu'u ke ta'ofi a t pulu ke nofo ai 'a e kakai	63
Mahu'inga e mala'e t pulu 'i he lele l loa ki he kaha'u.....	65
Fakamahino Pal mia 'e lava fai Sipoti 2019	67
Tali Palemia ki he 'uhinga 'ikai fakamoleki Pule'anga 14 miliona mala'e t pulu 'Atele	70
Tokanga ki he me'a Palemia ko e lao kovi 'a e Lao Sipoti 2013	72
Hoha'a ki he fakatonutonu fakalao na'e ha mai he tohi tukuaki'i Pal mia	73
Fakama'ala'ala he fatongia 'a e TASA.....	74
Fakam 'opo'opo Ngaahi Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga	77

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: Pulelulu, 1 Fepueli, 2017.

Taimi: 1000-1010 pongipongi

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea Fale Alea.

Lotu

'Eiki Sea: K taki 'o fai mai 'a e lotu 'a e 'Eiki.

Na'e kau kotoa leva 'a e Hou'eiki M mipa ki he hiva 'a e Lotu 'a e 'Eiki.

'Eiki Sea: M 1 . K taki kae fai mai 'etau tali ui.

<003>

Taimi: 1010-1020

'Eiki Sea: ...fai mai 'etau tali ui.

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki Minisit 'o e Kapineti, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele 'a 'Ene 'Afio 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai, kae 'at ke fakahoko hono ui 'a e Falé ki he pongipongi ni. 'Aho Pulelulu 01 'o Fepueli, 2017.

'Eiki Sea ko e ngata'anga tali ui 'a e Fale ki he pongipongi ni, ko e 'Eiki Tokoni Pal mia 'oku poaki me'a t mui mai, kei hoko atu poaki tengetange 'a N pele Vaea mo e poaki folau 'a Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, m 1 'Eiki Sea.

Me'a 'a e 'Eiki Sea

'Eiki Sea: M 1 . Tapu mo e 'afio 'a e 'Otua M fimafi hotau lotolotonga, fakatapu foki ki he 'Ena 'Afifio, Tupou VI kae 'uma' 'a e Ta'ahine Kuini, Nanasipau'u mo e Fale 'o Ha'a Moheofo, fakatapu foki ki he Pal mia mo e Hou'eiki K pineti, pehee 'eku fakatapu ki he Hou'eiki N pele Fakafofonga 'o e fonua kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

M 1 mu'a ho'omou laum lie ki he pongipongi ni, pea koe'uhí ke hokohoko atu 'a e ng ue 'a e Fale, pea na'e 'i ai p foki 'a e ngaahi feme'a'aki pea na'e tuku atu p ki taumu'a ke fai ha ng ue ki ai, pea 'i he'ene peh 'oku ou kole ke me'a mai mu'a 'a e 'Eiki Minisit Ako, ki'i taimi ko eni ki he ngaahi me'a na'e fai 'a e kole mei he Hou'eiki, me'a mai.

'Eiki Minisit Ako: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga, tapu ki he 'Eiki Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit 'o e K pineti, tapu ki he Hou'eiki N pele 'o e fonua, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

Ng ue e Potungaue Ako ki he ngaahi hoha'a ki he sivi fanau ako

'E Sea fakafeta'i ki he 'Otua M fimafi, 'ofa 'a langi 'o fakalaum lie lelei 'a e Feitu'u na kae 'uma' 'a e Hou'eiki 'o e Fale 'Eiki ni. Na'e 'i ai 'a e tokanga 'a e Falé ki hono to e langa fo'ou 'o e pepa sivi 'a e f nau ako ke 'oua 'e totongi, 'a ia 'oku 'uhinga ia ko hono to e lau fo'ou 'a e ngaahi pepa sivi 'a e form 5, form 6 mo e form 7, lea fakapilit nia ko e recount, 'a ia 'oku 'i ai 'a hono to e lau fo'ou 'e 2, ko e 'uluaki ko e lau fo'ou 'o e maaka, na'a 'oku fehalaaki hono lau 'o e maaka, pea 'oku 'i ai mo hono ki'i totongi, tau peh p 'oku pa'anga 'e nima.

Ko hono uá ko hono to e 'a'ahi fo'ou ko hono to e 'a'ahi fo'ou 'o e pepa, tau peh p 'oku pa'anga 'e taha-ua. Ko e pa'anga ko eni 'oku t naki ia 'e he Potung ue pea 'oku fakah ia ki he Minisit Pa'anga mo 'ene Potung ue. Pea ko e silini ko eni 'oku totongi 'aki ia 'a e kau 'ofisa 'oku nau fai 'a e ng ue, he ko e ng ue ko eni 'oku fai ia 'i tu'a taimi, 'oku takitaha 'i ai p 'a e ng ue 'a e 'ofisa 'oku fakahoko, pea ko e s niti ko eni 'oku 'ai ia 'o totongi 'aki 'a e kau 'ofisa ka nau nofo tu'a taimi 'o fai 'a e fatongia.

Ne u fakataha mo 'eku kau 'ofisa Sea pea 'oku fai 'emau ng ue ki ai ke vakai'i ange p 'oku 'i ai ha lao p na'e 'osi ha lao ia 'oku tu'utu'uni ke totongi p kuo 'osi 'i ai ha tu'utu'uni p 'oku 'osi 'i ai ha k sete, kapau 'e ma'u 'e he 'emau fakatotolo ko eni 'oku 'ikai pea temau fakah leva 'emau kole ki he K pineti ke to'o 'a e totongi ko eni.

Ko hono ua, ne fakahoko mai 'e he'eku kau 'ofisa ongo 'ofisa 'e toko ua 'anep 'a e polokalama telev sone ki he fonua ke nau me'a 'o fel ve'i pea mo e sivi. Pea 'oku ou tui kuo m 'ala'ala 'a e ngaahi fakam 'ala'ala ko eni, pea 'e to e 'i heni 'eku kau 'ofisa ko eni kuo ma fai 'a e femahino'aki pea mo e Sea 'o e K miti Sosiale 'e to e 'i heni 'eku kau 'ofisa 'i he 'aho Tusite, 'aho 17, taimi 12 ho'at loki konifelenisi 'o e Fale Alea ke to e fakahoko atu ha fakam 'ala'ala. M l Sea 'a e ma'u faingam lie.

'Eiki Sea: M l . 'Eiki N pele Vava'u me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: Tapu p pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu atu ki he 'Eiki Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki K pineti, fakatapu atu ki he Hou'eiki N pele kae 'uma' 'a e kau Fakafofonga 'o e Kakai kae 'uma' 'etau kau ng ue 'Eiki Sea. Kole p Sea ke u kau atu he lotu lelei 'o e pongipongi ni, neongo p ko e lau ma'uloto k ko e ako tonu ia 'a e 'Eiki na'e fai ki hono kakai ko 'etau lotu 'e peh ni. Pea ko e me'a ia 'oku toutou fai ai ko hono talanoa'i p ko hono toutou lea 'aki 'e he Fale ni ko 'emau Tamai 'oku 'i Hevani.

'Eiki Sea 'oku 'i ai 'a e me'a 'oku ou tu'u hake ai, he M nite 'oku ou foki atu p 'o h atu 'i he ki'i palepale 'oku mau inu kava he M nite, pea ko e talanoa na'a ku fai ki he ni'ihi 'i he kau faikava, me'a fakaongosia mo'oni ko e ng ue he me'a fakapolitikale 'Eiki Sea. Ko 'eku 'uhinga 'Eiki Sea koe'uhí talu 'a e kamata 'a e Fale Alea mo e lahi 'a e ngaahi issue lalahi 'oku 'ohake 'i he Fale ni, kae tautautefito ki he motu'a ni kuo a'uange 'a e kakai 'o e fonua pea kuo toutou tu'ua hoku 'api 'Eiki Sea koe'uhí 'oku mea'i 'e he kakai mahalo p ko e ki'i motu'a ni 'oku 'i ai hano lelei he Fale ni, pea mahalo p na'a 'oku malava 'e he ki'i motu'a ni, ka ko e tangata ta'e'iloa eni 'Eiki Sea. Pea a'u mai ki 'aneuhu, 'aneefiafi, pea ko u peh ke tuku p 'a e ng ue ia ko u feinga ke u kumi ha ki'i feitu'u faikava 'alu au ia 'o m l l ki ai. T ko 'oku kumi au 'e he ni'ihi 'o e kakai 'o e fonua nau faingata'a'ia 'aupito, pea ko 'eku ha'u 'Eiki Sea he pongipongi ni nau to e

a'u ange he pongipongi ni 'o fakahoko ange ki he motu'a ni pea 'oku ou peh 'Eiki Sea ko e me'a ia 'oku ou tu'u hake ai 'i he pongipongi ni.

Tokanga ki he tuku kitu'a toko 19 Potung ue Ako

Na'a ku lele atu p 'aneuhu ki he Feitu'u na ke 'omai ha faingam lie pea ko e me'a ia 'oku ou tu'u hake ai 'i he pongipongi ni 'Eiki Sea ke u fakafofonga'i atu 'a e kakai 'o e fonua 'Eiki Sea. Kuo 'osi tokolahi 'a e ni'ihi 'i he kau M mipa he Fale ni 'oku nau mea'i 'a e me'a ko eni 'Eiki Sea. Ka 'oku ou 'ohake p ki he 'Eiki Minisit ko e Pal mia 'o e 'aho p 'oku ke mea'i kuo hanga 'e he CEO 'o tuku ki tu'a 'a e toko 19 'i he ng ue 'anga ko 'oku ng ue ai, ko e kakai ko eni 'Eiki Sea 'oku ui ko e kau leipa, pea ko e ni'ihi ko eni 'oku nau *qualify* p kinautolu ki he ng ue, k 'oku ...

<005>

Taimi: 1010-1020

'Eiki Sea: ...fai mai 'etau tali ui.

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki Minisit 'o e Kapineti, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele 'a 'Ene 'Afio 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai, kae 'at ke fakahoko hono ui 'a e Falé ki he pongipongi ni. 'Aho Pulelulu 01 'o Fepueli, 2017.

'Eiki Sea ko e ngata'anga tali ui 'a e Fale ki he pongipongi ni, ko e 'Eiki Tokoni Pal mia 'oku poaki me'a t mui mai, kei hoko atu poaki tengetange 'a N pele Vaea mo e poaki folau 'a Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, m l 'Eiki Sea.

Me'a 'a e 'Eiki Sea

'Eiki Sea: M l . Tapu mo e 'afio 'a e 'Otua M fimafi hotau lotolotonga, fakatapu foki ki he 'Ena 'Afio, Tupou VI kae 'uma' 'a e Ta'ahine Kuini, Nanasipau'u mo e Fale 'o Ha'a Moheofo, fakatapu foki ki he Pal mia mo e Hou'eiki K pineti, pehee 'eku fakatapu ki he Hou'eiki N pele Fakafofonga 'o e fonua kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

M l mu'a ho'omou laum lie ki he pongipongi ni, pea koe'uhí ke hokohoko atu 'a e ng ue 'a e Fale, pea na'e 'i ai p foki 'a e ngaahi feme'a'aki pea na'e tuku atu p ki taumu'a ke fai ha ng ue ki ai, pea 'i he'ene peh 'oku ou kole ke me'a mai mu'a 'a e 'Eiki Minisit Ako, ki'i taimi ko eni ki he ngaahi me'a na'e fai 'a e kole mei he Hou'eiki, me'a mai.

'Eiki Minisit Ako: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga, tapu ki he 'Eiki Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit 'o e K pineti, tapu ki he Hou'eiki N pele 'o e fonua, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

Ng ue e Potungaue Ako ki he ngaahi hoha'a ki he sivi fanau ako

'E Sea fakafeta'i ki he 'Otua M fimafi, 'ofa 'a langi 'o fakalaum lie lelei 'a e Feitu'u na kae 'uma' 'a e Hou'eiki 'o e Fale 'Eiki ni. Na'e 'i ai 'a e tokanga 'a e Falé ki hono to e langa fo'ou

‘o e pepa sivi ‘a e f nau ako ke ‘oua ‘e totongi, ‘a ia ‘oku ‘uhinga ia ko hono to e lau fo’ou ‘a e ngaahi pepa sivi ‘a e form 5, form 6 mo e form 7, lea fakapilit nia ko e recount, ‘a ia ‘oku ‘i ai ‘a hono to e lau fo’ou ‘e 2, ko e ‘uluaki ko e lau fo’ou ‘o e maaka, na’a ‘oku fehalaaki hono lau ‘o e maaka, pea ‘oku ‘i ai mo hono ki’i totongi, tau peh p ‘oku pa’anga ‘e nima.

Ko hono uá ko hono to e ‘a’ahi fo’ou ko hono to e ‘a’ahi fo’ou ‘o e pepa, tau peh p ‘oku pa’anga ‘e taha-ua. Ko e pa’anga ko eni ‘oku t naki ia ‘e he Potung ue pea ‘oku fakah ia ki he Minisit Pa’anga mo ‘ene Potung ue. Pea ko e silini ko eni ‘oku totongi ‘aki ia ‘a e kau ‘ofisa ‘oku nau fai ‘a e ng ue, he ko e ng ue ko eni ‘oku fai ia ‘i tu’a taimi, ‘oku takitaha ‘i ai p ‘a e ng ue ‘a e ‘ofisa ‘oku fakahoko, pea ko e s niti ko eni ‘oku ‘ai ia ‘o totongi ‘aki ‘a e kau ‘ofisa ka nau nofo tu’a taimi ‘o fai ‘a e fatongia.

Ne u fakataha mo ‘eku kau ‘ofisa Sea pea ‘oku fai ‘emau ng ue ki ai ke vakai’i ange p ‘oku ‘i ai ha lao p na’e ‘osi ha lao ia ‘oku tu’utu’uni ke totongi p kuo ‘osi ‘i ai ha tu’utu’uni p ‘oku ‘osi ‘i ai ha k sete, kapau ‘e ma’u ‘e he ‘emau fakatotolo ko eni ‘oku ‘ikai pea temau fakah leva ‘emau kole ki he K pineti ke to’o ‘a e totongi ko eni.

Ko hono ua, ne fakahoko mai ‘e he’eku kau ‘ofisa ongo ‘ofisa ‘e toko ua ‘anep ‘a e polokalama telev sone ki he fonua ke nau me’a ‘o fel ve’i pea mo e sivi. Pea ‘oku ou tui kuo m ‘ala’ala ‘a e ngaahi fakam ‘ala’ala ko eni, pea ‘e to e ‘i heni ‘eku kau ‘ofisa ko eni kuo ma fai ‘a e femahino’aki pea mo e Sea ‘o e K miti Sosiale ‘e to e ‘i heni ‘eku kau ‘ofisa ‘i he ‘aho Tusite, ‘aho 17, taimi 12 ho’at loki konifelenisi ‘o e Fale Alea ke to e fakahoko atu ha fakam ‘ala’ala. M 1 Sea ‘a e ma’u faingam lie.

‘Eiki Sea: M 1 . ‘Eiki N pele Vava’u me’a mai.

Lord Tu’ilakepa: Tapu p pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, tapu atu ki he ‘Eiki Pal mia kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki K pineti, fakatapu atu ki he Hou’eiki N pele kae ‘uma’ ‘a e kau Fakafofonga ‘o e Kakai kae ‘uma’ ‘etau kau ng ue ‘Eiki Sea. Kole p Sea ke u kau atu he lotu lelei ‘o e pongipongi ni, neongo p ko e lau ma’uloto k ko e ako tonu ia ‘a e ‘Eiki na’e fai ki hono kakai ko ‘etau lotu ‘e peh ni. Pea ko e me’a ia ‘oku toutou fai ai ko hono talanoa’i p ko hono toutou lea ‘aki ‘e he Fale ni ko ‘emau Tamai ‘oku ‘i Hevani.

‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ‘oku ou tu’u hake ai, he M nite ‘oku ou foki atu p ‘o h atu ‘i he ki’i palepale ‘oku mau inu kava he M nite, pea ko e talanoa na’a ku fai ki he ni’ihi ‘i he kau faikava, me’a fakaongosia mo’oni ko e ng ue he me’a fakapolitikale ‘Eiki Sea. Ko ‘eku ‘uhinga ‘Eiki Sea koe’uhí talu ‘a e kamata ‘a e Fale Alea mo e lahi ‘a e ngaahi issue lalahi ‘oku ‘ohake ‘i he Fale ni, kae tautautefito ki he motu’a ni kuo a’uange ‘a e kakai ‘o e fonua pea kuo toutou tu’ua hoku ‘api ‘Eiki Sea koe’uhí ‘oku mea’i ‘e he kakai mahalo p ko e ki’i motu’a ni ‘oku ‘i ai hano lelei he Fale ni, pea mahalo p na’a ‘oku malava ‘e he ki’i motu’a ni, ka ko e tangata ta’e’iloa eni ‘Eiki Sea. Pea a’u mai ki ‘aneuhu, ‘aneefiafi, pea ko u peh ke tuku p ‘a e ng ue ia ko u feinga ke u kumi ha ki’i feitu’u faikava ‘alu au ia ‘o m l l ki ai. T ko ‘oku kumi au ‘e he ni’ihi ‘o e kakai ‘o e fonua nau faingata’a’ia ‘aupito, pea ko ‘eku ha’u ‘Eiki Sea he pongipongi ni nau to e a’u ange he pongipongi ni ‘o fakahoko ange ki he motu’a ni pea ‘oku ou peh ‘Eiki Sea ko e me’a ia ‘oku ou tu’u hake ai ‘i he pongipongi ni.

Tokanga ki he tuku kitu'a toko 19 Potung ue MIA

Na'a ku lele atu p 'aneuhu ki he Feitu'u na ke 'omai ha faingam lie pea ko e me'a ia 'oku ou tu'u hake ai 'i he pongipongi ni 'Eiki Sea ke u fakafofonga'i atu 'a e kakai 'o e fonua 'Eiki Sea. Kuo 'osi tokolahi 'a e ni'ihii 'i he kau M mipa he Fale ni 'oku nau mea'i 'a e me'a ko eni 'Eiki Sea. Ka 'oku ou 'ohake p ki he 'Eiki Minisit ko e Pal mia 'o e 'aho p 'oku ke mea'i kuo hanga 'e he CEO 'o tuku ki tu'a 'a e toko 19 'i he ng ue 'anga ko 'oku ng ue ai, ko e kakai ko eni 'Eiki Sea 'oku ui ko e kau leipa, pea ko e ni'ihii ko eni 'oku nau *qualify* p kinautolu ki he ng ue, k 'oku ...

<005>

Taimi: 1020-1030

Lord Tu'ulakepa : ... sivilivii kinautolu 'o hang ko e anga maheni e fonua ni, pea 'i he tu'unga taaú, 'oku lava leva 'o'ave ki he Kapineta, ke fakapaasi he Kapineta, ke hoko ko e kau *staff*, 'Eiki Sea. Ka koe'uhí, 'Eiki Sea, na'e 'i ai e ngaahi *contract* na'a nau fai, pea mo e Pule'angá. 'A ia ko e ngaahi *contract* ko eni, 'Eiki Sea, na'e 'osi fakamo'oni ki ai 'a e Minisit ko eni 'o e Akó, 'a ia na'a na fetongi pea mo e 'Eiki Pal miá, 'e kamata mei Fepueli 'o toki 'osi ki Sune. Ka 'oku 'ikai ko e anga maheni ia, 'Eiki Sea. 'Oku nau *contract* he meimei m hina kotoa, pea 'oku tu'u tailiili e kau ng ue kotoa he Leipá. Kapau 'e peh 'a e MIA, f f kotoa 'a e ' Potung ue, Eiki Sea? Pea ko e toko 19 ko eni, 'Eiki Sea, 'oku 'i ai e ni'ihii 'oku ki'i fuoloa 'enau ng ue faka-Pule'angá. Ko e toko 19 ko 'eni, ko e kakai faka'ofa taha eni he Pule'angá, 'Eiki Sea, 'oku nau ng ue faka-*security*, 'Eiki Sea. Ko e toko 19 ko eni, 'Eiki Sea, 'oku 'i ai e kakai 'oku nau tokanga'i 'o e 'api ko eni, ko e kakai ma'ulalo taha he fonua ni, 'Eiki Sea, 'oku fa'a taku 'e he Fale ni, pea 'oku ng ue'aki 'e he ni'ihii toko lahi, fakapolitikale, ko e kau fakafofonga e fonua ni, ko e kakai faingata'a'ia he fonua ni, Sea.

'Eiki Sea, 'oku ou 'ohake p he pongipongi ni, koe'uhí na'a faifai ange kuo hanga 'e he ni'ihii ko eni 'o faka'ilo e Feitu'u na, 'Eiki Pal mia, he ko e Feitu'u na 'oku 'i he malumalu e MIA, pea 'e uesia 'a e pa'anga tukuhau e fonuá, 'Eiki Sea. Na'a 'oku 'i ai p ha founa 'a e CEO he taimi ni, ke ne fai ha ng ue fakavavevave ki he me'a ko eni, 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, ko e fakamo'oni p eni, 'Eiki Sea. Na'e 'osi hanga 'e he CEO ko eni 'o tuku e toko taha kitu'a, ko Milika Inukiha'angana, 'Eiki Sea.

'Eiki Pal mia : Sea, 'oku ou kole atu mu'a, fakamolemole p 'a e Fakafofongá, kuo mahino 'a e ' siu kuo ne 'ohake he pongipongi ni, kau 'oatu ha tali p he taimi ni, ko e 'uhingá ka tau hoko atu. Tukukehe kapau he'ikai ke fiem lie ki ai. 'Oku 'i ai e mo'oni 'a e Fakafofongá.

'Eiki Sea : Me'a mai.

Tali Pal mia fekau'aki mo e tuku kitu'a toko 19 MIA

'Eiki Pal mia : Na'a ku toki 'ilo 'a e tu'utu'uni ko iá 'aneafi. Ko e tu'utu'uni ko eni na'e 'ikai ke fou atu ia he motu'a ni. Pea na'a ku ui 'a e CEO 'aneafi p , 'a e toko taha ko e kau tokoni 'aneafi, 'oku fai tu'utu'uni 'o fakahoko ange. Fakahoko ki he fa'ahinga ko eni ke nau foki mai ki he ng ue 'i he pongipongi ni, kae 'oua leva ke fai ha tu'utu'uni. 'Oku ou kole fakamolemole atu

‘i he me’a ko ení, pea na’e ‘osi initaviu e toko taha ko ení, ‘a e *CEO* ‘aneafi, pea ‘oku ne hanga ‘o ‘omai e Laó. Ka ‘oku ou kole atu, mo’oni ‘aupito e me’a ko eni he pongipongi ni, ko e tu’utu’uni ko eni na’e fai ia ‘e he Minisit . Pea ko ‘eku talí atu eni ‘oku ou ‘oatu p he taimi ni. Na’e ‘ikai ke ‘i ai ha’aku ‘ilo ki ai, ki he fo’i tu’utu’uni ko ení, ko ia ai na’a ku fakahoko ‘a e tu’utu’uni ‘aneafi. Ui e fa’ahinga ko ení, nau foki mai he pongipongi ni. Pea ‘oku nau foki mai he pongipongi ni, kae fai ha talanoa lelei mo e *CEO*, he ‘oku ‘i ai p ‘ene mo’oni. Ka ‘oku ou fakam l ki hono ‘omai e me’a ko ení. Ko ‘eku tali eni ‘oku ou ‘oatu he taimi ni, pea ‘oku ou tui p ‘oku mou fiem lie ki ai. Na’e ‘ikai te u ‘ilo ki ai, pea na’e fai ‘eku tu’utu’uni ‘aneafi, pea kuo ‘osi maau, foki mai e kau ng ue, toki hoko atu ha talanoa mo kinautolu. M l .

‘Eiki Sea : Me’a mai.

Lord Tu’ilakepa : Sea, fakam l koe’uhí ko e fakavavevave ‘a e ‘Eiki Pal mia ke fakatokanga’i e me’a ko ení, ‘Eiki Sea. He ‘oku mo’oni e ‘Eiki Pal mia, he koe’uhí ‘oku totonu ke ne mea’i. ‘Eiki Pal mia, ‘oku ke mea’i p ho’omou fakataha *HOD*, na’e kau ai e Feitu’u na. Na’e ‘ohake ‘e he *CEO* e me’a ko ení, ‘o fekau’aki mo e ni’ihi ko ení. Ko e ni’ihi ko eni ia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’anau ‘aonga he Potungaué. Ni’ihi ia ko ení, na’a nau h lalo uaea, Sea. ‘Oku faka’ofa ‘aupito ‘aupito e ngaahi tufunga lea ne ng ue’aki ‘o ‘uluaki a’u ia ki he ni’ihi ko ‘a ko na;e fekau ke nau mavahé, ‘Eiki Sea, ‘oku te’eki ai ‘Eiki Pal mia, ke ke mea’i p , ‘oku te’eki ai ke nau ‘i he Potung ue, ‘oku nau lolotonga ‘itu’a k toa, ‘Eiki Sea. Pea ‘oku ‘i ai e tangata’eiki matu’otu’a ai.

‘Eiki Pal mia : Ko ia eni kuo ‘osi ‘oatu ‘eku talí, pea ‘oku ou tui kuo fiem lie, ko eni kuo u ‘oatu ‘a e mo’oni ‘o e me’a ko ení. Pea ‘oku ou kole atu, ke fiem lie . Kapau te tau to e hoko atu, te u to e hoko atu mo au, te u ‘oatu e fakaikiiki fekau’aki mo e me’a ko ena.

‘Eiki Sea : Tuku p ke ‘osi. Me’a mai koe.

Lord Tu’ilakepa : ‘Ikai ke u toe lave, mahalo p kuo mamahi’ia e laum lie e Pal mia he pongipongi ni he fanongo kuo a’u ki ha tu’unga peh , ‘Eiki Sea. Pea ‘oku fai ‘ene me’a mai fakavavevave, ka ‘oku ou fakam l atu ki he Feitu’u na ho’o fai tu’utu’uni fakavavevave, koe’uhí p

‘Eiki Minisit Mo’ui : Sea, ko e ki’i kole tokoni p ki he Fakafofonga.

‘Eiki Sea : Me’a mai, ‘Eiki Minisit Mo’ui.

Fakama’ala’ala ki he polis Pule’anga ki he kau ng ue lau ‘aho

‘Eiki Minisit Mo’ui : Sea, tapu p pea mo e Feitu’u na, Sea. Tapu ki he Hou’eiki M mipa e Fale Alea. ‘Oku ou ki’i fie tokoni atu p , ‘Eiki Sea, he ko e ‘siu mahu’inga eni kuo ‘ohaké. Pea ‘oku tofuhia e ngaahi Potung ue ai ‘a e Pule’angá. Sea, na’e toki hanga ‘e he *PSC* ‘o *circulate* p he ta’u kuo ‘osí, ‘i Sepitema ta’u kuo ‘osi. Na’e ‘i ai e *policy* ‘a e Pule’angá. Ko e *policy* pea mo e Lao ia ko ki he Kau Ng ue faka-Pule’anga, ‘a e *daily paid*, pe ko e ng ue lau’ahó. Ko e *maximum*, ko e m hina e 7. ‘A ia na’e fakamahu’inga, koe’uhí ko kinautolu, nau mai ‘o *reliever* e ng ue. Sea, na’e mo’umo’u’alua ‘o tukuange ‘a e *policy* ia mo e tu’utu’uni ng ue ki he kau ng ue faka-Pule’anga ia, ‘o tanumia ia he ta’u lahi, pea toki fakatokanga’i ko eni ‘o fakafoki. Pea ‘oku fai e ng ue ‘a e ‘ Potung ue kia kinautolu, *daily paid*, ke lava ‘o *absorb* ke nau hoko ‘o *staff*.

Ko e tu'utu'uni ia na'e 'osi 'omai, pea kuo 'osi tufaki ia ki he ' Potung ue. Pea 'oku fai e ng ue ki ai 'a e ngaahi Potung ue. Ko e fakahoko ko eni, kuo 'i ai e fa'ahinga ia kuo 'osi laulau ta'u 'enau ng ue ia 'anautolu, ng ue lau 'aho. Ka 'oku fai e ng ue 'a e ' Potung ue ke sivilisi'i. He na'e hanga p 'e he ngaahi Potung ue ia 'o 'omai e kau ng ue ko ia, pea 'ikai ke to e muimui ia he *policy*, kae mo'umo'u'alua ai p ia 'o laulau ta'u 'enau hoko ko e *daily paid*.

'Oku fai e feng ue'aki 'a e *PSC* mo e ngaahi Potung ue, pea mo e ng ue'anga, ke fai ha ng ue fakavavevave kia kinautolu 'oku fiema'u ko 'e he ng ue'anga, ke nau lava 'o *staff* kae foki pe ki he *policy* ko eni, ko e m hina 'e 7, 'o fakataumu'a ki ha taha 'oku 'alu 'o *leave*, kae ha'u ha taha 'o ki'i *reliever*. Na'e 'uhinga peh . Ka na'e hoko mai e me'a, ha'u p ko e *reliever*, foki mai e toko taha ng ue ia, pea vakai atu ia ki ha ki'i feitu'u, 'o hokohoko mai ia he taimi ni. 'A ia na'e fai e fakataha mo e Minisit Pa'anga, fekau'aki mo e ' ' siu peh . Na'e 'i ai e kau ai e kau ng ue he Potung ue ni, 'a e motu'a ni, ka 'oku fai e ng ue, 'oku te'eki ai ke tuku ha taha kitu'a, kae fai ha ng ue ke lava ke tau muimui ki he *policy* mo e me'a ko eni 'oku 'omai he tu'utu'uni mei he *PSC*. Ko ia p , Sea, e ki'i tokoni atu. M I .

'Eiki Sea : M I .

M teni Tapueluelu : Sea, fakamolemole p , Sea.

'Eiki Sea : Me;a mai, Fika 4.

Poupou ke fai'ofa Pule'anga ki hotau kakai

M teni Tapueluelu : Tapu mo e Feitu'u na, 'Eiki Sea, pea mal ho'o laum lie ki he pongipongi ni, peh ki he Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. 'Eiki Sea, telia p na'a peh kuo fai ha 'itengia noa 'a e Pule'anga, Sea. 'Oku ou fie poupou atu. Na'e a'u mai e ni'ihiki he motu'a ni, kau mo e ' siu tatau p . Ko e palopalema ko 'oku fai ki ai e tokanga, Sea. 'Oku 'i ai e ni'ihiki 'oku ma'u e fakamatala 'o peh . Kuo 'osi ta'u 'e 8, ta'u e 4. Kapau ko e *policy* ia ko e m hina e 7. Ko 'ene 'ova ko mei he m hina e 7 'o ta'u 'e 4, 'Eiki Sea, 'e t leva 'a e tokanga ki he Pule'anga. Ko e me'a ia ko 'oku fai ki ai e tokanga, 'Eiki Sea, ko e founga *humane*. Pe 'oku toka'i e ngeia 'o e kakai Tonga, hono *treat* ko kinautolu. Te u peh , 'oku mu'omu'a ia heni, he 'oku 'ikai ko ha'anau si'i kovi. Ko e founga tu'utu'uni ia 'a e Pule'anga, 'oku fai ki ai 'a e 'amanaki, 'Eiki Sea. Fakam l ki he Pule'anga he'enau fakatokanga'i e founga ko eni, ke fakafoki fakavavevave mai kinautolu 'o *treat* kinautolu 'i ha founga 'oku kei pukepuke honau ngeia. Kapau 'e lava 'o peh atu. 'I he m hina 'e 6 ko eni, te mou ng ue kae kumi ha'amou ng ue. Ki'i ofiofi ange ia, Sea. Pea to e lelei taha, kapau 'e *absorb* nautolu ki he ng ue faka-Pule'anga, ke tau tokoni'i p honau ngeia, Sea. Ko 'ene 'ova 'ana mei he m hina 'e 7, 'o ta'u 'e 4, ta'u 'e 8, kuo 'ova atu ia. Pea ko e kole ia mo e poupou, Sea, ki he Pule'anga, ke fai 'ofa p mu'a ki hotau kakai. M I 'aupito, Sea.

'Eiki Sea : M I . N pele Niua.

Lord Fusitu'a : Fakam l atu, Sea, pea tapu mo e Feitu'u na pea mo e Fale 'eiki ni.

'Eiki Sea : 'Ai p ke vave e tokoni, he 'oku te'eki ai ke 'osi e me'a 'a e 'Eiki N pele Vava'u.

Lord Fusitu'a : Ko e ki'i tokoni atu p ki ai he 'oku mei lele p he poini ko ia.

'Eiki Sea : Ko ia, vavevave p .

Lord Fusitu'a : Ko e fekau'aki pe mo e Potung ue 'a e 'Eiki Pal mia, 'a ia ko e Potung ue ki Muli. 'Oku 'i ai e fe'aveaki pea mo e feme'a'aki fekau'aki pea mo e fehikitaki 'i he ngaahi Potung ue. Ko e kole fakama'ala'ala 'a e motu'a ni. Na'e 'i ai e fehikitaki he ta'u kuo 'osi, 'a e toko 4 'i he Potung ue ki Muli. Ko e toko 4 ko ia, na'e mahino ko e fehikitaki ko ia

'Eiki Sea : N pele, mahalo ko e me'a kehe e me'a ko ia.

Lord Fusitu'a : Ko 'eku kole fakama'ala'ala p , pe ko e f 'a e *policy* lolotonga ko na'e fai 'aki e fehikitaki lolotonga 'oku monuka ai 'a e Lao.

Lord Tu'ilakepa : Sea, fakatonutonu, 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Me'a mai koe, 'Eiki N pele Vava'u.

Lord Tu'ilakepa : Ko e fakatonutonu e Feitu'u na. Ko e 'isiu ia 'oku ou talanoa ai, ko e *MIA*, toki me'a hake ia 'o 'ai ha'ane me'a 'ana ia.

Lord Fusitu'a : Ko e va'a p 'a e Pule'anga, pe ko 'etau malanga fakal kufua?

'Eiki Sea : Me'a hifo ki lalo, 'Eiki N pele Niua.

Lord Fusitu'a : 'E to e tukumai p 'e he Feitu'u na ha faingam lie ke fai ha me'a ki ai.

'Eiki Sea : 'Io, pe'i me'a hifo. Me'a hifo koe.

Lord Fusitu'a : M l .

<006>

Taimi: 1030-1040

'Eiki Sea: ...Pe'i faka'osi mai ho me'a, faka'osi mai

Lord Tu'ilakepa: Sea ko e me'a ia 'oku 'ohake he pongipongi k 'oku ou tui ko ena 'oku solova 'e he 'Eiki Pal mia ko ena 'oku ne me'a mai ke fakafoki e ni'ihi ko eni ki he ng ue, pea 'oku kau ia he ongoongo lelei eni, he 'oku nau tuku telinga kotoa mai p 'Eiki Sea, k 'oku ou kole atu 'Eiki Sea f f mu'a ke 'ai mu'a 'o t pile'i he Fale ni, pea 'ai ange ke pau, 'o hang ko e me'a ko eni 'oku foki mai ki ai 'a e Minisit Ako, koe'uh na'e t pile'i 'a e ngaahi hoha'a mei he Fale ni pea foki mai 'o 'omai 'a e ngaahi fakamatala 'oku lelei pea 'oku fe'unga 'aupito 'Eiki Sea, 'o fekau'aki mo e l unga koe'uh ke 'i ai hano ola k 'oku 'ikai ke hang p ko ko e feme'a'aki p he Fale ni 'osi p pea 'osi, pea 'oku tau fie ma'u ke hoko 'o mo'oni pea fakapapai'i e tu'unga 'oku 'i ai 'a e

tu'unga m tu'a ko eni, kapau kuo nau a'u 'o ta'u 8 kuo nau a'u 'o ta'u 'e 4, h e me'a 'oku 'ikai ke fakah ai nautolu ke nau *staff* he fonua ni.

'Eiki Pal mia: Sea fakamolemole atu ki he Feitu'u na.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Pal mia

'Eiki Pal mia: 'Oku ou 'osi fai atu 'eku tali fakafoki kinautolu hoko atu 'a e talanoa fekau'aki mo honau tu'unga 'oku 'i ai, ko 'eku tali ia, ko e me'a ko kapau 'e to e tukuhifo ki lalo ke tau to e talanoa ki ai, 'oku 'uhinga ia 'oku 'ikai ke mou falala mai ki he tu'utu'uni 'a e motu'a ni, tala ki he *CEO* 'aneuhu p , fetu'utaki kia nautolu foki mai ki he ng ue k tau toki hoko atu 'a e talanoa ki he me'a ko eni 'oku 'uhinga ki ai, ko e h e me'a 'oku totonu ke fai, ko e me'a ia 'e fai, pea 'oku ou kole atu fe'unga 'a e 'isi ko eni ka tau hoko atu ki ha me'a kehe.

'Eiki Sea: Me'a mai 'a e Fakafofonga Niua

Tokanga ke tokangaekina kau ng ue leipa he ' potung ue Pule'anga

Fe'ao Vakati: Tapu p mo e Feitu'u na Sea, tapu atu ki he Hou'eiki M mipa e Fale Alea 'o Tonga, ki'i fakahoha'a nounou p Sea, ki mui ia Sea 'oku ou faka'amu p ke tuku 'a e faingam lie ko eni 'a e fakam l ki he 'Eiki Pal mia 'i he fakafoki atu 'a e si'i kau ng ue ko eni ke nau to e hoko atu p Sea, 'oku ou tui p Sea 'oku 'i ai p 'a e tafa'aki 'a e *CEO* ki he tafa'aki faka-polis , pea 'i he taimi tatau Sea 'oku tau tui ko e faitu'utu'uni ko ki he ngaahi ng ue ko eni 'oku 'i ai 'a e si'i fa'ahinga heni fakafalala 'a e ngaahi f mili ko 'oku nau tokanga'i ki ate kinautolu, k ko e taimi tatau p Sea, 'oku ou lave'i p 'e au 'a e fakakaukau mo e faka'amu pea mahalo mei he *CEO* ke feinga'i ko ke nau *staff* 'e Sea.

Na'e fai 'a e ng ue ko eni he ta'u ko kuo 'osi, pea peh mei Fale Pa'anga 'oku toe p 'a e pa'anga 'e fitungeau (700) pea kakato k toa 'enau *staff*, pea... kai kehe ko e faka'osinga Sea na'e 'ikai ke lava 'a e ng ue ko eni he ta'u kuo'osi, k na'a ku kole p ke fakahoko he *CEO* ko eni, mahu'inga foki ki he *CEO* ke fakahoko mu'a 'a e ng ue ko eni, k 'oku ou tui p au Sea mahalo na'e 'ai ke tuku ki tu'a kae tu'uaki tokua 'a e ngaahi...mahalo p 'a e ngaahi lakanga, ka nau to e tohi mai ki ai, pea 'i he taimi tatau, mahalo 'ikai ke fakafiem lie ki he kau ng ue ke tuku nautolu ki tu'a kae to e tu'uaki na'a 'ohovale p 'oku 'ikai ke nau to e ma'u 'enautolu 'a e ng ue he anga 'eku fakakaukau peh 'e 'Eiki Sea ko hono mo'oni 'o'ona Sea 'oku ma'ama'a ange ke nau *staff* 'i hono fakang ue e kau leipa, 'a ia 'oku totonu ke ma'u p 'a e s niti ko ke nau *staff* 'aki k 'oku mahu'inga foki 'Eiki Sea ke si'i 'ai ha faingam lie 'o e kau ng ue ko eni 'oku nau lau 'aho, hang ko e me'a ko na'e me'a ki ai 'a e Minisit Mo'ui, ko e leipa foki he'ene tu'u ko he taimi ni ko e ng ue hang hang 'oku 'i he *category* ko *unskilled*, pea kapau leva 'e feinga'i ko ke nau *staff* 'oku 'i ai foki 'a e ngaahi mon 'ia 'oku 'ikai ke nau 'inasi ai Sea 'i he'enau 'ova taimi mahalo 'oku ma'u p 'enau 'ovataimi, k ko e livi, mahalo p 'oku 'i ai ha'anau livi p 'ikai, k ko e penisoni ko 'enau *retirement*, ko e ngaahi mon 'ia peh , faka'amu ko , kae 'ikai ke ngata ai kae si'i malu'i nautolu 'a e kau ng ue, kae 'oua ke a'u p ke ta'efiem lie p e Minisit ia p ko e *CEO* p ko ha 'ofisa m 'olunga pea tuku atu 'a e 'ofisa ia ko ia ki tu'a he'ene kei leipa, k ko hono fakak toa Sea 'oku ou fakam l lahi ki he 'Eiki Pal mia 'i he faitu'utu'uni 'oku fai, pea 'oku ou tui mahalo 'i he tafa'aki 'e taha pea mei he *CEO* 'oku ou tui p 'oku 'amanaki p 'oku fai 'a e ng ue ke fakakakato atu 'a e tafa'aki ko eni ki he si'i leipa 'a e kau ng ue ko eni, 'i he taimi tatau

‘oku ou pou pou p ki he me’a ko eni ‘a e ‘Eiki N pele ko eni ‘o Vava’u, ke to e foki mai ke *follow up* fakapapau’i p ‘oku fakakakato ‘a e ngaahi ng ue ko eni Sea ki’i si’i fa’ahinga ko eni, hang ko e me’a ko na’a ku lave ki ai ‘anenai, ‘oku ‘i ai p si’i ngaahi f mili tokolahi ‘o e kau leipa ‘ikai ke ngata p ‘i he potung ue ko eni, k ‘i he ngaahi potung ue ‘a e Pule’anga ‘oku nau fakafalala ki he ki’i s niti ‘oku ma’u mai he kau ng ue ko eni ‘Eiki Sea, k ‘oku ou fakam l atu he ma’u taimi, m l ‘aupito.

‘Eiki Sea: M l mahalo ko e me’a p ‘e taha, koe’uh ko mautolu ‘oku ng ue faka-Pule’anga ta’u lahi, ko e me’a totonu ke ‘ai p mo mou lea ki homou kau *CEO* ki’i *memo* mai ke ‘ilo ‘e he Minisit ha’ana ‘a e potung ue mo fai ‘a e me’a ko ia, pea toki fai ha tu’utu’uni, kae ‘oua ‘e nautolu ‘o fai ‘a e me’a, pea toki talamai ki he Minisit , he ko hono ‘atungá eni ‘e ‘omai e me’a ki he Fale ni, ko ia.

Lord Fusitu’a: Sea k taki fakamolemole ko e kole mu’a ke faka’osi mu’a ‘eku fakama’ala’ala

‘Eiki Sea: Me’a mai

Lord Fusitu’a: Ki’i kole fakama’ala’ala

‘Eiki Sea: Me’a mai, he ko e me’a mama’o mai, me’a mai koe.

Lord Fusitu’a: ‘Ikai ko e ki’i fkofiofi pe mei he me’a ko ena ke me’a ai! Ko e ‘uhinga ‘a e kole fakama’ala’alá he ko e me’a ko na’e me’a ki ai ‘a e fika 2 ‘oku ‘i ai ‘ene mo’oni, pea ko e ‘uhinga ia ‘oku fie ma’u ai ke faka’ata’at p *contrast* mo e me’a na’e hoko ‘i he ta’u kuo’osi ko e si’i kakai fefine ‘e toko 4 e ni’ihi na’e fehikitaki kinautolu mei he Potung ue ki Muli, pea ko hono me’apango ‘oku ‘ikai ko e tukuaki’i e Minisit p ko e Pal mia, ‘oku ‘ikai ke tau ma’u lelei p ko e h e tu’unga, k na’e fehikitaki ia ‘o maumau ai ‘a e Lao ko ki he *PSC* , ‘a ia ko e kole fakama’ala’ala ‘a e motu’a ni, p ‘oku kei tu’u ha fa’ahinga polis peh ‘a e potung ue ke ta’efen pasi ‘a e Minisit pea mo ‘ene ‘ulu’i potung ue pea mo ‘ene kau ng ue ‘o hang ko ia na’a mau si’i ‘efihia ai he *UN* ‘a e ta’efen pasi ‘a e me’a ‘a e Minisit pea mo e *CEO*, na’e ‘ikai ke ‘i ai ha fetaulaki ko e me’a fakam m ni lahi na’e ta’efen pasi ai ko e me’a faka-lotofonua na’e fai ‘a e ta’efen pasi ai pea na’a ku si’i fakap ki he Minisit he ta’u kuo’osi ‘o kole atu ki ai, ko e h ko ‘a e me’a ‘oku peh ai, pea me’a mai ‘a e Minisit ko e ‘eke mai kia au he te u ‘ilo f f , ...hang ko e me’a p ‘oku mea’i he Feitu’u na tau kaung ‘api na’a ku ki’i fakavilitoa atu p , ko e Feitu’u na foki ‘oku Minisit ko e Feitu’u na ‘oku tonu ke ke ‘ilo e me’a ko ia, ko ia ‘oku ou kole atu ke ‘omai ha fakama’ala’ala, m l .

‘Eiki Sea: Mahalo ‘oku peh ‘e nautolu ko ha Fale Hopo eni, me’a mai ‘Eiki Pal mia.

‘Eiki Pal mia: ‘Oku ou faka’apa’apa ki he Fakafofonga mei Niua, k ‘oku ou faka’amu p mu’a ke tau ‘ai p ke maau ‘etau ng ue ko e ‘isi fo’ou m tu’aki kehe ‘aupito eni ‘oku ne fokotu’u mai he pongipongi ni, pea kapau ‘oku mou peh ke u ‘atu ha’aku tali ki he me’a ko eni, pea mou fokotu’u mai ke tau hoko atu, he ‘oku lahi ‘a e tali ia ki he me’a ko eni ,k ‘oku ne hanga ‘e ia ‘o fehu’ia...

Sea na'a ku fanongo ki he faka'eke'eke 'a e tokotaha ko eni 'aneuhu, pea 'oku tūhutu mai p ia kiate au.

Lord Fusitu'a: Sea ko e ki'i fakatonutonu atu Sea, ko 'eku si'i tangata'eiki ko eni homau v henga fili, ko e motu'a ni foki 'oku ou fakakaungat maki he v henga fili 'a e 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Sea ke fakahoko atu 'eku tali

Lord Fusitu'a: Hang ko e lau 'a e motu'a mei Tokelau, kala ha me'a peh Sea

'Eiki Sea: Ko ia me'a ki lalo, ki'i tokoni atu p eni ia ki he Feitu'u na 'Eiki Pal mia,

Lord Tu'i' fitu: M l 'aupito Sea e ma'u faingam lie, me'a p 'oku tokanga ki ai 'a e motu'a ni ia, ki he ongoongo ko eni 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga N pele Fika 2 'o Vava'u, 'oku fakaloloma ki he motu'a ni, 'oku 'i ai 'a e tu'utu'uni 'a e Pule'anga ki he ui ha kau ng ue p ko ha ngaahi *post* 'oku makatu'unga 'i he polis 'o e *recruitment*, pea 'oku malava ai ke vahevahe 'a e fa'afa'ahinga ko e *qualify* 'o e ngaahi *post* 'a eni ko eni 'oku fai ki ai 'a e *estimate* mo e *scale* 'o e v henga, fakafo'ituitui ha taha, pea 'oku tau tatau kotoa p he fo'i me'a 'e taha ko e *recruitment* ki ha faingam lie 'oku tu'uaki ha fatongia ng ue 'a e Pule'anga 'a ia ko e sivilé ia, 'e tatau ai 'a e *casual* mo e *staff* ai, 'ete h ki loto ki he fo'i m keti ko pea pule'i leva ko e tokotaha kita 'i he *public relation*, ko e *civil servant*, p ko e ng ue faka-Pule'anga ia hang na'e fakatonutonu he 'Eiki Pal mia ki he fakataha 'a e kau ng ue, 'oku 'i ai p 'a e tu'utu'uni 'a e polis 'i hono ui ha taha ke ng ue, 'oku 'i ai 'a e tohi fakatokanga ki mu'a, pea 'e tatau p ia ki he *staff* pea mo e *casual*, ko ha fonua 'oku 'ikai ke nau hanga 'o toka'i honau kakai 'i he ng ue fakasivile 'oku fakatikitato, pea 'oku 'ikai ke ng ue ki he tu'utu'uni, 'a e tu'utu'uni 'a e tefito'i lao 'o e fonua ki he fa'unga ng ue tu'utu'uni 'a e Pule'anga mo 'ene...

<007>

Taimi: 1040-1050

Lord Tu'i' fitu: ..mo 'ene founa ng ue. Sea, ko e fa'ahinga tuli peh , 'ai ha tohi fakatokanga ha uike 'e 2 ki mu'a. He 'oku mo'oni 'a e lea 'a e motu'a 'a Malaloí, p 'e to e tasilo ko 'a e matavaí ni he kuo kele ia. Ko e si'i kakai ko ení, ko e maumau'anga p ia ha fonua 'i m mani, ko 'etau t 'a e ' vahevahé, 'e kehekehe ai 'a e fiema'u 'a e kakaí, kae 'e feinga lahi 'a e Pule'angá ke fa'u 'a e Lao ke fakatahataha'i ha fonua, ki ha Lao p 'e taha. Ko ia p Sea 'a e ki'i fakahoha'á m l .

'Eiki Sea: M l , 'oku ou tui p 'oku mahino 'a e me'a ko ia. Pea m l 'aupito 'Eiki Pal mia ko ena kuo fai 'a e tu'utu'uni mei he Feitu'u na. Koe'uhí ke mou toki fakalelei'i 'a e me'a ko iá, koe'uhi pea ka toki 'i ai ha me'a pea toki fakah mai. Tukuheke ka 'oku toe 'i ai ha me'a faka'osi 'Eiki N pele.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea 'oku ou fakam l atu, pea 'oku ou fakam l ki he 'Eiki Pal mia. 'E 'ikai ke u to e lave ki he *issue* ko iá 'Eiki Sea.

Tokanga ko hai fua e fakamole ki he maumau e vaka *Maggie Cat*

‘Oku ‘i ai ‘a e ki’i me’a p ‘e taha ‘Eiki Sea ke u faka’osi ka u fokoutua ki lalo ‘Eiki Sea. Ko ‘eku tu’u haké koe’uhi Sea ‘oku ou fakatokanga’i ‘a e ki’i vaka ko eni ko e *Maggie Cat* ‘oku kei tau p ‘i hotau fanga. Na’e faka’amu foki ‘a e kakaí ke fakatau ‘a e vaka ko ení ‘Eiki Sea. Koe’uhí he kuo a’usia ‘e mautolu mei Tokelau, ‘a e tu’unga heka ha vaka vave pea mo faka’ofu’ofa ‘aupito ‘Eiki Sea. Pea ko e me’a ‘oku ou tu’u hake ai ‘i he pongipongi ní, koe’uhi ‘oku kei tau ‘a e vaká, kuo mahino ko e vaká kuo maumau ‘Eiki Sea. Ta’e’aonga ‘a e m siní ia Hou’eiki. Ka ko e me’a ‘oku ou tu’u hake aí, koe’uhí ke ‘omi angé ha ki’i fakamatala falala’anga mei he Minisit ‘o e Ngaahi Pisinisí, fekau’aki mo ‘etau koloa, p ko e tukuhau ‘a e fonuá na’e vave koe’uhi ke lele ‘a e ki’i vaka ko eni. Na’a ku ilo’i Sea na’e lele mole, ka na’e loto p ‘a e Pule’angá ke fai ‘a e s vesi ki Tokelau. Pea na’a mau ta’im lie ai ‘Eiki Sea, ‘eku fa’a fanongo ki he telefoni ko ia ‘a e kakai ‘enau fiefia. Ko mautolu eni ‘oku fai ‘emau taum ta’u ko e ki’i vaka eni ‘oku lele hake, ‘alu hifo. Ko hai ‘oku ne fua ‘a e fu’u fakamole ko eni ‘a e maumau ‘a e ki’i vaká ‘Eiki Sea.

Lord Fusitu’a: ‘Eiki Sea ko e ki’i tokoni atu p ki he ‘Eiki N pelé kapau te ne tali lelei.

‘Eiki Sea: ‘Oku fiema’u ‘a e tokoni ko eni?

Lord Tu’ilakepa: Sea ‘oku ou fo’i au he tokoni ‘a e Fakafofonga..

Lord Fusitu’a: Ko e h si’aku me’a na’e fai ki he Feitu’u na..

‘Eiki Sea: Ki’i me’a hifo.

Lord Tu’ilakepa: Kapau leva ‘oku ‘ikai ke tali lelei.ho’o tokoni ‘Eiki N pele.

‘Eiki Sea: Me’a hifo ki lalo na’a ‘ilo ange kuo tautea koe he taimi ni. ‘Ai ke toki tautea’i ‘i tu’a!

Lord Tu’ilakepa: Ko e me’a ia Sea ‘oku ou ‘ohake ai he pongipongi ní, koe’uhi ke tau fakatokanga’i ‘Eiki Sea, ‘oku ‘ikai ke tau to e loto ke tau to e foua ha hala, ki ha to e tu’unga ke mole ‘a e pa’anga tukuhau ‘a e fonua ni ‘Eiki Sea. Ka koe’uhi ko e lelei ‘oku tau a’usia, ‘oku ‘i ai mo e ‘Otuanga’ofa. ‘Ai p ‘Eiki Minisit ke u ‘oatu p kae toki ‘omai p ho’o tali.

Tokanga ki he palopalema hoko ki he Niuv kai

Ko e vaka ko eni ko e Niuv kai, kuo u ma’u ‘a e fakamatala falala’anga ia, ko e lele ‘aho p ‘oku ‘ikai ke lava ia ‘o lele po’uli. Mate kotoa ‘a e maama fai folau, pea ‘oku ‘ikai ke u ‘ilo ‘Eiki Sea p ko e h ‘a e me’a fakatekinikale, ka u tuku p ki he Minisit ke ne tali mai. M l p mo e k pasá ko e fu’u me’a ia ‘oku ‘ikai ke faka’uhila, ‘oku natula ‘iate ia p ia ‘Eiki Sea, pea ‘oku ‘i ai mo hono vai ‘oku t t ai ‘a e ki’i me’a ko eni. Kapau ‘e t ha sinou, ‘e ‘ikai ke *frozen* ‘a e vai ia ko eni. ‘Oku ne lava p ‘e ia ‘o tataki ‘o kapau ‘e me’a ‘a e Feitu’u na he vaka ko eni. Koe’uhi ko e tu’unga ta’epau ko iá ‘Eiki Sea, ke ‘omai angé ha fakamatala ki he kakai ‘o e fonuá, he ‘oku ‘oange ‘a e ngofua ke p sese ‘e toko 12, ke heka he vaka Niuv kai. Pea ko e mole lahi ia na’e fai hono fakatau ‘a e vaka ko iá, te’eki ke u sio he vaka maumau taimi mo’oni ‘Eiki Sea ‘a e vaka ko eni, kapau ‘oku vave peh . Mole atu p he fo’i folau ‘e taha ‘o tui’i ‘a e muifonua ko ‘o Tu’anuku, ‘ikai ke ‘ilo p ko e h ‘a e me’a ‘a e kau kauvaká na’e fai. Fu’u ‘aho lelei, ko e ‘ata

mo'oni ia 'o e mahino mai, 'oku totonu ke fai ha tokangaekina 'a e vaka ko eni 'a e vaka 'a e FISA ka ko e Poate, ka ko e koloa 'a e Pule'angá 'Eiki Sea. Ko e me'a ia 'Eiki Sea 'oku ou 'ohake he pongipongi ni koe'uhí ... na'e ki'i tu'u foki 'a e 'Otuanga'ofá, pea lele 'a e *Maggie Cat*, kae fakaheka 'emau utá 'i he vaka ta'epau ko eni 'Eiki Sea. Ke fai mu'a ha tokangaekina 'a e vaka ko eni, koe'uhí he 'oku mole 'etau pa'anga tukupau 'a e fonua. 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke tau to e loto ke tau fakakaukau, hang ko e me'a na'a ku lave ki aí, ko e toko 12 ke 'oua 'e to e ngofua hono ng ue'aki 'a e vaka ko eni, na'a tau to e foki ki he 'aho ko ia na'e ngoto ai 'a e *Ashika* 'Eiki Sea. Ko e ngoto ko ia 'a e *Ashika* 'Eiki Sea, 'e 'ikai p ke to e ngalo ia 'i he fonua ni. A'u ki he motu'a ni mahalo a'u ki he'eku f naú 'oku nau fanongo ki he me'a ko eni.

'Eiki Pal mia: 'Eiki Sea fakamolemole atu p , na'a ngali kaunoa 'a e motu'a ni 'i he Feitu'u na...

'Eiki Sea: Me'a mai.

'Eiki Pal mia: Ka ko u fokotu'u atu p , ko e *issue* eni 'a 2 'oku to e 'ohake, 'e tukupau mo ia ki he me'a. Pea kapau 'e tukupau, 'oku fe'unga kuo 'osi mahino, kae ki'i fakanonou mai ka tau hoko atu.

'Eiki Sea: Me'a mai koe ke 'osi.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, mahalo p 'oku 'ikai p ke mahino ki he 'Eiki Pal mia. 'Oku 'ikai ke 'uhinga eni ia ke tukupau ke fai ha feme'a'aki ki ai. Ko e 'oatú ke 'omai p ha'amou tali 'i he taimi ni pea tau hoko atu 'Eiki Sea, hang ko e tali ko ia na'e 'omai 'e he Feitu'u na. Hou'eiki Minisit , 'ai pea mou tokoni hake ki he 'Eiki Pal miá ki he me'a ko 'oku ne me'a mai 'aki. Ka mou fakatokanga'i 'a e founa pea mo e 'alunga ko ia 'etau feme'a'aki he Fale ni 'Eiki Sea. Ko e me'a p 'Eiki Sea 'oku ou tokanga ki aí, koe'uhí ke tokanga ange mu'a ki he naunau. Ko e naunau eni 'a e kakai 'o e fonuá pea ko e pa'anga tukupau 'a e fonuá 'Eiki Sea, 'a e ongo vaka 'e 2 ko eni 'Eiki Sea. M 1 e ma'u faingam lie.

'Eiki Sea: M 1 . 'Oku ou tui ko e me'a p ia ki he Pule'angá, ke mou nouti p 'a e ngaahi me'a 'oku fai ki ai 'a e feme'a'aki. Na'a 'oku 'ikai ke mea'i ia 'e he 'Eiki Pal miá 'a e ngaahi me'a ko eni, ka 'oku tonu p ke fai ha l pooti ki ai 'a e kau Minisit 'oku ha'anautolu ko eni 'oku 'i ai 'a e ngaahi tafa'aki ko ia. Koe'uhi ke *update* p 'a e ngaahi me'a, he ko e me'a lelei p ke mea'i 'e he 'Eiki Pal mia. Ko e h 'a e me'a 'oku ke me'a ai ki 'olunga?

Lord Fusitu'a: Ko e poaki atu ki he Feitu'u na, p 'e lelei ke fai ha ki'i fakahoha'a ki he Fale.

'Eiki Sea: Pe'i me'a mai.

Lord Fusitu'a: M 1 . Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, pea tapu mo e Hou'eiki ho Fale, 'Oku ou fie poupu p ki he me'a 'a e 'Eiki N pele Fika 2 'o Vava'u. Ki he motu'a ni, 'oku 'ikai ke 'i ai ha nunu'a p ko ha kovi 'iate ia p , 'a e vaka ko ia ko e *Maggie Cat*. Mahalo na'a ko ha ngaahi makatu'unga'i fakakaukau na'e fokotu'u 'aki hono omí, na'e te'eki ke fai ha fakakaukau lelei ki ai. Sai, ko e vaka ko ia ki Tokelaú tautautefito ki he ongo Niua, 'oku 'ikai ke mau fu'u tokolahi f f fau kimautolu 'Eiki Sea. 'A ia ko e vaka ko ia 'oku 'alu ki he ongo Niua, 'oku fiema'u ia ha nofo'anga p sese fakafuofua p , ka ko e me'a ko ia 'oku fakaheka ai 'a e utá, ko ia 'oku fiema'u

ki ai 'a e fakatefito. Pea ko e vaka ko ení 'oku h h mofofia pea faka'ofa'ofa 'a 'ene cater ki he kau p sese. Ka na'e mahino mei ai, na'e te'eki 'i ai ha fu'u fakakaukau lelei ki he uta. 'A ia ko e folau tu'o 3 eni 'a e motu'a ni ki muli 'i he m hina hokohoko ko eni 'e 3 ko eni kuohili. Ko e uike ko ki mu'a pea u folau ki mulí, 'oku t mai 'a Niuatoputapu mei Pangai, t mai 'a Niuafou mei 'Esia, 'o kole mai. 'Osi 'emau suka, 'osi 'emau maho'a, 'osi 'emau me'akai kapa, 'osi 'emau me'akai kotoa. Me'a 'oku mau kole atú, kole ki he Pule'angá ke 'ai mai mu'a ha vaka 'a e FISA. 'Ikai ke fiema'u 'a e p sesé ka 'oku fiema'u ha me'a ke mau ma'u me'atokoni mei ai, ka 'ikai te mau si'i faingat maki.. Pea u'oku kole ai ki he Pule'anga. Kole ki he Pule'angá, tapu ange ki he 'Eiki Minisit 'a e Ngaahi Kautaha 'a e Pule'angá, 'omi 'ene fale'i kiate au, pea ko e fale'i kiate au, na'e 'omai ke u kole ki he Minisit ko ia 'o e Pa'anga Tukupua mei muli . Sai, pea fai leva 'a e fakap ange 'a e motu'a ni ki ai, pea sai p ia ko e motu'a p ia 'a e motu'a ni.

'Eiki Sea: 'Eiki N pele 'oku huufi 'a f homou vaka ko eni mei Tokelau?

Lord Fusitu'a: Ko e vaka f ko ?

'Eiki Sea: 'A ena ko na'a mou t naki pa'anga ki ai?

Lord Fusitu'a: 'Io kuo 'osi m 'opo'opo ia.

'Eiki Sea: Ta 'oku mou sai. Ta 'oku tonu ke mou tali ki ai.

Lord Fusitu'a: Ko e vaka ko ení 'oku meimei p sese p ia 'oku 'ikai ke fu'u loko 'i ai ha uta. 'A ia ko e lele p ia 'i he *emergency*.

'Eiki Sea: Pe'i faka'osi mai ho'o me'a ka tau hoko atu.

Tapou ke fakapapau'i Pule'anga faipau ngaahi kautaha vaka & vakapuna ki he aleapau ng ue ki he fonua

Lord Fusitu'a: Ko ia eni na'e fai 'a e fakap ki he Minisit Tukupua 'a e Pule'angá, 'o 'omi leva 'a e 'Onemató mei 'Eua 'o 'i ai 'a e me'a ko 'oku tau ui fakap langi ko e *win win*. 'Oku 'i ai 'a e tu'unga Tu'utu'uni faka-Kapineti ko e m hina kotoa, 'e 'oatu 'a e pa'anga 'e 4 mano ki ha kautaha vaka, te ne 'oatu 'a e *national service* p ko e s vesi ki he kulupu *island* kotoa p . 'A ia 'oku 'ofa 'a e Minisit 'o 'omai 'a e 'Onemato. 'O si'i leleaki'i ai 'a e *supply* ki he m tu'a ko mei motu. Ko ia ai, 'oku ou fakam l lahi ki ai, ka ko e kole p ki he Pule'angá ki he kaha'u mo e fakakaukau faka-*policy* ko ki he halanga vaka mo e ngaahi kautaha vaka, pea peh p ki he kautaha vakapuna. Ko eni kuo fakah mai ki he motu'a ni, kuo ta'ofi 'a e *Real* Tonga 'e 'ikai ke to e fai ha puna ki Niuafou, pea 'oku *in breached* ia 'a e *conditions* 'enau laiseni *domestic* fakalukufua *national license*. 'A ia kapau 'oku 'i ai ha me'a peh 'oku ou fakam l ...

<008>

Taimi: 1050-1100

Lord Fusitu'a: 'i he 'Eiki Minisit , 'a 'enau 'oange e *national service* ke 'oange si'i me'a 'oku honge ki ai 'a e m tu'a mei tokelau pea 'oku ou poupou atu ki he Pule'anga ke nau siofi papau 'a e ngaahi makatu'unga'i ng ue p ko e *condition* 'i he laiseni ki he vaka tahi mo e vakapuna p 'oku nau fai 'a 'enau ng ue fakatatau ki he ngaahi *condition* ko ia pea 'ikai pea to'o e laiseni 'oange ki ha kautaha te nau lava 'o fakahoko e me'a ko ia fakafonua. M 1 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: 'A 'Eiki N pele 'Eua.

Tokanga ki he tu'uaki fakatau 'inasi *TCL*

Lord Nuku: Tapu p pea mo e 'Eiki Sea. Tapu atu ki he 'Eiki Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea. 'Eiki Sea, ko e fakahoha'a 'oku ou tokanga ki ai Sea 'oku makehe ia pea mei he ' me'a ko eni ko 'oku fakahoko atu he pongipongi ni. 'Eiki Sea ko e fakahoha'a 'a e motu'a ni 'Eiki Sea 'oku makatu'unga ia he me'a na'e fakahoha'a ki ai 'a e motu'a ni 'i he 'aho fakamuimui ko pea t puni e Fale. Na'e 'i ai e ongoongo ai na'e 'omai ke tu'uaki fakatau e 'inasi mei he 'inasi ko 'o e *TCL* p ko e *Tonga Cable Limited*. Pea na'e 'i ai e me'a mai ai 'a e 'Eiki Pal mia 'o fakahoko mai he na'e fai e kole pea na'e 'i ai mo e ' 'uhinga na'e tuku atu kiate kinautolu ke 'uh ke fakakakato e me'a ko eni pea na'a ne me'a mai 'e 'omai e me'a ko eni ki Fale ni pea toki fakakakato 'a e fakatau ko eni 'Eiki Sea. Ko e me'a ko 'oku fai ki ai 'a e hoha'a ko he pongipongi ni 'Eiki Sea 'oku te'eki ai ke 'omai e me'a ko ia ki Fale ni 'o hang ko 'ene me'a. 'Oku ou ma'u p e miniti ko eni ke 'uh ke 'omai he ko e koloa ko eni ko e koloa 'a e Pule'anga 'Eiki Sea 'a e *Tonga Cable Limited*. 'Oku mahino ki he motu'a ni 'oku 'i ai e 'inasi ai e p seti, 'o e p seti 'o e *TCC*. Ka ko e 'uhinga ko 'oku fai e fakahoha'a 'Eiki Sea ke fakakakato mu'a 'a e me'a ko ko na'e me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Pal mia 'e fai e ' me'a ko eni pea toki hoko atu e fakatau 'Eiki Sea. Ko e me'a ko 'oku hoko ko 'oku mahino ko ki he motu'a ni ia 'i he anga ko 'o e tu'u 'a e ongoongo 'o e 'aho ni 'oku *sign* e fakatau ia ko eni he Falaite. Te'eki ai ke mea'i ia, tukukehe kapau kuo mea'i he Feitu'u na p 'oku mea'i 'e he Fale ni mo e kakai 'o e fonua. Pea ko e me'a ko 'a ko he na'e fai e hoha'a ki ai he na'e 'i ai e ' 'uhinga lelei na'e 'uhinga hono 'oatu mo e 'uhinga hono tu'uaki ko 'o e me'a ko eni ke fakatau 'Eiki Sea. Pea ko e 'uhinga ia 'a e kole ko ki he Pule'anga, k taki mu'a 'o 'omai 'a e ' tu'unga ko eni, ke 'omai ki ho'o Fale pea toki fai e fakamo'oni ko eni ko he 'aho Falaité, he ko e me'a ia na'e me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Pal mia 'i he 'aho fakamuimui ko eni ko 'o e Fale Alea pea t puni ko eni ko , Fepueli 2016.

'Aho ni, kapau na'e 'ikai ke fakaava 'a e Falé 'i he uike ni, he 'ikai ke mea'i ia 'e he Fale Alea 'o fakatatau ki he me'a ko eni ko 'oku 'omai 'a ko na'e me'a mai ai 'a e 'Eiki Pal mia te ne 'omai ki Fale ni 'Eiki Sea., he 'oku 'i ai e ngaahi mo'oni'i me'a ia, ko e fakatau ko eni 'oku fakatau foki ia ki he *Digicel* p ko e p seti 'oku 17, ko e pa'anga ko na'e fiema'u ki ai 'Eiki Sea mahalo ki heni ko e fe'unga ia mo e pa'anga 'e 4.6 miliona, na'e fiema'u ke fakakakato'aki eni ke fakaa'u ki Ha'apai mo Vava'u. Ko e me'a ia na'e 'omai ko mei he 'Eiki Minisit Sea. Pea fakatau leva e 'inasi ia ko eni, 'e fakatau ia ki he kautaha ko e *Digicel Tonga* ka 'i he malumalu ia 'o e kautaha muli fakam mani lahi.

Ko u lave'i p 'Eiki Sea na'e 'i ai e fakakaukau ke kole ki he *Retirement Fund* koe'uh he 'oku 'i ai e pa'anga ai 'e meimei 100 miliona 'a e *Retirement Fund* ke nau hanga 'o fakapa'anga eni Sea. Ka ko hono 'uhinga 'Eiki Sea na'e 'ikai ke tali 'e he *World Bank* mo peh fu'u lahi e tu'unga n ko 'o Tonga ni, he 'ikai ke lava ha to e n ia mei ha pangik p ko e *Retirement Fund* 'i he 'aho ko ia Sea. Ka ko e fakatau ko eni ki tu'a Sea he na'e 'osi tu'uaki p 'e 'Eiki Sea koe'uh ko e 'ai

p ke fakam 'opo'opo atu p e me'a 'oku fai ki ai 'a e hoha'á. Na'e 'osi tu'uaki p ki he *Digicel* ke na kau fakataha pea moe *TCC* 'i hono fakatau ko 'o e 'inasi ki mu'a. Pea na'e 'ikai ke tali ia he *Digicel*. 'Aho ni kuo lava e ng ue pea nau toki h mai leva kinautolu ia ke fai 'a e fakatau ko eni ka ko e fehu'i ko ki he Pule'anga, ko e ki'i f ko eni mo e poini miliona, mahalo 'e totongi taha kilu e Pule'anga p ko e fiha ki he *Digicel* he ta'u. Ko e ki'i ta'u p ia 'e fiha, pea 'osi e mo'ua ia ko ia. Kapau ko e taha kilu ko ia na'e totongi ia ki he *Retirement Fund*, 'e tokoni ia ki he Pule'anga. Tokoni ki he kakai 'o e fonua, ko e ngaahi fika ko eni 'oku 'oatu kapau 'oku 'i ai ha'amou fika tonu pea mou talamai ko e ngaahi fika eni 'oku fakahoko atu ka ko e me'a 'oku fai ki ai 'a e hoha'a 'Eiki Sea ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Ki'i fakatonutonu Sea.

'Eiki Sea: Fakatonutonu, Tokoni Pal mia ...

Fakamahino Pule'anga kei hokohoko atu alea mo e *Digicel*

'Eiki Tokoni Pal mia: Kole p ki he Fakafofonga, lau mai mu'a ha fika 'oku ki'i meimei ofi mai ki he tonu. Ko e talanoa 'oku kei talanoa'i. Pea nau peh au tu'utu'uni ho Fale Sea kapau 'oku tali ha me'a heni pea 'oku 'ikai ke tonu ke to e alea'i. Pea kapau leva 'oku mou *seek* ke 'ai atu ha tali pea 'omai ha tohi ke 'oatu ha tali, p ko ha toki kole mai he efiafi 'apongipongi hang p ko 'etau tohi fehu'i, ke 'oatu ha tali 'a e 'Eiki Minisita.

Lord Fusitu'a: Sea ko e ki'i tokoni p ki he Tokoni Pal mia, 'oku mo'oni 'aupito 'ene me'a.

'Eiki Sea: Me'a mai.

Lord Fusitu'a: Ko e me'a 'a e Tokoni Pal mia na'e tonu ke tuku ange ha faingam lie ke fai ha tali 'a e Pule'anga ka na'e 'osi 'i ai 'a e *Resolution* 'a e Fale ke l pooti mai e Pal mia mo e Pule'anga.

Fe'ao Vakata : Sea fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: Ki he tu'unga 'o e fakatau ko ia pea 'oku te'eki ke 'omi ia Sea.

'Eiki Sea: Fakatonutonu.

Fe'ao Vakata : Sea fakatonutonu ko e me'a ko 'a e 'Eiki Tokoni Pal mia Sea kapau kuo 'osi tali 'a e me'a ko eni hang ko e me'a ko eni 'oku 'ikai ko e 'uhinga ia ke to e fakatonutonu e me'a 'oku hang ko e me'a 'a e N pele Sea.

Lord Fusitu'a: 'Ikai ko ha fakatonutonu ko e tokoni. Ke ke me'eme'a lelei ki he 'etau me'a ...

Fe'ao Vakata : Sea ko e fakatonutonu Sea ko u tui p mahalo 'e ma'u p he miniti na'e 'osi me'a mai e 'Eiki Tokoni Pal mia kapau 'oku tau 'osi tali 'i Fale Alea ni, 'ikai ke tau to e ...

'Eiki Sea: Na'e te'eki ai ke tali ia 'i Fale Alea ni.

Lord Fusitu'a: Na'e te'eki ke tali ia. Ko u fakam l atu ...

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Ikai ko e fakatonutonu ia Sea ke ... kapau 'e fiema'u ke 'alu ki he Kalake ...

Lord Fusitu'a: Ka na'e 'i ai ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Na'e 'osi 'i ai 'a e tu'utu'uni 'a e Fale ki he me'a ke fai ki ai.

Lord Fusitu'a: K taki Sea ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Ka ko 'etau tu'utu'uni ko *according* ki he 'etau Tohi Tu'utu'uni 'oku 'ikai ke tonu ke to e alea'i, kapau leva 'oku tali ke 'oatu ha tali mei he *base* he fo'i tu'utu'uni ko ia, lava lelei p ia Sea ...

'Eiki Sea: Ka 'oku, ko e fehu'i p , 'oku mo'oni e me'a na'e 'ohake he 'Eiki N pele 'oku teu fakatau e me'a ia he Falaite?

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Oku kei fai e talanoa Sea. 'A ia ko e me'a na'e 'ohake ko ke fakatonutonu 'oku kei fai e talanoa hang ko e me'a ko 'a e Fakafofonga Kakai mei Niua, fai e talanoa ki ai, tukukehe kapau 'e lava e Fakafofonga ia ko eni mei he N pele 'o 'omai ha 8.6 miliona ke 'ai 'aki e *cable* ke tofanga ai 'a Ha'apai mo Vava'u, ko e 'uhinga ia 'oku kei fai ai 'a e talanoa 'a e Pule'anga.

'Eiki Sea: Ko e, ko e 'uhinga p e fehu'i, me'a ki lalo, he koe'uh he na'e 'osi 'i ai 'a e tu'utu'uni ko e lelei taha ki he *Retirement Fund* ke nau hanga 'o *fund* e fo'i me'a ko eni, pea 'oku 'osi 'i ai p 'a e 'uhinga e *World Bank* ko ha *private company*. Ko e *private company* 'a e *Retirement Fund* 'i he fonua. 'E lava p ke nau hanga he 'oku 'osi ma'u e pa'anga fe'unga he 'e he fonua ke fai 'aki e ng ue 'a e fonua. Ka ko e me'a ko eni 'oku hoko mai 'a eni 'oku 'ohake 'e he 'Eiki me'a 'oku teu fai 'a e fakatau he 'osi p ho'omou Kapineti.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea, tu'u p ke ki'i fakama'ala'ala atu ki he Feitu'u na kae 'uma' 'a e Hou'eiki M mipa. Ko e *Retirement Fund* ko e kautaha ia ko 'oku ne tokanga'i 'etau *saving*. Na'e 'i ai e fokotu'utu'u p te nau ala tokoni mai ke ma'u e pa'anga ke 'alu 'a e *cable* ki Ha'apai mo Vava'u, na'e 'ikai ke tali eni he *World Bank* ko 'enau 'uhinga, 'osi 'i loto 'a e *TCC* ko e *shareholder* ia he taimi ni. Ko e *fair p* ke 'alu atu pea mo e *Digicel* ke na kaung loto l ua p ke *fair p* e fe'auhi he 'oku 'ikai ke *fair* kapau 'e 'i loto ha taha pea 'ikai ke 'i loto 'a e tama 'e taha.

Lord Fusitu'a: K taki fakamolemole.

'Eiki Sea: Fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: Ko e *fair* ko 'a e fe'auhi ko e me'a eni na'e 'omi 'e he *MEIDECC* ki he'emau K miti S siale , ko e *fair* ko 'a e fe'auhi ko e *fair* ki he *consumer*. 'A ia ko e *fair* ki he *consumer*, *TCC*, *Digicel*. 'Oange e lao tatau ke ne leva'i kinaua 'o ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea fai mai ha tu'utu'uni p 'oku tonu e fakatonutonu ko eni ...

Lord Fusitu'a: Sea 'oleva mu'a ke 'osi 'eku fakatonutonu ...

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Ikai ko e 'ai atu p 'oku tonu ho fakatonutonu he ko 'eku poini 'a'aku ia kapau leva ke tau hanga 'o 'ai ke *fair e competition*, 'oange p ke *fair* ki he *TCC* mo e *Digicel*.

Lord Fusitu'a: Lelei 'aupito.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ka ko 'eku talanoa 'a'aku ki he *consumer* 'i ai.

Lord Fusitu'a: Ko u tui 'aupito ki he *fair*.

'Eiki Tokoni Pal mia: Kole au ki he Sea ke ...

'Eiki Sea: 'E Hou'eiki, mahalo 'e sai ko e me'a ko eni ke tuku hifo ki lalo ke fai ha feme'a'aki ki ai he ko e me'a mahu'inga eni 'o fekau'aki pea mo e koloa 'a e fonua.

Lord Fusitu'a: 'Aupito, poupou.

'Eiki Sea: Na'e ...

Lord Nuku: 'Eiki Sea ...

'Eiki Sea: 'Eiki N pele faka'osi mai koe.

Lord Nuku: Ko 'oku kei me'a p kapau kuo 'osi e N pele Niua pea ... Ko e 'uhinga foki ia hono 'omai ki he Fale ni 'Eiki Sea, pea kapau 'oku peh pea mei he Pule'anga 'oku kei taimi p ia. 'Oku kei taimi mei he 'aho ni ki he Falaite 'o fakatatau ki he me'a ko ko 'a ko 'oku fai ki ai e talanoa. Ko e me'a na'e fai ki ai 'a e hoha'á he na'e fai e hoha'a ki ai ke 'omai ki he Fale ni, pea 'osi ko ia ko hono 'omai ko ia ke mea'i he kakai 'o e fonua pea mea'i 'e he Fale ni. Na'e 'ikai ke 'uhinga ia ke 'omai ke ta'ofi p ko ha fa'ahinga 'uhinga. Ka ko e 'uhinga he 'oku 'i ai e ngaahi lao ke fai 'aki ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea 'oku 'i ai 'a e ki'i tokoni.

Lord Nuku: 'A e ng ue ko eni 'Eiki Sea.

Taukave kuo pau ke 'omai fakamatala fakata'u ngaue Pule'anga ki Fale Alea

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko e k toa e ng ue 'a e Pule'anga 'e fakafou mai eni he'enau *Annual Report*. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha ng ue 'e ta'e'omai ki heni Sea. Ko e h 'a e to e me'a ia 'oku to e feinga ki ai 'a e Hou'eiki N pele ni ke to e 'omai?

Lord Nuku: Sea ...

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Oku 'osi pau p ia ke l pooti mai Sea.

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonu atu, te u fakatonutonu atu ‘Eiki Sea, ‘e omai ia he *Annual Report* kuo ‘osi e fakatau ia. Ko e me’a ko ‘oku fiema’u ke ‘ilo’i ‘a e founa.

’Eiki Tokoni Pal mia: Na’a ke toki me’a mai p Fakafofonga ko ho ‘uhinga hono ‘omai p ke mou fakatokanga’i ‘oku ‘ikai ko e ‘uhinga ia ke tali. Pea ko ‘eku ‘uhinga leva, kapau ko e ‘omai p ke fakatokanga’i ko eni ‘e ‘omai he *Annual Report*, ko e h leva e poini?

Lord Nuku: Kapau leva ‘e *sign* e me’a he Falaite ...

’Eiki Tokoni Pal mia: Ko ia.

Lord Nuku: Pea toki ‘omai ia he *Annual Report* ...

’Eiki Tokoni Pal mia: Ko e fatongia ia ‘o mautolu ...

Lord Nuku: ‘Oku ‘i ai ha’ana kehekehe?

’Eiki Tokoni Pal mia: Ko ‘emau fatongia ia ke l pooti mai ki he Fale.

Lord Nuku: ‘Io, ka ‘oku fiema’u ke ‘ilo ‘e he kakai ‘o e fonua ...

’Eiki Tokoni Pal mia: Te mau mai leva ‘o fakahoko ki he fonua mo e Fale ...

Lord Nuku: Ke ‘omai ke fai e fakatau.

Lord Fusitu’a: Sea, Sea ... Sea ko e ki’i fakatonutonu atu k taki.

’Eiki Sea: K taki Hou’eiki ... ‘E tuku hifo ki lalo ka mou ki’i ‘o m l l ki tu’a.

(Pea na’e ki’i m l l ai)

<009>

Taimi: 1115–1130

S tini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea e Fale Aleá.

Lord Nuku: Sea, kole atu mu’a ke fakakakato atu p e fakahoha’a e motu’a ni. Ki’i miniti p ... taimi si’isi’i p .

’Eiki Sea: Me’a mai.

Kole ke tukuhifo ‘isiu he TCL ki he K miti Kakato

Lord Nuku: Ko ia. ‘Eiki Sea. Ko e kole ko ‘a e motu’á he taimi ni koe’uhí, fakatatau ki he Miniti ko Fika 10 ‘Aho M nite 22 Fepueli 2016, ‘oku ‘asi ai e me’a ‘a e ‘Eiki Pal miá, ‘e fakakakato ‘a e ng ue ko eni fekau’aki mo e ng ue ko ení, pea te ne hanga ‘o fakahoko mai ki he

Fale pea toki hoko atu. Ko e lave'i ko he motu'a ni ki he me'a ko na'e fakatonutonu ko 'e he Tokoni Pal miá, 'a e Kupu 39, ko e Kupu 39 e Tu'utu'uní, kapau na'e p loti'i pea tali he Falé ke hoko atu e ng ue ko ki hono fakatau ení Sea. Ka na'e 'ikai p loti'i ka ko e me'a mai 'a e 'Eiki Pal miá koe'uhí ko e ngaahi fehu'i ko na'e fai ki aí, pea ne me'a mai leva 'e 'omai ki Fale ni. Pea kapau 'e hoko e ' me'a ko ení 'o 'ikai ke 'omai ki Fale ni ki mu'a kae hoko atu e ng ue ko , 'Eiki Sea kuo u fokotu'u atu 'oku lohiaki'i 'a e Fale ni 'o fakatatau ki he minití. Ko e 'uhingá 'eku kole atú, kole atu ke tukuhifo mu'a 'a e me'a ko ení ki he K miti Kakató ke fai ai hono alea'í. He 'oku fakatatau kiate au hang ko e me'a mai ko 'a e 'Eiki Tokoni Pal miá pea mo e Pal miá, 'i he tu'u ko 'a e *Retirement Fund* pea mo e *World Bank* 'oku Sea e Pal miá, pea m mipa e Tokoni Pal miá, 'i he *Retirement Fund*. Pea ko e *World Bank* 'oku nau ta'ofi ko ko , kiate au 'oku *conflict of interest*. He ko naua 'oku alea h , ko naua 'oku na me'a 'i he *Retirement Fund*. Pea ko e me'a ia 'oku ou kole atu ai ke tukuhifo mu'a 'a e me'a ko ení ki ho Falé Sea.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea kole ke ki'i tokoni Sea.

Lord Nuku: Ki he K miti Kakató ke fai ha ng ue ki ai pea 'uhí pea toki tuku atu ki he Feitu'u na Sea. Ko e kolé ia. M l .

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Ai p he ki'i taimi ke ki'i fakama'ala'ala ai p pea toki fai tu'utu'uni ai p ho Falé Sea. Ko e ...

Fokotu'u ke 'atita'i 'a e Potung ue Ngaahi Pisinisi Pule'anga

Lord Nuku: Pea ko e 'ai ke faka'osi atu mo e fokotu'ú. Ko e kongá ko 'o e me'a ko ení, 'oku ou fokotu'u atu ke ' tita'i 'a e *Public Enterprise* 'o fekau'aki mo e anga e feh 'aki 'a e pa'angá, he ko e koloa ko ení, ko e koloa ia 'a e Pule'anga, *Public Enterprise*, 'oku tonu ke 'ave ki ai. P ko hai 'oku fai tu'utu'uní 'Eiki Sea mo e anga e ... ko 'eku fokotu'u atu ia ke 'uhí, kapau 'e loto ho Falé ke ' tita'i. Ka ko 'eku fokotu'u ngutu atu ia pea ka 'oka ai ha pou pou ki ai, ko 'eku fokotu'u ia 'oku 'oatu ko he taimi ni, 'o fakatatau ki he ng ue 'oku hoko ko ení Sea.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea

...(kovi e ongo)...

'Eiki Sea: Ke me'a e 'Eiki Pal miá, ke 'uhí ke 'osi ia pea tau toki fai ha ngaahi fehu'i. Totonu ke tuku hifo p ia ki lalo ke 'uhí ke mou fai e feme'a'aki ki ai.

'Eiki Tokoni Pal mia: Kole p ke 'atu p mu'a e ki'i tokoni Sea, na'a lava ai p ia 'o mahino, pea tau hoko atu e ng ue ho Falé. Pau p 'e toki ... ke me'a p Feitu'u na ke toki tukuhifo ki lalo, ko e me'a p 'a e Feitu'u na. Kae tuku p ke 'atu e ki'i fakama'ala'ala vave p Sea.

'Eiki Sea: Pe'i me'a mai Tokoni Pal mia.

Fiema'u pa'anga 18 miliona kae a'u keipolo 'initaneti ki Tokelau

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko e keipolo ko ení 'i Tongá ni, 'oku ha'u mei Fisi ki Tongá ni. Na'e toe ai 'a e mei pa'anga 'e 5 miliona *US* 'i he fo'i *project* ko iá. 'A ia ko e 5 miliona *US* ení 'a e Pangik

‘a M maní p ko e *World Bank*. Na‘e fai leva e sio p ‘e lava ‘o ng ue‘aki ‘a e pa‘anga ko ení ke to e lava ‘o *connect* ai ‘a e keipoló ki Ha‘apai mo Vava‘u. Ko e *connect* ko mei Tongá ni ki Ha‘apai mo Vava‘ú ‘oku fakafuofua ki he 8 – 9 miliona *US*. ‘A ia ‘oku tau fakafuofua p ki he pa‘anga ‘e 18 miliona. Pa‘anga ‘e 18 miliona. Ko ia ‘o kapau ‘oku tau to‘o ‘a e fo‘i 5, ‘oku to e lava ‘a e 4 miliona kae lava ‘o tau *connect* mei Tongá ni ‘o a‘u ki Ha‘apai pea mo Vava‘u. Na‘e fai leva e sio ki he ngaahi tafa‘aki kehekehe ‘e lava ‘o fakapa‘anga ai ke lava ‘a e ng ue ko ení ‘oku ‘amanaki ko ke faí. Pea ‘i he T sema ‘o e 2015, ‘ova he ta‘u ‘e 1 kuo hilí, na‘e ‘oatu ai e motu‘a ni pea mo e kaung ng ue, ‘o mau talanoa mo e Pangik ‘a M maní, ‘o ‘atu e *option*, f f ke ‘omai ‘a e *Retirement Fund*, ‘osi ‘i loto ai ‘a e *TCC*, f f ke ‘omai e *Retirement Fund*. Ko e palopalema hení, ka ha‘u ‘a e *Retirement Fund* ‘o *shareholder*, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha pau ia ki he *Retirement Fund* ‘e ‘i ai ha *return* pau ki he‘ene kau m mipá. Hang ko ení ka te ‘alu atu ‘o *term deposit* ha s niti ‘a e *Retirement Fund*, ‘osi mahino p *interest* p seti ‘e 4 p 5 ke mahino ‘e ‘i ai ‘a e tupu ma‘a e pa‘anga ‘a e kau m mipa. ‘I he tu‘u leva ko iá ia, ko e *likely scenario* ia ‘e ‘i ai ‘a e ki‘i n mei he *Retirement Fund*. Ko e taha ko e ...

Lord Fusitu'a: Sea k taki fakamolemole, ko e ki‘i kole fakama‘ala‘ala p ki he Tokoni Pal mia p ‘e laum lie lelei p mu‘a ki ai.

'Eiki Sea: Me‘a mai.

Lord Fusitu'a: Ko e, mahino ‘aupito pea ‘oku m ‘opo‘opo ‘aupito ‘a e fakama‘ala‘ala ‘a e Tokoni Pal mia. Ko e ki‘i kole fakama‘ala‘ala p ‘a e motu‘a ni, ‘oku ‘i ai e Lao ki he Ngaahi Kautahá pea ‘oku ‘i ai e ngaahi me‘a ko e konisit tone ki he ngaahi kautahá pea ‘oku tuhu‘i pau mei ai ‘a e p seti ko *dividend* ko ki he, pea ‘oku to e ‘i ai mo e *MOU* ‘oku mea‘i p ‘e he Feitu‘u na ‘oku ‘i ai e *MOU* fokotu‘utu‘u he vaha‘a ‘o e *TCL* pea mo e *Digicel*. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi fika pau ki he *dividend* ‘a ia ko e kole atu mu‘a ke ‘omai ha fakama‘ala‘ala p ko e h ko ‘oku peh ko ‘oku nenefu ‘a e totongi *dividend* ko ia.

Ke ‘i ai faingamalie ‘o e fe‘au‘auhi kae ma‘ama‘a totongi ‘initaneti

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko u tui au ko e fakatonutonu ko p ko e tokoni ko ení ‘oku ‘ikai ke fel ve‘i ia mo e fo‘i talanoa na‘e ‘oatú kae tuku p ke u tokoni atu. ‘Oku ‘ikai ke ‘asi he laó ia p ‘e p seti ‘e fiha ‘a e *dividend*. Ko e me‘a ia ‘a e Minisit ko ia ‘oku ne tokanga‘i e ngaahi pisinisi ‘a e Pule‘angá mo e Kapinetí ke nau hanga ‘o talamai p ko e h . Kae tuku mu‘a ke u hoko atu ki he feinga ko ia na‘e fai ke ma‘u ‘a e fo‘i pa‘angá ke lava ai ‘o *connect* ‘a Tonga ni kau ai ‘a Ha‘apai mo Vava‘u he mon ‘ia ‘oku tau lolotonga ma‘u ‘i Tonga ni. Na‘e ‘atu leva ‘o fai e talanoá ki he *Retirement Fund*. Hang ko e me‘a ko ia ‘a e Hou‘eiki N pele, ‘oku Tokoni Sea ai e motu‘a ni. Ko e me‘a ‘oku tokanga ki ai ‘a e *Retirement Fund* ke ‘i ai ha ki‘i s niti ‘e ma‘u mai ko e ‘uhingá he ko e pa‘anga ení ‘a e kau m mipa. Pea kapau leva ‘e ‘alu ia ko e *equity*, ta‘epau ia p ‘e ma‘u mai ha peseti ‘e fiha ai, he ‘oku ta‘epau ‘a e tu‘unga ko ia e pisinisi. ‘A ia leva, ko e *likely*, founa ‘e ala ma‘u ai ‘e he *Retirement Fund* ko ha‘anau ki‘i n mai. Peseti p ‘e 3 p peseti ‘e 4 ko e ‘uhingáke mahino ‘e ‘oange ‘a e ki‘i *return at least* p seti ‘e 4 ke ‘ave ‘o *share* ma‘a ‘enau kau m mipa. Palopalema leva hení, ‘o kapau leva ko e ki‘i n , neongo p ‘e p seti ‘e 3 p ‘e 4, ‘e pau leva ke hanga ‘e he *TCL* ia ‘o tuku ‘ene *price* ‘o ‘olunga ke ne lava ‘o totongi ‘a e n . Palopalema leva ia ai, ‘e kei tu‘u ma‘olunga ai p ‘a e *price* ia ko ‘initaneti he fonua ni. Ko e faka‘amú leva, f f kae kumi ha taha ‘e ha‘u p ‘o ‘ai ha‘ane *equity* p ko ha‘ane ki‘i konga ‘o e *shares* ko ení ‘o e kautahá. Hang ko ‘eku lau ‘anenaí, ‘oku ‘ikai ke fu‘u m fana ki heni e *Retirement* he ‘oku ‘ikai

ke 'i ai ha fakapapau'i mai ia p 'e ma'u mai ha'ane *return* 'ana 'i he fo'i founga ko ení. Pea na'e 'i ai leva mo e 'uhinga 'e taha, 'osi 'i loto 'a e *TCC*, 'osi 'i loto 'oku ma'u *share* e *TCC* 'i he *TCL*, 'oange ha faingam lie ki he kautaha 'e taha ke nau malava 'o fakataha 'i loto ke na fe'auhi fakataha.

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko e to e ki'i kole fakama'ala'ala ke laum lie lelei p mu'a .

'Eiki Sea: 'Oleva ke faka'osi mai pea toki tuku hifo. Me'a mai koe Tokoni Pal mia.

Lord Fusitu'a: M l .

Ka fakatau *TCL* 'inasi 'ikai to e fiema'u ke fai ha n

'Eiki Tokoni Pal mia: Ke 'i ai ha faingam lie ki he kautaha ko eni 'oku na fe'au'auhi ke na 'i loto l ua. Ke 'oua 'e nofo p tama 'e taha 'i loto 'o ne *access* e *information* fekau'aki mo e talanoa fekau'aki mo e *cable* mo e ' *pricing* kae nofo e tama 'e taha 'i tu'a. 'A ia na'e fakakaukau, 'oange, to e 'oange ha faingam lie, nau h mai ki loto, nau 'o tangutu fakataha 'o talanoa'i hono fakalalakaka ko eni 'o e fetu'utaki 'i Tonga ni. Pea na'e talu eni mei Tisema 2015 'a e fetakai holo feinga ha founga 'o toki a'u mai eni ki he taimi ni 'oku tau meimei a'u ai ki ha ki'i femahino'aki ki ha tu'unga 'oku fakafiem lie kia mautolu, pea mo nautolu ko eni 'oku nau faka'amu ke nau *equity* p ko 'enau 'ai ha'anau share 'i he *TCL*. 'O kapau leva te nau ma'u 'a e *share* ko ení, hang ko e me'a 'a e N pele, mahalo ki e 4 miliona. T naki mai pea mo e pa'anga ko na'e toe mei he *project* ko eni 'etau *connect* ki Fisí, 'e lava leva ai 'o *connect* ki Ha'apai mo Vava'u 'o 'ikai ke 'i ai ha n .

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko e ki'i fakatonutonu atu p Sea fakamolemole.

'Eiki Sea: Fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: K taki Sea, ko e kupu 21 'o e Lao ki he Ngaahi Kautaha 'a e Pule'angá, 'oku ne tuhu'i pau mai, 'a e *formula* mo e fika ki he *dividend*. 'Oku 'ikai ke to e 'i ai ha mahalo 4 miliona p ko ha mahalo fika. Kuo tuhu'i pau mai ia 'Eiki Sea k taki fakamolemole. 'Oku 'osi 'i ai e fika pau ia ki ai.

Lord Nuku: Sea ki'i fakatonutonu atu p ki he N pele. Ko e ki'i fakatonutonu atú ke tuku mu'a ke fai mai e me'a 'a e Tokoni Pal mia he ko ena 'e tuku hifo ki lalo kuo tali ke 'osi 'ene me'á pea toki fai'aki e feme'a'aki ko eni ko 'oku me'a ki ai e 'Eiki N pele.

'Eiki Sea: F f ke fai 'eku tu'utu'uní 'aku. Tau liliu 'o K miti Kakato, tuku hifo ki lalo, hoko atu e 'Eiki Tokoni Pal mia.

Me'a 'a e Sea

Sea K miti Kakato: Tapu ki he 'Eiki Pal mia 'o Tonga, Tokoni Pal mia, Minisit Kapinetí. Fakatapu heni ki he Hou'eiki N pele. Fakatapu mavahe ki he kau Fakafofonga e Kakaí. M l e kei fakalaumalie lelei hotau Fale ni. Tau feme'a'aki pea tau ma'u ha fiefia. Kae tuku mu'a ke vahevahe atu e ki'i me'atokoni faka'aho 'a e motu'a ni ke tau 'inasi ai 'i he huluhulu *issue* ko eni 'oku tau 'i ai. Pea kapau te u 'atu 'eku ngaahi me'a kotoa ke fafanga'aki 'a e masivá. Pea kapau te

u foaki hoku sinó ke tutu pea 'ikai te u ma'u mo e 'ofá, 'oku 'ikai hano 'aonga kiate au. 'Oku k taki fuoloa 'a e 'ofá, pea 'oku angalelei ia. 'Oku 'ikai meheka 'a e 'ofá, 'oku 'ikai fielahi 'a e 'ofá p fakafuofuolahi ia. 'Oku 'ikai ke fai ta'engali ha me'a, 'oku 'ikai ke kumi 'ene me'a 'a'aá. 'Oku 'ikai ke 'ita ngofua, 'oku 'ikai ke mahalo kovi. Hou'eiki, tau 'amanaki p hoko lelei atu 'etau alea ni mo ho'omou feme'a'akí pea 'e, tau ma'u ai ha fiefia pea mo ha langa fonua hotau ki'i Pule'angá masivá. Tau hoko atu p he me'a 'a e 'Eiki Tokoni Pal mia ka tau toki hifo ki he'etau, hoko hifo ki he'etau 'asenita.

'Eiki Pal mia: Sea fakamolemole. 'Asenita f eni ko e 'asenita ko na'a tau lele mai 'aneafi 'oku kei lele p . Pea 'oku 'i ai mo e ' issue kehe na'e raise he pongipongi ni, ko eni ia 'oku tau hiki tautolu ia 'alu 'etautolu ki he me'a ko . Ka ko 'eku fokotu'u atú, 'e f f leva 'etau ngaahi 'asenita ko ia na'e tuku ta'e'osí.

Lord Tu'ivakan : Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Tu'ivakan : Koe'uhi ko e tuku hifo ko mei he Falé, he ko 'ene alea'i p 'o 'osi e me'a ko pea hoko atu leva e 'asenitá. Ko e me'a ia 'oku mahu'inga ia ki he fonua. M l .

Sea K miti Kakato: Laum lie lelei p ki ai Hou'eiki. Ko e lava p me'a ko eni 'oku tau feme'a'aki a'í kuo tuku hifo. Ka mou fakama'ama'a atu Hou'eiki. Ka ke me'a mai.

'Eiki Tokoni Pal mia: M l 'aupito Sea. Tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato, 'at p ke u ki'i fakama'ala'ala atu p fekau'aki pea mo e ngaahi talanoa ko eni ki he keipolo ko eni 'oku tau faka'amu ke a'u atu ko ena ki hotau k inga 'i Ha'apai kae 'uma' Vava'ú. Ko e 'osi eni e mei ta'u eni 'e 5 'a e ma'u 'e Tonga ni ia ko eni 'a e keipoló 'ene ha'u ko eni mei Ha'apai, mei Fisi ki Tonga ni. Ko e talu mo e fai e sio ke fai ha feinga ke lava 'e Ha'apai mo Vava'u 'o ma'u 'a e lelei ko eni 'oku tau ma'u 'i Tonga ni. Lahi e taimi ia ...

<001>

Taimi: 1130-1140

'Eiki Tokoni Pal mia: ... 'oku hanga he 'e ngaahi me'a ko 'i Tonga ní 'o *subsidize* 'a e *cost* ko eni 'i Ha'apai mo Vava'u. Fakatatau p eni ia ki he talanoa ko mo e *operator* hang p ko *TCC*. He ko e 'uhinga he 'oku nau kei ng ue'aki p nautolu 'a e satelaite. Si'isi'i 'aupito pea tuai 'aupito p 'oku nau kei ng ue'aki 'a e satelaite. Te'eki ke nau ma'u 'enautolu 'a e oma mo e lahi ko eni 'o e *cable*. 'A ia na'e fai leva 'a e fakakaukau ko u tui 'oku tau tui tatau 'oku tonu p ke 'alu 'a e *cable* ke a'u ki Ha'apai mo Vava'u.

'Ikai poupu'i World Bank ke n Pule'anga

Ko e fo'i poini mahu'inga taha ko he talanoa ko eni p 'e fakapa'anga f f . Ko e pa'anga ko 'oku toe mai ko mei he Pangik 'a M maní 'i he'etau *connect* mai ko mei Fisi ki Tonga ní na'e pa'anga 'e nima ka na'e holo hifo p eni ko e 'uhingá ko e *fluctuation* ko he *exchange rate*. Tu'u he taimi ni ko e 4.5 miliona *US* p ko 'etau peh p 9.4 miliona pa'anga. Ko e *connect* ko eni mei

Tonga ni mo Ha'apai mo Vava'u 'oku fakafuofua *depend* mei he kautaha te ke sio ki ai 'i he valu ki he hiva miliona *US*. P ko 'etau peh p 16.5 ki he 18 ki he 19 miliona 'a e mamafa ko p ko e pa'anga 'oku fiema'u ke fai 'aki 'a e *connection* ko eni.

Na'e fai leva 'a e sio ko e 'uhingá hang ko e lau 'oku lahi 'a e s niti ko eni 'etau *retirement fund* pea nau me'a p ki ai 'anenai angé na'e 'i ai 'a e sio p 'e lava 'omai e pa'anga ko iá ke faka'aonga'i 'e he ngaahi *project* fakalalakaka pehé ni. Ko e palopalema mei he tafa'aki ko eni 'o e *retirement fund* ke fakapapau'i 'e 'i ai ha me'a 'e ma'u mai 'i he taimi 'oku nau 'omai ai 'a e pa'anga. He ko e 'uhingá 'oku 'i ai 'enau fatongia ki honau kau m mipa ke 'i ai ha *returned* mo m hino 'oku hao 'a e s niti ko eni 'oku 'oange ko eni ki he *retirement fund*.

'A ia leva 'oku tau peh leva 'oku tau peh leva 'oku tau kumi 'a e 4 miliona kae lava 'otau t naki mai mo e pa'anga mei he *World Bank* ka tau lava 'o *connect* 'a Ha'apai mo Vava'u. *Option* kapau 'e 'ai mai e *retirement fund*. 'I he'ema'u 'alu atu ko eni 'o talanoa 'i T sema ia 'o e 2015 'osi eni 'ova he ta'u 'e taha 'a e talanoa'i ko mo e kumi ha founa. Talamai ko eni he *World Bank* 'e faingata'a ke nau poupou 'o 'omai 'enau 4.5 miliona 'o kapau 'e kei fai p sio ke n mai ha s niti ke fakalava 'aki 'a e fakapa'anga ko eni 'o *cable* ke a'u ki Ha'apai mo Vava'u. Manatu'i toe e 4 miliona. 'O kapau leva he 'ikai ke toe 'omai he *World Bank* mo 'ene 4.5 miliona p ko 'ene pa'anga 'e 9.5 miliona 'e tau toe sio leva p 'e toe ma'u mei f 'a e fo'i 4.5 miliona ko ia.

'A ia leva na'e fai e sio *ok* 'oku 'i ai 'a e fo'i 4.5 miliona h tau sio ange ki ha founa 'e lelei fakalukufua kae kei ma'u mai ai 'a e toengá pa'anga ko eni ko e 4 miliona *US* ke lava 'o fakapa'anga kae a'u e *cable* ki Ha'apai mo Vava'u. 'A ia ko 'ene tu'u 'oku 'ikai ke nau poupou'i ke 'omai ha pa'anga mei he *retirement fund* p ko ha *commercial bank*. He na'a mau atu mautolu maau mei he ongo pangik 'a e *propose* n p seti ma'ama'a mo e h fua. Ko e fo'i 'uhinga ko hang na'a ku lave ki ai 'anenai ka n 'a e fo'i pa'anga ko ia 'e 'i ai leva 'a e fiema'u ia ki he *TCL* ke kei tu'u 'enau *price* 'i 'olunga ko e 'uhinga ke nau lava 'o totongi 'a e n .

Ko e founa p kia mautolu 'oku peh 'oku fakafiem lie ko e 'ai ha *equity* 'omai ha s niti kae 'oatu ha'anau *share*. 'I he founa leva ko eni 'e ma'u leva 'a e pa'anga ko eni ke tau 'alu ai ki Ha'apai mo Vava'u 'ikai ke to e 'i ai ha n 'a e fonua. Pea kapau leva 'e 'oange ha'anau *equity* tau peh ko e p seti 'e 18. Ko e *majority* ia 'o e *share* ia 'oku kei *control* p he 'e Pule'anga. He 'ikai ke lava 'e he p seti 'a e 18 'o faitu'utu'uni ki he p seti lahi ko ena 'oku toe mou 'osi 'ilo p 'emoutolu hono *work out*.

'A ia na'e peh leva 'oku 'i ai p 'a e 'uhinga lelei ke fai ha sio ai p 'oku taau ke fai ha *investment* ki he *equity* ha kautaha ko eni 'oku nau fe'au'auhi mo e *TCC*. Poupou e *TCC* ia ki heni nau talamai 'enautolu 'oku sai 'a e fe'auhi he 'oku nau fiema'u 'enautolu ke fai mo a'u 'a e *cable* ki Ha'apai mo Vava'u he 'oku fu'u mamafa 'a e satelaite.

'A ia Sea ko e 'uhinga ia ko na'e fai ai ko hono vakai'i 'a e *Digicel* ke 'i ai ha'anau *equity* pea 'ikai ke 'i ai ha to e fu'u m fana ke teke atu 'a e *option* ko eni mo e *retirement fund* ko e ngaahi 'uhinga ko eni nau toki lave ki ai 'e 'Eiki Sea.

'A ia ko e tu'u leva he taimi ni pea kapau leva 'oku fakafiem lie fai ko eni 'a e talanoa 'a e Pule'anga talanoa mo e *TCC* manatu'i ko e *TCC* ko e *shareholder* ia 'e taha pea kuo pau ke nau

loto mo nautolu ki ai. P 'oku fakafiem lie 'a e ngaahi *condition* ko eni pea toki fai leva ai ha fokotu'u ke fai ha faitu'utu'uni. 'I he taimi ni 'oku te'eki ke 'i ai ha tu'utu'uni Sea 'oku kei fai p 'a e talanoa ki ai. Ko 'emau faka'amu ke fai mo tau ng ue kae fai mo *connect* 'a Ha'apai mo Vava'u ke nau ma'u 'a e lelei ko eni 'oku tau ma'u 'i Tonga ni ... (mate maika) 'a e *TCC* mo e *Digicel* hei'ilo na'a lava ai 'o lelei ange ai 'a e ngaahi s vesi pea to e ma'ama'a ange ai 'a e s vesi Sea. Kapau p 'e toki 'i ai ha fehu'i 'anai ange ... (mate maika)

Sea K miti Kakato: M l . Me'a mai N pele Niua.

Lord Fusitu'a: M l Sea. Fakatapu atu ki he Feitu'u na pea fakatapu ki ho k miti 'Eiki. Pea 'oku ou toumu'a 'oatu ha fakam l ki he fakama'ala'ala fakalukufua pea *comprehensive* na'e fai he 'e Tokoni Pal mia ka 'oku 'i ai p 'a e ngaahi me'a 'oku fifili pea hoha'a ki ai 'a e motu'a ni pea 'oku 'ikai ke makatu'unga p he motu'a ni 'oku makatu'unga ia 'i he t mai 'a e, 'oku 'ikai ko ha anga lau ko e t mai 'a e lau ngeau ki he motu'a ni 'o kole ke fai p mu'a ha kole fakama'ala'ala 'oku 'ikai ko ha tukuaki'i 'oku f halaaki ha taha. Ka ko e fiema'u ha fakama'ala'ala he ko 'enau pa'anga tukuhau na'e fakatau 'aki 'a e *cable*. Pea ko e fakatau ko ia ko e kola fakafo'i uehe, k taki...

'Eiki Tokoni Pal mia: Fakatonutonu Sea na'e te'eki ke l kooti 'oku hala 'a e me'a ko eni 'a e 'Eiki N pele.

Sea K miti Kakato: Me'a ki lalo, fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: Mo'oni 'e 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a ki lalo.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko e pa'anga eni ko e pa'anga tokoni eni 'a e *World Bank* na'e 'ofa mai 'aki ki Tonga ni ke fakalalakaka ai 'a e fetu'utaki 'i Tonga ni. 'Oku 'ikai ko e pa'anga ia 'a e tukuhau Sea.

Lord Fusitu'a: 'Aupito.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Fusitu'a: Ko u kole atu ke u toki ...

'Eiki Minisit Mo'ui: ... (mate maika)

Lord Fusitu'a: Ko u kole fakamolemole atu.

Sea K miti Kakato: N pele ki'i k taki N pele ki'i me'a hifo ki lalo.

Lord Fusitu'a: Pa'anga 'e 20 miliona na'e 'omai ...

Sea K miti Kakato: N pele Fusitu'a k taki 'o me'a ki lalo.

Lord Fusitu’a: Ko ia. Toki fakangofua mai p he Feitu’u na ke ...

Sea K miti Kakato: Ki’i tamate’i hifo ho maama k taki. Hou’eiki ko e toki ‘osi eni ‘eku lau atu ‘etau veesi folofola. Ko e kei me’á p ia Fusitu’a he’eku toe fo’i lea tu’o tolu ko e k taki fuoloa ‘a e ‘ofa. Ka ke ‘ofa mai ‘o talangofua e ‘ofa. Me’a mai.

Lord Fusitu’a: K taki fakamolemole Sea. Ko e, ‘oku mo’oni ‘a e ‘Eiki Tokoni Pal mia p ko e f halaaki lahi ia ‘a e motu’a ni. Ko ‘etau ‘ulungaanga faka-Tonga ‘oku me’a, ko e me’a ‘oku ui ko e ‘ikai ke fie sanitungua. ‘Oku ‘i ai ‘a e finemotu’a ‘oku nofo ‘i he fetaulaki’anga ko ‘a e Hala Siu’ilikutapu mo e Hala U lingatoni ko ia na’a ne kole ‘a e 20 miliona ‘o langa ai ‘a e *fiber cable* ko ena ‘o ‘omai ia ko e *grant* ‘oku ‘ikai ko e n . Na’e ‘uluaki kole ke n pea nau ta’etali mai. ‘Oku mea’i he ‘e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea na’e ‘Eiki Pal mia he houa ko ia. Ko e finemotu’a ko ‘oku nofo ai ko ia na’a ne kole ‘a e pa’anga ko ia. Pea ‘oku mo’oni ‘a e Tokoni Pal mia ...

Sea K miti Kakato: N pele...

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Sea ka u ki’i fakatonutonu atu.

Sea K miti Kakato: Ki’i fakatonutonu ki’i me’a hifo ki lalo Minisit kae ki’i ‘oatu ‘eku ki’i, ko u kole atu p Hou’eiki ke mou fakamolemole. Pea ko e taimi ‘oku mou f me’a’aki ai pea fakahoko he’etau Falé ‘oku ‘ikai ke u loto ke toe ‘i ai ha taha. Hang kia au ‘oku ‘ulungaanga ta’efaka’apa’apa ke ke poini peh ‘oku ‘ikai ke sai ia ki he motu’a ni. Mou me’a mai hoko mai ‘a e fakatonutonu Minisit .

Lord Fusitu’a: M l Sea.

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea pea tapu pea mo e Hou’eiki M mipa he Fale ni. Sea ko e ki’i fie tokoni p mo fakatonutonu ki he Hou’eiki N pele mei Tokelau. Ko e ngaahi f ng ue’aki ko ‘a e Pangik ‘a M mani mo e *ADB* ‘oku ‘ikai ke nau f ng ue’aki fakafa’ituitui mo ha tokotaha Tonga. ‘Oku nau f ng ue’aki pea mo e Pule’anga. Ko ia ko e fakatonutonu atu p ko ia.

Sea K miti Kakato: M l me’a mai N pele.

Lord Fusitu’a: Tali lelei ‘a e fakatonutonu pea ko hono pango ko e tokotaha ko eni ‘oku fai ki ai ‘a e lave ko ia na’e me’a tonu he fakataha tapu ange mo ia ‘oku ‘ikai ko e Minisit na’e me’a ai. Pea ko e tokotaha ko eni na’a ne fai ‘a e kole ‘o ma’u ‘a e pa’anga ko ia kae tukukehe ia ‘Eiki Sea.

Ko e ngaahi me’a ‘oku hoha’a ki ai ‘a e motu’a ni ko e, ‘oku ou tui pea ‘oku ou pou pou ki he peh ko ke ‘ai ha *level playing field* ki he ngaahi kautaha ‘oku nau f ’au’auhi ki he sekitoa t utaha ki he ngaahi ki he pa’anga ‘a e kasitom . Sai ko e *TCC* mo e *Digicel* ko e ongo kautaha *ISP* telefoni, ‘init neti. Ko ‘ena f ’au’auhi ki he pa’anga ‘a e kakai Tonga ke nau totongi ange ‘a e ngaahi s veesi ko ia ‘Eiki Sea. Sai ‘i he mala’e ko ia ‘oku ‘ikai ke to e veiveiua ‘oku tonu ke nau *level playing*

field. Lao ko ‘oku hilifaki kia naua taha p . Totongi ko ‘oku hilifaki ‘i he *cable* taha p .
Regulation ‘oku hilifaki kia naua ‘oku taha p .

Lord Tu’ilakepa: Sea ki’i fakatonutonu e ...

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni N pele.

Lord Tu’ilakepa: ‘Eiki N pele.

Lord Tu’ilakepa: Ko u fakatonutonu e Feitu’u na ke talangofua ki he Feitu’u na. Tuku e tuhu tuhu. Kapau leva ‘oku me’a, ‘oku te ng ue’aki p ‘a , he ‘oku ‘ikai foki ke tapu’i he Feitu’u na ia ‘a e me’a ko ia.

Lord Fusitu’a: ... k taki ‘ai mai p ko f me’a ko ‘oku hala he ko e tuhu ‘oku tuhu p ia ki ‘olunga ki he Ta’eh mai ko ia ‘oku ne si’i tokonia mai ‘a e fakahoha’a ‘a e motu’a ni. ‘Oku ‘ikai ke to e fai ha ...

<002>

Taimi: 1140-1150

Lord Tu’ilakepa: ...(kovi e ongo)...

Sea K miti Kakato: Ke lava e fakatonutonú kae ...

Lord Tu’ilakepa: Ko e ‘uhí ko e me’a ko ‘oku ke feinga ke fakam ‘opo’opo ‘akí ‘etau ng ue Sea. Pea mo e taha ‘Eiki N pele ke ke mea’i, tukuange ki he Seá ke ne ‘omai e fakatonutonú kia au ‘o hang ko e me’a ‘oku toutou vili atu e ni’ihi e kau M mipa. P ‘oku tonu p ‘ikai. Kapau leva ‘oku tonu pea u hoko atu. Pea kapau ‘oku hala, afe mei he ‘isi ko iá ki ha me’a ‘e taha. ‘Oua ‘e to e hoko atú kae m ‘opo’opo ‘etau ng ué. Pea ko e me’a p tahá ‘Eiki Sea, kau ki’i faka’osi atu e fakatonutonú. Tuku mai mu’a ke mau malanga, he ‘oku fel ve’i eni ia mo e lelei ‘a Vava’u mo Ha’apai ‘oku toutou ‘ohake he Tokoni Pal miá. Hala ke kau ‘a Niua ia ai. Mou me’a p Niua ‘i lalo fakamolemole ‘o fanongo ang kae tuku mu’a ke mau ...(kovi e ongo)...

Lord Fusitu’a: Sea ki’i fakatonutonu atu. Ko e ‘uhinga e lave ‘a e motu’á ‘anenaí ko Niua na’e ‘alu ‘o kole pa’angá ke ma’u ai ‘enau ‘init netí.

Sea K miti Kakato: ‘E N pele, fakamolemole mu’a ‘o me’a ki lalo kae me’a mai e Fika 2 ‘o Vava’ú.

Lord Tu’ilakepa: ‘Ange’ange ia he fo’i poini ko , ko Niua na’e ‘o kole e pa’angá. Kuo u kole atu ke tuku, he ‘oku hangehang ia ko ... kai kehe Sea, ko ‘eku kole p ‘aku ki he Feitu’u na he fakam ‘opo’opo koe’uhí kae ifo ‘etau tipeití. Kapau ‘oku me’á pea u hoko atu mu’a au ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Hoko atu koe.

Lord Fusitu‘a: Sea, k taki fakamolemole ‘oku te‘eki ke ‘osi atu .eku taimí, ngali filifilim nako ‘etau me‘á.

Sea K miti Kakato: ‘Eiki N pele ‘oku ou ki‘i loto mamahi he Feitu‘u na.

Lord Fusitu‘a: ‘Oku ou kole fakamolemole atu ho‘o lotomamahi kae tuku ke ‘osi atu ‘eku ...(kovi e ongo)...

Sea K miti Kakato: Miniti p 5 ke ke ki‘i me‘a hifo kae me‘a mai ‘a Vava‘u N pele Fika 2 pea ke toki ‘oatu ha‘o faingam lie ‘au. Me‘a mai ... Fusitu‘a me‘a ki lalo.

Lord Fusitu‘a: Ue! ‘Oku ta‘ofi mai au ia? Fakamolemole na‘u peh ‘e au ko e 42.9 ‘oku tau lele aí ‘Eiki Sea. K taki fakamolemole.

Sea K miti Kakato: Me‘a mai koe Fika 2 ‘o Vava‘u.

Fe‘ao Vakati : Sea, fakahoha‘a atu ai leva ngali fu‘u tuput maki ‘a e N pele ‘ia koé.

Sea K miti Kakato: Ke me‘a mai ‘a Vava‘u pea ke toki me‘a mai Niua.

Lord Tu‘ilakepa: Sea, kuo u fakam l atu ki he Feitu‘u na ‘i he faingam lie ‘oku ‘omai ‘e he Feitu‘u na ki he ... pea ‘oku ... ‘oku kau eni ia ‘Eiki Sea he ‘isi ‘oku sai ‘aupito p ia ke fai ha feme‘a‘aki ki ai. Koe‘uhí p ‘Eiki Sea ‘oku u hanga p ‘o hikihiki p heni ‘a e me‘a ko ‘oku me‘a ki ai ‘a e Tokoni Pal miá. Kiate au ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai e fehu‘ia pea ‘oku ‘osi mahino, ko e h ko e ‘aonga ‘o e ‘alu ‘a e keipoló ‘o a‘u ki Vava‘u pea mo Ha‘apai. Ka u ‘atu p Sea ‘a e ki‘i ... kuo u tui mahalo ‘e ‘omai he Tokoni Pal mia koe‘uhí ko e poini mahu‘inga ia. Fiema‘u ke a‘u ki Ha‘apai mo Vava‘u. Ko e tu‘unga ko he taimi ni ‘i Tongá ni ‘oku te‘eki ke mahino kiate au ko e h ko e ‘uhinga ‘a e keipoló hono ng ue he fonua ni. Kapau ko e peh ke vave e ‘initaneti ‘Eiki Sea, ‘oku kei tuai p ‘initaneti ia ‘Eiki Sea. Pea ‘oku ai mo e ngaahi l volo ke te ‘alu ki ai ke vave ange ‘a e ‘initaneti. Ka ‘e makatu‘unga ia ‘i he‘ete totongi ‘a e fo‘i s niti ke te ‘alu ki he polokalama ko iá Sea. Ko mautolu ‘i Vava‘u mo Ha‘apai, ‘oku ke mea‘i lelei p he Feitu‘u na ‘oku tau lolotonga lava p ‘initaneti mo e ‘u me‘a ko iá. Mahalo p kae toki fakama‘ala‘ala mai p he Tokoni Pal miá ‘a e lelei ko ‘uhinga ko a‘ú, ‘io, mo‘oni te mau a‘usia, te tau a‘usia he Feitu‘u na ‘a e fa‘ahinga fakalalaka tekinolosia ‘oku ‘i ai ‘a m maní. Kae ‘ai ange mu‘a e ‘initaneti ke vave. ‘Ai ange mu‘a ke to e lelei ange ‘o e tu‘unga ‘oku ‘i ai he taimi ni.

Ko hono fakatu‘ut makí eni ‘Eiki Sea, mea‘i lelei he Feitu‘u na, ‘oku lolotonga takai holo ‘a e kau Taki Lotú hono ‘ave holo ‘a e talatalanoa fekau‘aki mo e ‘u kulupu lotú pea mo e fa‘ahinga tekinolosia ko ení. Hono lelei faufaua. Hono fakatu‘ut makí ‘Eiki Sea, he ‘oku a‘u ange p ‘a e kovi ia, h fanga he fakatapú ki hoto loto falé. Hala ke mea‘i ia he tamai pea mo e fa‘ ‘a e fa‘ahinga tekinolosia ko ení. ‘Oku ke mea‘i lelei ‘a e me‘a ko e ponokalafi? Ko e ponokalafi ko e fa‘ahinga polokalama kovi ‘oku kehe atu p ‘a ‘ene hanga ‘e ia ‘o to‘o ‘a e ‘atamai lelei ‘a e f nau pea nau aafe ke nau fai ‘a e fa‘ahinga me‘a peh ‘Eiki Sea. Pea ‘oku lolotonga hoko p ia ‘i he taimi ni, ‘o a‘u p ki Vava‘u mo Ha‘apai, lolotonga lele p ‘initaneti ai he taimi ni. Ka ko e ‘ai p ‘uhinga ke to e fakama‘ala‘ala mai pe he Tokoni Pal miá h nai e fa‘ahinga lelei ‘a e a‘u ko eni ‘a e keipolo *fiber optic*. Kai kehe ‘Eiki Sea, ko e taha e me‘a ‘oku tau tokanga ki aí, manatu‘i e me‘a na‘e

hoha'a ki ai 'a e 'Eiki N pele ko eni mei 'Eua 'o fekau'aki mo e tu'utu'uni 'a e Fale ni 'Eiki Sea. Ko 'eku ma'u ki ai na'e te'eki ke fai ha'atau tu'utu'uni ko e 'Eiki Pal miá p na'a ne 'osi me'a mai 'e fakafoki mai ki he Fale ni 'Eiki Sea ke fai ha feme'a'aki ki ai. Ka koe'uhí kuo 'ohake ia 'aneuhu 'o toki mea'i he Falé 'oku fai e talatalanoa, mahalo p ko e Falaité 'e tau ai 'a e talatalanoa ko eni 'Eiki Sea. 'E Tokoni Pal miá 'oku ou ki'i tokanga p ki he Feitu'u na koe'uhí he 'oku tau 'osi mahino'i foki hono toutou 'ohake pea 'oku me'a 'aki he 'Eiki Pal miá 'oku 'ikai ke loto 'a e *World Bank* ke tau n 'i he fonua ni, koe'uhí ko e lahi ko 'a e n na'a faifai kuo uesia 'a e ki'i fonua ko Tonga. Pea ko e founa eni ia 'oku kei ng ue'aki he Feitu'u na, ko e talatalanoa koe'uhí 'oku 'i loto e *Digicel* na'a lava 'o fai e fa'ahinga talanoa ki ha to e lelei ange 'Eiki Sea. Pea mo e me'a 'e taha p Tokoni Pal mia, 'oku totonu p ke fakatokanga'i p he Feitu'u na, p 'oku ai ha fa'ahinga *conflict* 'Eiki Sea 'i loto 'i he ng ue 'uhí 'oku 'i he Feitu'u na ...(kovi e ongo)...

Lord Tu'ivakan : 'Eiki N pele ke u ki'i tokoni p ki he me'á.

Sea K miti Kakato: Ko e tokoni .

Lord Tu'ivakan : Na'e tali he 'e *World Bank* ki Tonga ke nau n . Mahalo na'e ... ko e mahino ko na'e fakamahino mai kiate aú, ko e 75/25. 'A ia 'e lava p ke n 'e Tonga ia 'a e p seti 'e 75 kae tokoni nautolu e 75.

Tokanga na'a pule'i ha kautaha mei muli koloa 'a e fonua

Lord Tu'ilakepa: Kapau ko ia 'Eiki Sea, pea 'oku sai p he ko eni 'oku kei fai p feme'a'akí, ko e me'a p 'oku tau tokanga ki ai 'Eiki Sea, kapau ko ia, 'oku totonu ke tau fu'u matu'aki tokanga 'aupito 'aupito na'a hanga 'e ha kautaha muli 'o pule'i e koloa 'a e fonua ni 'Eiki Sea. Ko e lelei fakalukufua ia ki he fonua ni, 'io, ka 'oku ai p hono fakatamaki 'o hang ko e me'a na'a ku lave ki ai 'i mu'á. Ko e me'a ko 'oku ou ki'i tokanga ki ai 'o hang ko e me'á, kapau ko 'oku lava, ki he *World Bank* 'o fai ha ki'i n , na'a 'oku sai ange p ke tau hanga p 'o fai e n he fonua ni pea kapau 'oku 'ikai ko e me'a p 'oku ou manavasi'í, ko e *Digicel* 'oku 'i loto, tau manavasi'i na'a ai ha kautaha muli te nau ... Pea kuo u 'osi lave'i ko e *Digicel*, na'a ku 'osi 'ohake he Fale ni na'a ku 'osi talanoa au pea mo e tokotaha falala'anga 'i he *Commonwealth* 'i he tafa'aki 'o e *World Bank* 'oku mea'i mahalo p he ni'ihí heni na'e 'omai e p p aki mei he tokotaha ko iá ki he motu'a ni, 'o talamon mai ki he ng ue 'oku faí. Ka 'oku ne 'osi fakahoko mai .e ia na'e 'ave e 20 miliona 'e he *World Bank* ki he kautaha *Digicel* 'o tokoni ki hono langa fakalalakala. 'Ikai ke ai ha'atau me'a peh 'a tautolu he *TCC* 'i Tongá ni. Ke 'omai ha fa'ahinga mon 'ia peh . 'A ia ko 'etau sio ki he fa'ahinga ivi m lohi 'o e *Digicel* pea 'oku totonu p ke fakatokanga'i. Ko eni 'oku nau, kau nautolu 'i he fakatau *share* ko eni 'i loto he keipoló 'o hang ko e me'a 'oku me'a ki ai e Tokoni Pal miá. Ka 'oku totonu p ke fai hono tokangaekina pea ke fakamolemole p 'e Tokoni Pal mia he tokanga'i p he Feitu'u na ... na'a ku toki h mai eni na'a ku ki'i h 'o sio he 'u me'a ko na'e fai'aki e feme'a'akí, fekau'aki mo e tu'utu'uni 'a e Fale ni ke k taki p Feitu'u na na'e 'ikai ke ai ha tu'utu'uni 'a e Fale ni ia ke fai ha me'a... ko e 'Eiki Pal miá p na'a ne me'a mai 'e 'omai ki he Fale ni 'a e ngaahi fakamatala kotoa 'o hang ko ia 'oku ke mea'i he taimi ni 'Eiki Sea. Kae m l e ma'u faingam lie 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki Tokoni Pal miá ke tali e ... Me'a mai koe Fakafofonga Niua.

Puipuitu'a nounou ki he pol seki keipolo 'initaneti

Fe'ao Vakati : M l Sea. Tapu p mo e Feitu'u na Sea. Fakatapu atu ki he Hou'eiki M mipa 'a e K miti Kakató kae ... Sea fakam l atu p he ki'i faingam lie p Sea ke fai mu 'a ha ki'i fakahoha'a nounou p 'i he kongā ko eni ko ki he keipoló mo e 'initaneti Sea. Ko e 'uhinga p Sea ko e motu'a ni he 'aho ko iá, na'e kau 'i he ng ue ki he poloseki ko eni pea 'oku ou fakam l lahi au ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, ko e 'Eiki Pal mia 'o e 'aho ko iá ko 'ene tali lelei ke fakahoko e poloseki ko eni 'o fakaa'u mai ki Tongá ni Sea. 2010 Sea, na'e 'ikai ke tali ia he Pule'anga 'o e 'aho ko iá ke fakahoko mai 'a e poloseki ko eni, na'e 'i ai 'a e kautaha 'e 3 Sea. 'A ia ko e ki'i fakaikiiki p 'a e hisit lia ko 'o e poloseki ko eni, na'e 'i ai e kautaha 'e 3 na'a nau feinga mai ke nau fakahoko mai 'a e keipoló ki Tongá ni. Pea na'e ai e taha ai na'e ma'u ai 'a e 'initaneti 'a Niuatoputapu he 2008, ko e fuofua 'initaneti ia na'e a'u ki Niuatoputapú, pea na'e ai 'a e tu'unga ai Sea, na'e pau leva ke folau e motu'a ni ki Niu Kalet nia ke fakapapau 'i 'a e kautaha 'e taha na'e kau 'i he feinga mai ko ki hení, pea na'e ai p pea mo e fale'i na'e fai ki he motu'a ni pea na'e tuku atu leva 'a e kautaha ko iá, pea na'e fai e fale'í ke ng ue'aki 'a e me'a ko 'oku hoko he 'aho ni ka na'e ...

<003>

Taimi 1150-1200

Fe'aomoeata Vakati : ...'ikai ke tali he na'e 'i ai 'a e kautaha 'e taha na'e 'omai, pea ko u fakam l lahi p au ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'ene tali ko ke fakahoko mai 'a e ng ue ko eni 'i he 2013. Kai kihe Sea ko e fakakaukau ko ko ki he 'initaneti hang ko e feme'a'aki Sea, ko hono lelei 'ona ia 'oku ta'ehano tatau, pea ko hono tamaki 'oku ta'ehano tatau pea mo ia. 'Oku mahu'inga ai 'a e ng ue ko eni 'oku...'oku ou tui 'oku lolotonga fakahoko p ia 'e he Tokoni Pal mia pea 'oku 'i ai mo e ngaahi ki'i k miti 'i he *cyber security* ko hono tau'i ko ngaahi 'me'a peh , pea ko 'eku lave'i p 'oku 'i ai e ngaahi fokotu'utu'u pea mo e ngaahi fakakaukau ki ai.

Poupou'i e fe'au'auhi *Digicel* mo e *TCC*

'Eiki Sea ko e fakakaukau ko ki he *level playing field* mo e *fair* ko 'a e fe'auhi 'oku ou tui p Sea 'oku 'i ai hono totongi. Ko e 'aho ko ia kapau 'e mea'i p 'e he Feitu'u na Sea, kamata ko 'a e *TCC* tokotaha na'e pa'anga 'e taha ki he miniti 'e taha p ko e pa'anga 'e taha mo e s niti, ko e seniti 'e hivehiva, pea na'e fu'u mamafa 'aupito, 'aho p ko na'e h mai ai 'a e *Tonfon* na'e ma'ama'a leva 'a e *mobile*, pea na'e kau ai 'a Tonga ni ia pea 'oku ou tui p 'oku lave'i p 'oku kei kau p 'a Tonga ni ia 'i he ma'ama'a taha 'i he Pasifiki pea na'a mo m mani 'i he *mobile*. Kapau p 'e mea'i p 'e he Feitu'u na Sea, ko Tonga ni 'i he Pasifiki 'a e fuofua fonua na'a tau hanga 'o *introduce* p na'a tau hanga 'o kamata'i 'a e fe'auhi ko 'i he *mobile* he h mai ko 'a e *Tonfon* 'ona fe'auhi pea mo e *TCC*. Ko hono ola ena Sea lelei ia ki he kakai 'o e fonua Sea, pea sai ia ki he kakai 'o e fonua. Pea ko e me'a ia ko 'oku ou poupou ai ko ki he ng ue ko eni.

Ko hono ua Sea, 'oku ou tui Sea kapau na'e 'i ai p ha silini 'a e Pule'anga he 'ikai ke tau to e hanga holo, he 'ikai ke tau to e fakakaukau ki ha n ke fakahoko 'a e fu'u ng ue lelei ko eni ke a'u ki Vava'u. Mahalo ko e ki'i uesia p hení Sea ko e 'ikai ke mea'i lelei 'e he Hou'eiki mo sio hang ko e sio ko ki he *Digicel* ko e kautaha muli Sea. 'E 'i ai hono ola Sea kapau he 'ikai ke

ng ue'aki eni 'i he tui ko 'a e motu'a ni. Manatu'i ko e *Digicel* ko e kautaha malohi ia ke tau ng ue'aki 'etautolu mahalo p p te u lave ki he me'a ko eni, te tau ng ue'aki 'etautolu ia 'a e *cable* heni, lava 'a e *Digicel* 'oku 'i ai 'a e kautaha ia, 'oku ui ko e kautaha satelaite 'oku ui ko e *OFREEB*, ma'ama'a tatau p ia mo eni, te nau lava nautolu mai mo ia pea ta'e'aonga leva fu'u *motorway* ko ke tau lele pasikala 'ata'at p , 'a eni ko 'i he *cable*.

'A ia ko e fakakaukau ko eni, tuku p me'a ke na fe'auhi, Sea taimi ko 'aho ko he kei faifatongia 'a e motu'a ni 'i he Potung ue Fetu'utaki, mahalo 'oku sai p ke u ke u fakahoha'a atu p Sea. 'Oku 'osi he'aki p ia 'e he kau ng ue muli ko he *Digicel*, Tonga ni p 'e taha 'oku nau faingata'a'ia 'i he fe'auhi ai, kapau te ke me'a takai p Sea 'i he Pasifiki ' feitu'u ko 'oku 'i ai 'a e *Digicel*, 'osi meimei kapa 'e he *Digicel* ia 'a e Pasifiki, tukukehe p 'a Tonga ni. 'Oku ou tui 'oku tau polepole tautolu Sea 'i he ng ue lelei 'oku fai 'e he kau ng ue 'a e *TCC* tukukehe ange hono 'ohake ko 'etau tu'unga fakaako ke tau lava 'o mapule'i mo fe'auhi fakam mani lahi mo e fu'u kautaha lahi ko eni. Ko e me'a ko 'oku ou manavasi'i au ko Sea 'i heni ko e to e mai 'a e *Digicel* ia 'omai ha kautaha 'e taha te nau lava malava Sea, k 'e ala...te nau fe'auhi pea mo e *TCC* mo e ki'i *cable* p seti 'e 9 p 18 ko eni ne me'a ki ai 'a e Tokoni Pal mia pea toe leva 'a e fu'u p seti 'e 82 p valungofulu ko he *cable* ke f f e'i. Sea ko e fakakaukau ko eni hang ko eni ko e feme'a'aki na'e 'i ai 'a e fakakaukau ko eni ko mo e palani ke feinga'i ke 'alu ki Ha'apai mo Vava'u he na'e 'i ai 'a e fakakaukau mo e faka'amu 'e lava hoko ai 'a Ha'amoia, 'i he taimi tatau foki p 'a Ha'amoia ia he'enau ongo'i 'enautolu ia mahalo te nau ki'i ma'ulalo 'i Tonga ni fa'ahinga 'alu leva nautolu ia ki Fisi 'o hoko mei ai. Na'e fakakaukau ko ke hoko ki Ha'amoia ke ki'i ngaofe atu ki Niua, pea 'oku 'ikai ke hoko. Sea na'e 'i ai mo e fakakaukau 'e taha ia ke 'ave ke a'u ki *Wallis*, pea ko 'ene 'alu ko ki *Wallis* to e ki'i ngaofe atu ki Niua, 'oku ou tui p 'oku kei tu'u 'a e fakakaukau ko ia, neongo 'oku 'ikai ke kau 'a e ongo Niua 'i he taimi ni 'i heni.

Sea 'oku mau lolotonga fiem lie p 'oku mau lava p 'o *internet* mo e ongo Niua he taimi ni 'i he ng ue 'a e *TCC*, 'oku lave'i p 'e au he 'ikai ke lava 'i he taimi ni na'a 'oku 'i ai p palani 'a e *Digicel* ki ai. Sea 'oku 'ikai ko 'eku 'uhinga eni ia Sea ko 'eku malu'i h fa'ahinga tafa'aki, ko e anga ko 'eku tui mo 'eku fakakaukau ko ki hena ke *fair*, 'uluaki, ua, 'e malava ia, ke 'omai ko e ' kautaha, ko e kautaha satelaite eni ia pea mei *Hawaii*, 'a ia ko e me'a ia ko Sea 'oku 'osi fai ' ...ko e nofo ia ko 'a e *Digicel* 'oku nau 'osi maau nautolu ia ki ai, k 'ikai 'e 'ai , pea kapau leva fie ma'u ke tau n ke feinga'i 'a e me'a ke 'ave ki Vava'u mo Ha'apai, fu'u ng ue lelei 'aupito 'aupito, pea hang ko 'eku lave ko ki hono ngaahi tamaki 'o e ng ue ko eni, 'oku ou lave'i p 'e au ia na'e 'i ai 'a e k miti na'a mau fokotu'u

ki mu'a atu mo e Tokoni Pal mia kae 'uma' 'a e kau ng ue he me'a ke nau siofi 'a e ngaahi tamaki ko eni 'o e *internet*, ke lava 'o fai hano tau'i Sea 'i he kaha'u.

K ko e anga ia 'a e fakahoha'a Sea, k ko hono mo'oni Sea ko e anga ko 'eku fakakaukau ko e me'a lelei nai ke hoko ki Vava'u mo Ha'apai, 'oku ou tui p ki ai, 'i ai nai ha'atau pa'anga ke fai'aki 'a e ng ue, mahalo p , te tau n ? te tau fakakau mai 'a e *Digicel* ke nau fe'auhi pea mo e *TCC* ke *fair* pea mo faka'amu p 'e ma'ama'a tatau ki he kakai.

Sea ko e fo'i me'a eni 'e taha 'oku ou faka'amu ke fakaa'u ia ki he Feitu'u na Sea. 'Oku 'i ai 'a e package ia 'a e *Digicel* ma'ama'a 'aupito 'aupito, kika 'e teau 'oku pa'anga 'e uangeau 'i he m hina, neongo ia Sea 'oku 'ikai ke u ng ue 'aki 'e au 'a e *Digicel*...

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamolemole, 'e sai p ke u ki'i tokoni he ...

Sea K miti Kakato: Fiema'u 'a e tokoni? Me'a mai

Lord Tu'ilakepa: 'Oku mo'oni 'aupito 'a e me'a ko 'oku 'omai 'e he Fakafofonga mei Niua ...

Sea K miti Kakato: Hou'eiki mou tui ho mou kote.

Lord Tu'ilakepa: ...K koe'uhí 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke kau 'a e *TCC* ia 'i he fakatau *share* ko eni, mahino mai ko me'a 'a e Tokoni Pal mia ko e *Digicel* p ia ...

Lord Fusitu'a: Sea ke u ki'i fakatonutonu atu Sea. Fakatonutonu atu p Sea. 'Oku 'osi 'i ai 'a e *share* ia 'o e *TCC* 'i he *Tonga Cable* ne fakatau mai. M l .

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu .

Lord Tu'ilakepa: Kapau ko ia 'Eiki Sea, 'oku mou mea'i 'a e *Digicel* 'Eiki Sea te u hanga p 'e au 'o 'oatu fakamo'oni ki he Feitu'u na. 'Oku mo'oni 'a e me'a ia 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga mei Niua. K ko ene mo'ui p ho'o neti ko e kotoa 'a e ' *apps* ko 'oku mo'ui 'i loto, to'o k toa ia mei ho'o *credit* 'au, kehekehe mei he *TCC* ko 'ene mo'ui p ho'o neti ko e *apps* p ko ia, neongo kapau 'oku kei mo'ui ' *apps* kehe, 'ikai ke to'o h credit ia mei he ' *apps* ko . Ko e me'a ia 'oku ou sai'ia ai 'i he *TCC*, Fakahoko p ke ke mea'i 'e he Feitu'u na m l k ko e *Digicel* masi'i kehe atu 'ene ma'u s niti 'a'ana.

Sea K miti Kakato: Me’a mai fakatonutonu ‘a e Tokoni Pal mia .

Fakama’ala’ala ka n TCL kae kei ma’olunga totongi ‘initaneti

‘Eiki Tokoni Pal mia: Ka u ki’i tali atu p ki’i fehu’i ko eni, ‘oku ou ‘ilo p ‘oku si’isi’i ‘a e taimi Sea. Ko e fakam l ki he Fakafofonga mei Niua kae ‘uma’ ‘a e N pele, he fakama’ala’ala mai ko eni ‘a e *topic* mahu’inga ko eni, k ko e ki’i taimi si’isi’i ko eni ‘oku toe Sea ki’i faka’amu p ke ki’i talanoa vave p fekau’aki ko eni mo e n , ‘a eni na’e me’a’aki ko ‘e he N pele fika 3 ‘o Tongatapu. ‘Oku ‘i ai p ‘a e faingam lie ke n p seti ‘e 50/50, kapau te ke n mai 10 miliona, ko e 5 ko e *grant*, ko e 5 kuo pau ke ke n ia ‘e koe, k ko e ‘uhinga ko he n ko eni ke n ‘a e *TCL*, ‘a ia kapau k n leva ‘a e *TCL* mei he *Retirement Fund* ‘a ia te mau peh ‘emautolu p seti ‘e 4 p 5, ‘a ia kuo pau leva ke ne totongi ‘e ia ‘a e n mo e fo’i *interest* p seti ‘e 4 p 5 ko , ‘a ia leva ‘e ‘i ai leva ‘a e *pressure* ia ‘i ai ke ne tauhi ‘ene *price* ko ko *internet* ke m ‘olunga ke ne lava ‘o totongi ‘a e n ‘i he founa ko eni, ko e *equity* p ko ene ha’u p ‘o *buy* ‘a e *share* ‘ikai ke to e ‘i ai h *pressure* peh ia, ‘e lava leva ‘o holoki ‘a e internet mei he *TCL*, pea ‘e lava leva ‘e he *TCC* mo e *Digicel* ‘o to e ma’ama’a ange ki he kakai.

‘A ia ko e faka’amú ia Sea ke fakafaikehekehe’i ‘oku ‘ikai ko e ‘uhinga pe ko e ...

Lord Fusitu’a: Sea ke u ki’i tokoni atu p ki he Tokoni Pal mia p ‘e laum lie lelei ki ai. ‘Oku ou fakam l ki he’ene fakam ‘ala’ala ko fekau’aki mo e m keti, pea mo e n ko mei he ngaahi kautaha fakapule’anga fakalotofonua p ko ‘a Tonga. K ‘oku ou kole fakamolemole p ki ai na’a ‘oku ‘i ai p h founa ia ‘a e ngaahi kautaha ko iá ke nau tukuhifo ‘a e totongi, he ko eni ‘oku ‘ikai ke to e fakatau share ha taha ia ‘i he *TCC* mo e *Digicel*, k ‘oku kei lele p ‘enau totongi ia ‘a naua ‘i ‘olunga. Kapau ‘oku l p ia h ‘i h kei ‘ia naua, ‘oku tonu p ke fai h vakai ki ai.

Sea K miti Kakato: Hou’eiki tau liliu ‘o **Fale Alea.**

(Liliu ‘o Fale Alea pea me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea)

‘Eiki Sea: Hou’eiki m l ‘aupito ‘a e feme’a’aki k tau toki hoko atu ki he 2 ‘a ho’at . M l .

(Na’e m l l heni ‘a e Fale ki he 2pm)

<005>

Taimi:1400-1410

S tini Le’o : Me’a mai e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea. (Lord Tu’ivakan).

‘Eiki Sea : Hou’eiki, m l ho’omou laum lie ki he ho’at ni, ka tau liliu ai p ‘o K miti Kakato. M l . ‘Eiki N pele Ha’apai. Me’a mai ‘o hoko atu e Sea.

Sea Le’ole’o K miti Kakato : M l ho’omou laum lie Hou’eiki, ‘Eiki Pal miá, kae ‘uma’ e Hou’eiki e K miti Kakató. ‘Io, fakama’ama’a atu. Hoko atu p e feme’a’akí, me’a na’a tau ngata ai ‘anenaí.

‘Eiki Tokoni Pal mia : Tapu mo e ‘Eiki Sea. Tapu mo e Hou’eiki e K miti Kakató. Fakam l pe he ‘i ai ‘a e faingam lie ke toe hoko atu p ‘a e ngaahi fehu’i na’e ‘ohake ‘anenaí. Mo’oni ‘aupito ‘a e me’a ‘a e N pele mei Vava’u, ke ‘oua p te tau sio ki he lelei, ka tau sio pe ko e h ha ngaahi me’a ‘e ala uesia ai kitautolu he ngaahi tekinolosia fakaonopooni ko eni. Kae tuku p mu’a ke u ki’i lave atu p ki he fehu’i ko eni. Ko e h ha ngaahi lelei. Mahino ‘aupito p ka a’u ‘a e faip ki Ha’apai mo Vava’u, ‘e vaveange. Vaveange, ka ko ‘ene lahi peh leva, ‘e lava leva o ma’ama’aange. He ‘oku mamafa ‘aupito e ‘alu ko eni he satelaite. Ka ko e’alu ko eni he faip , ‘oku ma’ama’aage. Fai e talanoa lahi ia, pea ‘oku faka’amu e TCC ia, ke fai mo fakahoko eni.

Kau foki ‘a e fa’ahinga tekinolosia ia ko ení he fa’ahinga me’a ‘oku fiema’u ‘e he kau takimamatá, pe ko e kau *tourist*, ‘oku nau mai ki hotau fonuá. Kau leva eni ‘i ha faingam lie lelei ke tau hanga ai ‘o mateuteu mo teuteu’i ai ‘a Vava’u mo Ha’apai, ke lelei ai ‘enau tekinolosia fakafetu’utaki, ‘e lava leva ai, ko e fakakaukau, ‘e lava leva ai ‘o *attract* mai ke toe ‘omai ai ‘a e kau *tourist* mei muli ki he ongo vahefonua ko ení.

Kapau p na’a mou me’a atu ki he letio ‘i he ngaahi uike ko eni na’e toki ‘osí, kuo kamata ke fakahoko ‘e he *USP* ‘a ‘enau polokalama ko eni, ko e tufa ‘a e fanga ki’i *tablet*, ki he’etau f nau ako ko eni ‘oku ako he *USP* ko eni ‘i Tonga ni. K toa e ngaahi naunau mo e *lectures*, mo e ‘ me’a peh ‘oku fai ko ‘e he faiakó, lava mai ‘o tiliva mai he ‘initaneti mo e komipiuta, ‘a ia ko ‘enau mafola mai eni ‘a e founga ako fo’ou ki he vahefonua ko eni ‘o Tonga ni. Pea ko e faka’amú ia, ‘e lava ‘o kau mo Ha’apai, kae’uma’ a Vava’u, ‘i he ngaahi mon ‘ia peh , ko e ‘uhingá p , ‘e lava, ‘o fai e fetu’utaki ‘o vaveange, pea mo e faka’amú ke toe ma’ama’aange.

Kau foki mai ki he tafa’aki ko na’e tokanga ki ai e N pele, ki he ngaahi tafa’aki ko ‘e ala palopalema aí. ‘Oku fakatokanga’i lahi heni ‘e he Potung ué, Sea, pea ‘oku fai e tokanga makehe ki ai. Pea ‘oku fai e feng ue’aki, talu eni, ‘osi eni, ‘ova he ta’u e taha, feng ue’aki pea mo Faifekau Lilo, ki he mahu’inga ko eni ke fakamatala’i ‘a e ngaahi pole pea mo e ngaahi palopalema ‘e ala hoko fekau’aki ko eni pea mo e ng ue’aki ko eni e ‘initaneti. Fai heni e ngaahi fakataha, fai e ngaahi talanoa pea mo e kau Taki Lotu, kae’uma’ e ngaahi koló, ko e ‘uhingá p ke fakama’ala’ala ke mahino ange ‘a e lelei mo e kovi ‘e ala ma’u mei he fa’ahinga tekinolosia pehe ni. Pea ‘oku hokohoko atu p ‘a e ng ue ko ení, Sea, pea ‘oku ‘i ai ‘a e ki’i polokalama, ko e *cyber safety programme*, ‘oku mau feng ue’aki ai, ‘oku *fund* mai ‘e he *UNICEF* ‘a e polokalama ko eni ‘a e toko taha ko eni ‘oku ne fakafofonga’i mai ‘a e kau Taki Lotu, ‘oku *base* ko eni ‘i he *MIA*. Ko e ‘uhinga ko he taumu’a, ke fai ha sio ki he ngaahi *issue* ko eni ‘oku tokanga ki ai ‘a hotau k inga, kae’uma’ ‘a e kau Taki Lotu.

‘I he taimi tatau p , oku fai leva e ng ue ‘a e Pule’angá. Na’e fokotu’u foki he ta’u kuo ‘osí, ‘a e fo’i ‘iuniti ‘oku ui ko e *Computer Emergency Response Team*. ‘A ia ko e timi ko ení, ka ‘i ai ha h ta’efakalao, pe ko e h ta’efakangofua ha taha ki ha komipiuta, pe ko ha sistemi komipiuta, pe ko ha kautaha, pe ko e al me’a peh . Ko e timi leva ko eni, ko ‘enau tokangá ‘anautolu, ke tokoni’i mo tokoni’i ‘akinautolu ko eni ‘oku ala palopalema ‘i he ngaahi me’a fakakomipiuta. Hang p ko ko e fakahua ‘a e Fakafofonga mei Niuá, ‘anenaí. ‘Oku hang eni ia ha *super highway*, ‘a e ha’u ‘a e keipolo. Pea ‘oku mahino p ‘oku ‘i ai e lelei ‘oku ha’u ai, pea ‘oku ‘i ai mo e kovi. Pea ko e ngaahi fokotu’utu’u ko ení, ko e ‘uhinga ke lava ai ‘o matatali, mo lava ai, ai ha ng ue pe ko ha me’a ‘e ala fai ‘e he ngaahi palopalema ko eni ‘oku ha’u mo e fa’ahinga tekinolosia ko ení.

Ka 'i he taimi tatau p 'oku fai e ng ue he tafa'aki Fakalao, pea na'e 'osi fakahoko mai 'i he kongā kimui 'o e ta'u kuo 'osí, 'oku tali 'i he *Council of Europe*, ke tau lava 'a Tonga 'o h , pe kau ki he *Budapest Convention*. Ko e koniv sio fakam manilahi, Sea, ki he feinga'i ko eni ke tau'i 'a e ng uekovi'aki ko eni 'a e komipiuta, pe ko e *computer grants*. Ng ue'aki ki he ngaahi hia mo e me'a peh . Pea ko e koniv sio ko eni, kuo fakangofua mai ke tau kau ange ki ai.

Ko e ngaahi lelei, Sea, hono kau mai ki hení. Lava ai 'o ma'u ai e ngaahi faingam lie ke ako'i ai 'etau kaung ue. Ako'i ai kinautolu ko eni 'oku nau nofo ko eni 'o talia 'a e ngaahi pole ko ení. 'Akinautolu ko eni 'oku nau ng ue 'i he tafa'aki fakakomipiuta, hei'ilo na'a toe leleiangē 'enau 'iló, pea toe lava ai 'o *address* ai e ngaahi palopalema pehe ni. Taimi tatau, p , Sea, 'i he koniv sio ko ení, 'oku faingofua e feng ue'aki mo e ngaahi fonua ko eni 'oku kau ki he koniv sio ko eni.

'I he tafa'aki ko eni ki he *internet safety*, Sea, 'oku 'i ai 'a e ng ue ia ai pea mo e *TCC*, mo e *Digicel*. 'I he taimi ko te ke me'a atu ai ko 'o fakatau ha'o 'initaneti, pe ko ha'o *internet baggage*, ke 'oatu ma'a koe 'a e *option* pe 'e 'ai atu ke 'ai ha f mili *baggage* pe ko ha *baggage* p ia 'oku *open*. 'A ia ko e fakakaukau ia, ke 'oatu kia koe ha faingam lie ke ke peh mai. Hanga mu'a 'o *filter* pe to'o 'a e ngaahi me'a 'oku ke peh 'oku 'ikai ke taau. 'A ia ko e fo'i faingam lie ke ke fili pe kof 'a e me'a 'oku ke fie ng ue'akí. Ko ha *baggage* 'oku *open* ke ha'u p ha fa'ahinga me'a, pe ko ha *baggage* 'oku ki'i fakata'ota'ofi atu 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke totonu ke a'u mai ki ho 'apí, pe ko ho 'api ng ue.

Ko e taimi lahi foki ia 'etau 'i 'apí, Sea, tau nofo tautolu 'o 'initaneti, tau nofo 'o fai 'etau ng ue. Ta ko 'oku *connect* hake hoto foha 'o'ota pe ko hoto 'ofefine 'i he 'initaneti tatau p . 'I he ngaahi founa leva ko ení, Sea, 'oku 'i ai e faka'amu 'e peh 'e lava leva ai 'o fakasi'isi'i ha h noa'ia mai ha taha ki he'ete komipiuta, mo e taimi tatau p , mo e h noa'ia ha ki'i leka ki ha feitu'u 'oku 'ikai ke tonu ke h ki ai.

'A ia ko e ngaahi fakakaukau ia 'oku talanoa ko eni mo e *TCC* mo e *Digicel*, ko e h e founa ko he'ikai ke uesia lahi ai e toko taha 'initaneti, he taimi tatau p 'oku ne 'omai ha ' takai 'oku toe maluange hono ng ue'aki ko eni 'o e 'initaneti, Sea.

Ko e me'a faka'osí, p , Sea, kapau p na'e me'a p ki ai e Fakafofonga mei Niuá. Kapau p te mou fakatokanga'i, 'i he ta'u e 3 ko eni kuo 'osí, kuo holo'aki 'etau ng ue'aki ko eni 'a e 'initaneti, 'a e *price*, 'a hono totongi, kae'uma' 'a e telefoni, mahalo 'oku 'ova he peseti e 50.

'I hono ng ue'akí, na'e kamata ko eni e keipolo, Sea, mahalo 'oku liunga 8 he taimi ni, 'a e lahiange ko eni 'etau ng ue'akí ko eni 'o e 'initaneti he taimi ni, Sea. Ko e 'uhingá p ia he kuo fakatokanga'i 'e he kakai 'a hono lelei hono ng ue'aki. Ka ko hotau fatongia ia, 'i he taimi tatau, hono teke atu ko eni 'o e 'initaneti, ke tau fai p ha ngaahi ng ue ke lava p 'o talia'aki e ngaahi pole mo e ngaahi fakatamaki 'oku fa'a ha'u mo e ngaahi tekinolosia pehe ni, Sea. Ko ia p .

<006>

Taimi: 1400-1410

S tini Le'o : Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá. (Lord Tu'ivakan).

‘Eiki Sea: Hou’eiki, m l ho’omou laum lie ki he ho’at ni, ka tau liliu ai p ‘o **K miti Kakato**. M l . ‘Eiki N pele Ha’apai. Me’a mai ‘o hoko atu e Sea.

Sea Le’ole’o K miti Kakato : M l ho’omou laum lie Hou’eiki, ‘Eiki Pal miá, kae ‘uma’ e Hou’eiki e K miti Kakató. ‘Io, fakama’ama’a atu. Hoko atu p e feme’a’akí, me’a na’a tau ngata ai ‘anenaí.

Fakama’ala’ala ki he ngaahi lelei ka a’u faipa ki Ha’apai mo Vava’u

‘Eiki Tokoni Pal mia : Tapu mo e ‘Eiki Sea. Tapu mo e Hou’eiki e K miti Kakató. Fakam l pe he ‘i ai ‘a e faingam lie ke toe hoko atu p ‘a e ngaahi fehu’i na’e ‘ohake ‘anenaí. Mo’oni ‘aupito ‘a e me’a ‘a e N pele mei Vava’u, ke ‘oua p te tau sio ki he lelei, ka tau sio pe ko e h ha ngaahi me’a ‘e ala uesia ai kitautolu he ngaahi tekinolosia fakaonopooni ko eni. Kae tuku p mu’a ke u ki’i lave atu p ki he fehu’i ko eni. Ko e h ha ngaahi lelei. Mahino ‘aupito p ka a’u ‘a e faip ki Ha’apai mo Vava’u, ‘e vaveange. Vaveange, ka ko ‘ene lahi peh leva, ‘e lava leva o ma’ama’aange. He ‘oku mamafa ‘aupito e ‘alu ko eni he satelaite. Ka ko e’alu ko eni he faip , ‘oku ma’ama’aage. Fai e talanoa lahi ia, pea ‘oku faka’amú e *TCC* ia, ke fai mo fakahoko eni.

Kau foki ‘a e fa’ahinga tekinolosia ia ko ení he fa’ahinga me’a ‘oku fiema’u ‘e he kau takimamatá, pe ko e kau *tourist*, ‘oku nau mai ki hotau fonuá. Kau leva eni ‘i ha faingam lie lelei ke tau hanga ai ‘o mateuteu mo teuteu’i ai ‘a Vava’u mo Ha’apai, ke lelei ‘enau tekinolosia fakafetu’utaki, ‘e lava lava ai, ko e fakakaukau, ‘e lava lava ai ‘o *attract* mai ke to e ‘omai ai ‘a e kau *tourist* mei muli ki he ongo vahefonua ko ení.

Kapau p na’a mou me’a atu ki he leti ‘i he ngaahi uike ko eni na’e toki ‘osí, kuo kamata ke fakahoko ‘e he *USP* ‘a ‘enau polokalama ko eni, ko e tufa ‘a e fanga ki’i *tablet*, ki he’etau f nau ako ko eni ‘oku ako he *USP* ko eni ‘i Tonga ni. K toa e ngaahi naunau mo e *lecturers*, mo e ‘ me’a peh ‘oku fai ko ‘e he faiakó, lava mai ‘o tiliva mai he ‘initaneti mo e komipiuta, ‘a ia ko ‘enau mafola mai eni ‘a e founga ako fo’ou ki he vahefonua ko eni ‘o Tonga ni. Pea ko e faka’amú ia, ‘e lava ‘o kau mo Ha’apai, kae’uma’ ‘a Vava’u, ‘i he ngaahi mon ‘ia peh , ko e ‘uhingá p , ‘e leva, ‘o fai e fetu’utaki ‘o vaveange, pea mo e faka’amú ke to e ma’ama’a ange.

Ngaahi ng ue ki he ngaahi nunu’a ‘initaneti

Kau foki mai ki he tafa’aki ko na’e tokanga ki ai e N pele, ki he ngaahi tafa’aki ko ‘e ala palopalema aí. ‘Oku fakatokanga’i lahi heni ‘e he Potung ué, Sea, pea ‘oku fai e tokanga makehe ki ai. Pea ‘oku fai e feng ue’aki, talu eni, ‘osi eni, ‘ova he ta’u e taha, feng ue’aki pea mo Faifekau Lilo, ki he mahu’inga ko eni ke fakamatala’i ‘a e ngaahi pole pea mo e ngaahi palopalema ‘e ala hoko fekau’aki ko eni pea mo e ng ue’aki ko eni e ‘initaneti. Fai heni e ngaahi fakataha, fai e ngaahi talanoa pea mo e kau taki lotu, kae’uma’ e ngaahi koló, ko e ‘uhingá p ke fakama’ala’ala ke mahino ange ‘a e lelei mo e kovi ‘e ala ma’u mei he fa’ahinga tekinolosia pehe ni. Pea ‘oku hokohoko atu p ‘a e ng ue ko ení, Sea, pea ‘oku ‘i ai ‘a e ki’i polokalama, ko e *cyber safety programme*, ‘oku mau feng ue’aki ai, ‘oku *fund* mai ‘e he *UNICEF* ‘a e polokalama ko eni ‘a e toko taha ko eni ‘oku ne fakaafongga’i mai ‘a e kau taki lotu, ‘oku *base* ko eni ‘i he *MIA*. Ko e ‘uhinga ko he taumu’a, ke fai ha sio ki he ngaahi *issue* ko eni ‘oku tokanga ki ai ‘a hotau k inga, kae ‘uma’ ‘a e kau taki lotu.

‘I he taimi tatau p , oku fai leva e ng ue ‘a e Pule’angá. Na’e fokotu’u foki he ta’u kuo ‘osí, ‘a e fo’i ‘i iuniti ‘oku ui ko e *Computer Emergency Response Team*. ‘A ia ko e timi ko ení, ka ‘i ai ha

h ta'efakalao, pe ko e h ta'efakangofua ha taha ki ha'o komipiuta, pe ko ha sistemi komipiuta, pe ko ha kautaha, pe ko e al me'a peh . Ko e timi leva ko eni, ko 'enau tokangá 'anautolu, ke tokoni'i mo tokonia 'a kinautolu ko eni 'oku ala palopalema 'i he ngaahi me'a fakakomipiuta. Hang p ko ko e fakahua 'a e Fakafofonga mei Niuá, 'anenai. 'Oku hang eni ia ha *super highway*, 'a e ha'u 'a e keipolo. Pea 'oku mahino p 'oku 'i ai e lelei 'oku ha'u ai, pea 'oku 'i ai mo e kovi. Pea ko e ngaahi fokotu'utu'u ko ení, ko e 'uhinga ke lava ai 'o matatali, mo lava ai, ai ha ng ue pe ko ha me'a 'e ala fai ki he ngaahi palopolema mo e pole ko eni 'oku ha'u mo e fa'ahinga tekinolosia ko ení.

Fakama'ala'ala ki he Konivesioa *Budapest* ke tau'i ngaue kovi'aki 'initaneti

Ka 'i he taimi tatau p 'oku fai e ng ue he tafa'aki Fakalao, pea na'e 'osi fakahoko mai 'i he konga ki mui 'o e ta'u kuo 'osí, 'oku tali 'i he *Council of Europe*, ke tau lava 'a Tonga 'o h , pe kau ki he *Budapest Convention*. Ko e koniv sio fakam manilahi eni, Sea, ki he feinga'i ko eni ke tau'i 'a e ng ue kovi'aki ko eni 'a e komipiuta, pe ko e *computer crimes*. Ng ue'aki ki he ngaahi hia mo e me'a peh . Pea ko e koniv sio ko eni, kuo fakangofua mai ke tau kau ange ki ai.

Ko e ngaahi lelei, Sea, hono kau mai ki hení. Lava ai 'o ma'u ai e ngaahi faingam lie ke ako'i ai 'etau kau ng ue. Ako'i ai kinautolu ko eni 'oku nau nofo ko eni 'o talia 'a e ngaahi pole ko ení. 'A kinautolu ko eni 'oku nau ng ue 'i he tafa'aki fakakomipiuta, hei'ilo na'a to e lelei ange 'enau 'iló, pea toe lava ai 'o *address* ai e ngaahi palopalema pehe ni. Taimi tatau, p , Sea, 'i he koniv sio ko ení, 'oku lava leva ai 'o faingofua e feng ue'aki mo e ngaahi fonua ko eni 'oku kau ki he koniv sio ko eni.

Malava malu'i mo fakangatangata 'elia 'initaneti ma'a e f mili

'I he tafa'aki ko eni ki he *internet safety*, Sea, 'oku 'i ai 'a e ng ue pea mo e *TCC*, mo e *Digicel*. 'I he taimi ko te ke me'a atu ai ko 'o fakatau ha'o 'initaneti, pe ko ha'o *internet baggage*, ke 'oatu ma'a koe 'a e *option* p 'e 'ai atu ke 'ai ha f mili *baggage* pe ko ha *baggage* p ia 'oku *open*. 'A ia ko e fakakaukau ia, ke 'oatu kia koe ha faingam lie ke ke peh mai. Hanga mu'a 'o *filter* pe to'o 'a e ngaahi me'a 'oku ke peh 'oku 'ikai ke taau. 'A ia ko e fo'i faingam lie ke ke fili pe kof 'a e me'a 'oku ke fie ng ue'akí. Ko ha *baggage* 'oku *open* ke ha'u p ha fa'ahinga me'a, pe ko ha *baggage* 'oku ki'i fakata'ota'ofi atu 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke totonu ke a'u mai ki ho 'apí, pe ko ho 'api ng ue. He ko e taimi lahi foki ia 'etau 'i 'apí, Sea, tau nofo tautolu 'o 'initaneti, tau nofo 'o fai 'etau ng ue. Ta ko 'oku *connect* hake hoto foha 'o'ota pe ko hoto 'ofefine 'i he 'initaneti tatau p . 'I he ngaahi founa leva ko ení, Sea, 'oku 'i ai e faka'amu 'e peh 'e lava leva ai 'o fakasi'isi'i ha h noa'ia mai ha taha ki he'ete komipiuta, mo e taimi tatau p , mo ha h noa'ia ha ki'i leka ki ha feitu'u 'oku 'ikai ke tonu ke h ki ai.

'A ia ko e ngaahi fakakaukau ia 'oku talanoa ko eni mo e *TCC* mo e *Digicel*, ko e h e founa ko he 'ikai ke uesia lahi ai e toko taha 'initaneti, he taimi tatau p 'oku ne 'omai ha ' takai 'oku to e malu ange hono ng ue'aki ko eni 'o e 'initaneti, Sea.

Fakafuofua a'u p seti 50 holo totongi 'initaneti

Ko e me'a faka'osí, p , Sea, kapau p na'e me'a p ki ai e Fakafofonga mei Niuá. Kapau p te mou fakatokanga'i, 'i he ta'u e 3 ko eni kuo 'osí, kuo holo'aki 'etau ng ue'aki ko eni 'a e 'initaneti, 'a e *price*, 'a hono totongi, kae'uma' 'a e telefoni, mahalo 'oku 'ova he peseti e 50.

‘I hono ng ue’akí, na’e kamata ko eni e keipolo, Sea, mahalo ‘oku liunga 8 he taimi ni, ‘a e lahiange ko eni ‘etau ng ue’akí ko eni ‘o e ‘initaneti’ he taimi ni, Sea. Ko e ‘uhingá p ia he kuo fakatokanga’i ‘e he kakai ‘a e lelei hono ng ue’aki. Ka ko hotau fatongia ia, ‘i he taimi tatau, hono teke atu ko eni ‘o e ‘initaneti, ke tau fai p ha ngaahi ng ue ke lava p ‘o talia’aki e ngaahi pole mo e ngaahi fakatamaki ‘oku fa’a ha’u mo e tekinolosia pehe ni, Sea. Ko ia p ...

<006>

Taimi: 1410-1420

‘Eiki Tokoni Pal mia: ...ko ia p ki he fakama’ala’ala mo e tokoni atu Sea m l .

Sea Le’ole’o K miti Kakato: M l Tokoni Pal mia, N pele Ha’apai

Lord Tu’iha’ateiho: Tapu mo e Sea, fakatapu atu ki he Pal mia kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki e K miti Kakato kae ‘at ki he motu’a ni ke fai atu ha ki’i fakahoha’a fekau’aki pea mo e t piki mahu’inga ko eni ‘o fekau’aki pea mo e *cable* pea mo e *internet*, ‘oku hang ko e me’a ‘a e Tokoni Pal mia ‘oku ‘i ai hono *plus* pea ‘oku to e ‘i ai p mo hono *negative*, pea ‘oka ng ue lelei’aki ‘e fakatupulekina pea ‘omai ‘a e ngaahi fua ‘oku lelei.

Sea ‘i Ha’apai na’e...he kamata he 2005 he kamata ko ‘a e motu’a ni ‘i he Fale Alea pea u faifatongia ko ki he k inga ‘o Ha’apai, na’e ‘ikai ke fu’u lelei ‘a e *communication*, pea hanga ai he tokotaha ‘o e kau faiako ‘i he Ha’apai *High School* na’e ha’u mei Fisi ‘o *hook up* ‘a e *sky TV* ‘o mau lava p sio ai he ngaahi ‘ tau ‘akapulu lalahi, pea na’e ‘ikai foki ke ‘i ai ha *internet* he taimi ko ia, pea na’a mau ng ue’aki p ‘a e fanga ki’i l ti ko eni ko ko ‘oku ‘i ai hono ...*band radio* hang ko e S pate ‘o te lava p ‘o fanongo ‘i Ha’apai ‘oku te lava p ‘o fanongo ki he ngaahi ‘ *news* ‘i Fisi kae ‘uma’ ‘a Nu’usila, pea ha’u ko eni ko ko ‘o a’u mai ki he taimi ni, ‘oku...ki he motu’a ni hang ko e lau, *sky is the limit*, ‘ikai ke u fie lave au ki he ‘ tekinolosia k ko e ni’ihi ko ko ko eni ‘oku poto ko eni ko he ng ue ‘o fekau’aki mo e *computer* ‘oku lava p ia ‘o *access* ki ha fa’ahinga me’a p , *especially* ‘a e tafa’aki ko eni ko ‘o e sipoti, ‘oku ‘i ai e ki’i f nau ia ‘oku nau lava p nautolu ‘o h ki he ‘ ...hang ko eni ko ko e tau ko ‘a e ‘Ikale Tahī ‘i ‘Iulope, he ‘oku ‘ikai foki ke ‘asi ia k na’e lava p ‘a e ni’ihi ‘o fakah he me’a ko eni, pea ‘i he polokalama ko eni ko ‘i he m hina kuo’osi na’e ‘i ai ‘a e polokalama ko eni ko p ko e *megabyte* ‘e fiha ‘oku te ma’u pea te ng ue’aki ko ko mei he 12 ki he 6 ‘oku ta’etotongi, pea ko e kamata he ‘aho ni, na’e liliu leva ‘enau *package* ko e ‘uhinga ko e h ko eni ko ‘a e ako ‘o ‘omai ‘a e fo’i *package* ia ‘oku mei lava p ia ke te ng ue’aki ‘a e *megabyte* lahi ange ko e ‘uhinga ki he taimi ‘aho ki he f nau ko e ‘uhinga ki he f nau ke ‘oua te nau to e ‘ he 12 ‘o lele ai ko ki he 6, ko e ‘uhinga ke tokoni ki he’enau ‘u *homework* mo e me’a peh , pea ko ‘eku sio atu ko ko ki he me’a ko ‘o fekau’aki pea mo e me’a fakapa’anga ‘oku mahu’inga ‘aupito ke tau sio lelei mo ‘ai ha fa’ahinga polokalama ‘oku lelei fen pasi ke lava lelei ‘a Ha’apai mo Vava’u ‘o fakahoko lelei ‘a e polokalama ko eni ‘o fekau’aki mo e *optic cable* pea lehilehi’i lelei ‘etau ki’i s niti he ‘oku mahu’inga ia ki he fonua ni ha founa ‘oku lelei fakalukufua ma’a e ki’i fonua ko eni ko Tonga pea fen pasi mo ‘etau patiseti m l ‘aupito Sea.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: 'Io 'Eiki N pele, Fakafofonga Vava'u 15 me'a mai.

Mahu'inga ke laka 'a Tonga mo e fakalalakaka 'o taimi

S miu Vaipulu: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu atu ki he Hou'eiki K miti Kakato. 'Eiki Sea ko e mo'oni p me'a ko ia 'oku 'i ai hono kovi pea 'i ai hono lelei 'o e *internet*, k ko e lea 'a'aku ko mei Vava'u, 'oku mau fiema'u ke fai mo a'u au 'a e *cable* ki Vava'u ke tokoni ki he ako mo e mo'ui.

Sea na'e 'i ai 'a e taimi na'a ku folau atu, vakai ki he fu'u m sini 'oku ng ue'aki 'a e *ultra sound* pea 'oku 'ikai ke to e fiema'u ke tafa, hang ko e kakai fefine, 'oku 'i ai 'a e ngaahi fokoutua 'oku nau puke ai, 'oku tafa ia 'i he taimi ni, 'i he'eku vakai ko ki he m sini ko eni 'oku hulu'i p ia 'o faito'o, ko e me'a ko na'a ku fehu'i 'e f f hono *maintenance* kapau 'e 'oange ha m sini pehe ni 'a Tonga, ko e tali ko na'e 'omai Sea 'e lava p ia 'o fai 'a e *maintenance* 'i he 'initaneti. Ko e ngaahi lelei ko ia 'i he'eku fua tautau mamafa ange 'a e mo'ui 'i ha to e me'a 'i he m m ni ko eni. 'Oku mahu'inga 'aupito 'Eiki Sea ke tau laka mo e fakalalakaka 'o taimi, ko e taimi ko ko e ngaahi fu'u loli ko he taimi ko ko e *old ford* ko p ko e h na'e takai ko e me'alele 'o e 'aho ni 'oku 'ikai ke to e fai 'a e takai ia, fiema'u ke tau ha'u ha'u ke tau fononga fakataha mo e f liunga 'o e taimi. Ko e me'a ko kapau 'oku ngalingali Sea mahalo ha ni'ihi 'oku 'i ai ha pa'anga 'oku maumau ko e me'a ia 'o e temok lati, me'a kotoa p mo hono founa kotoa p 'i he fonua temok lati 'oku 'i ai hono me'a sivi, pea 'oku 'i ai 'a e potung ue ke nau fai 'a e fatongia ko ia, he 'ikai ke fai 'a e me'a sivi ia ko ia 'e he Fale ko eni he te tau l l a pea tau sitepu tu'uma'u 'ikai ke to e ng ue ha me'a ia ki mu'a koe'uh 'oku tau nofo 'oku 'ikai ke tau falala ki h 'ikai ke tau falala ki h , k ko e fiema'u 'a e kakai 'o e fonua Sea 'oku ou tui 'oku fu'u fiema'u.

Poupou'i ke 'i loto fakatou'osi Digicel & TCC 'o fe'au'auhi kae ola lelei ki he kakai

Ko e me'a ko eni ki he *Digicel* pea mo e *TCC* mo'oni 'aupito 'a e me'a ko 'a e Fakafofonga Vava'u ko 'ene ngalo p 'ia kita ke tamate'i 'a e *data* 'i he *Digicel* ko 'ene 'alu'alu m m lie ai p 'ete mo'ua, k ko e me'a ko 'oku mahu'inga ke na ha'u ki loto na fe'auhi 'i he mala'e va'inga tatau p , kae sai ko hono ola lelei 'e ma'u ia 'e he kakai ko 'o e fonua, 'a ia kapau 'oku lahi ange 'a e *share* ko 'o e *TCC* pea 'oku 'i ai mo e *share*...

<007>

Taimi: 1420-1430

S miu Vaipulu:... p ko e h fua 'a e ngaahi *share* 'Eiki Sea, ka 'oku ou tui ko 'ena 'inasi fakataha ko ai 'i he Tonga *Cable*, ko e fo'i kautaha ia 'oku taha p . Ko 'ena ha'u l ua ko ki loto ai, te na fakatou feinga, ke na mo'ui mo ma'u ha'ana kakai. 'I he'ena feinga ko ia, sai ia ka au mo e kakai ko 'o e fonua. 'A ia 'oku ou tui 'Eiki Sea, kapau te tau fua tautau p 'a e ' me'a ko ia. Ko e me'a kotoa 'oku 'i ai hono me'asivi 'o'ona. Pau p ke 'i ai e founa ia ke sivi fakalelei'aki eni. Pea kapau 'oku puli ha me'a Sea, Langi! , tuku ki Langi kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku to e puli.

Kae feinga'i ke tau nga'unu, ke tau nga'unu fakataha mo taimi. Pea 'oku mahu'inga 'aupito 'aupito 'a e me'a ko eni ia ki he kakai.

'I he taimi ko na'a ku kei fai fatongia ai Sea na'e fai 'a e feinga ki U lisi mo Futuna na'a lava ke afe atu ai mei Vava'u, koe'uhi ke ki'i afe hifo ai ki he ongo Niua. Ka 'i ai ha mahaki 'i Niua, fiema'u ke tafa (*tapu mo hou'eiki*) 'Eiki Sea, 'e lava p e toket mei Nuku'alofa 'o sio ki Niua fakavavevave 'o kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha vakapuna, 'e lava p ke fai atu 'a e ng ué mei heni. Ko e akó 'e to e 'alu ke fakalaka ange mo e founa, 'e ng ue'aki 'a e akó 'Eiki Sea. 'E 'ikai ke tau kei fakafalala ki he leti ke palal ko ki Tokelau Mama'o. Fiema'u ha founa 'oku to e fakalaka ange, ke lava ai ke fai 'a e ng ue. Ko ia 'oku ou peh 'e au 'Eiki Sea, ko e anga ia 'o e tui 'a e motu'a ni, mo Vava'u. Ko ia ko 16 ? Ke feinga'i Sea ke 'alu 'a e me'a. 'Oku 'osi maaui 'a e fu'u fale ia 'i Vava'u. Ka to e toloi, 'e nofo'anga kum . Fiema'u ia ke fei mo fai 'a e ng ue 'Eiki Sea. M 1 'Eiki Sea 'a e ma'u taimi.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: M 1 Fakafofonga 15. N pele Niua.

Lord Fusitu'a: Fakam l atu Sea, pea tapu mo e Hou'eiki 'o e K miti. Na'a ku kole ke u to e faka'osi atu mu'a 'a e ki'i fakahoha'a 'anenai. Na'e lolotonga fakahoha'a 'a e motu'a ní fekau'aki pea mo e fen pasi, p ko e vahevahe tataui 'a e m keti ko ki he s vesi 'a e *Digicel* mo e *TCC* 'ia na'e 'osi 'i ai e me'a ia 'a e Tokoni Pal mia ai. 'Oku 'oatu 'a e fakam l lahi ki he fakama'ala'ala ko ia. Sai, ko hono pangó eni 'Eiki Sea. Ko e vahevahe tataui ki ha ongo kautaha, 'oku na feinga ke na ma'u ha tupu mei he m keti , 'a ia ko e *consumer*. Ko e founa p eni ke monitoa, mo vahevahe tataui kinaua 'o anga peh ni, hang ko e lave 'a e motu'a ni 'anenai. Ko e Lao kia kinaua tonu ke taha p ke *even*. Ko e totongi ko ia mei he *Tonga Cable* 'oku tonu ke taha p ke *even playing field*. Ko e ngaahi fokotu'utu'u mo e founa ng ué, taha p , ke *fair*, ke na 'oatu ko ki he m keti, 'oku na 'i he tu'unga tataui, ke na feinga'i ke fakakolekole 'a e pa'anga 'a e m keti ke totongi mai kia kinaua. Sai, ko e vahevahe tataui ko 'oku fokotu'u mai 'e he Potung ué, ko e vahevahe tataui ia 'i he'ena totonu ke na ma'u 'e kinaua 'a e koloa fakafonua 'a Tonga. Te u 'oatu 'a e fakat t ko eni.

Ko e *BP* pea mo e *Shell* ko e ongo kautaha eni 'oku na fakatau atu 'a e penisini t solo ki he ngaahi fonua 'o m mani. Ko e t solo ko e me'a 'oku fiema'ua lahi ia. Sai, ko hono fakalao'i kinaua 'e he *regulator* 'oku fai he founa p ko ia na'a ku lave atu ai. Ko e Lao ko ia kianauá, taha p . Ko e totongi ko e fekau'aki mo e *wholesale* p ko e fakalukufua 'a hono fakatau 'o e t soló, taha p . Ko e founa ko ia 'oku *regulate* 'aki kinauá taha p . Ko e me'a ko eni 'oku talamai 'e he Pule'angá ke to e 'i ai ha'ana totonu fakafoki fakaholomui ia ke 'i ai 'ena totonu 'anaua ki he koloa 'a e fonua ko 'oku fai'aki 'ena ng ue. Ko e ngaahi sailou lolo ia ko 'a Saute 'Alepeá ko e koloa ia 'a Saute 'Alepea. Ko e *even playing field* ia 'i he m keti. 'Ikai ko e ko ha *even playing field* ke ha'u 'a e *seller* ia 'o fa'iteliha ia p te ne fakatau 'e ia 'a e tu'u'anga lolo ko ia 'a Saute 'Alepea. Ko e koloa ia 'a e kakai mo e fonua 'o Saute 'Alepea. 'A ia ko e fokotu'u mai ia ko eni, 'oku 'ikai ke ngata 'i he *even playing field* ko ia ki he m keti, ka 'i he *even playing field* ke fakangofua ke ne ha'u ia 'o fakatau 'a e koloa fakafonua 'a e Tonga. Ko e *fibre* ko ia 'oku tu'u 'i Sopu, ko e *cable* ko ia, ko e koloa ia 'a e Feitu'u na, ko e koloa ia 'a e Kalake, ko e koloa ia 'a e ngaahi Fakafofonga, ko e koloa fakafonua ia 'a Tonga. 'Ikai ke 'i ai ha kovi ia 'a e *level playing field* he ko *level playing field* ki he m keti k taki Sea. 'Oku 'ikai ko ha *level plain field* ke 'oange ha'ane totonu 'ana, ke ne ha'u ia 'o ma'u 'inasi 'i he koloa fakafonua 'a e fonua.

'Eiki Tokoni Pal mia: Fakatonutonu Sea.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: 'Io me'a mai.

'Eiki Tokoni Pal mia: Fakatokanga'i ange p Sea ko e *Digicel* ko e TCL p ko e Kautaha *cable* 'a Tonga ní 'oku lolotonga *shareholder* ai 'a e *TCC*. 'A ia na'e 'osi ma'u 'e ia 'a e kongā 'o e *share*. 'A ia 'oku 'i loto leva 'a e *TCC* ia 'i hono talanoa'i 'o e *cable*, 'i hono talanoa'i 'o e *price* kae 'i tu'a 'a e *Digicel*. Founga leva ko ení, ma'u mai 'a e s niti 'o tokoni ki he 'etau ng ue ko eni ke fakahoko ko ia 'a e *cable* ki Ha'apai mo Vava'u, pea na loua leva ki loto 'o fai 'a hono alea'i 'o e *cable* pea mo hono *price*. 'Oku ou tui 'oku *fair* p ia Sea. Ko e 'uhingá ia, 'oku 'ikai ko ha 'uhinga eni ia fekau'aki mo ha fakatau fonua p ko ha me'a.

Lord Tu'ivakano: Ko e fehu'i p ki he 'Eiki Tokoni Pal mia.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Ke h mai ai leva 'a e ki'i fehu'i ko e k taki, Fika 3 'o Tongatapu.

Fehu'ia p na'e 'omai ha fakakaukau 'a e TCL & TCC ki he alea 'oku fai

Lord Tu'ivakan : Ko e fehu'i p ki he 'Eiki Tokoni Pal mia ke toki tali mai. P na'e 'osi 'omai he *view* mei he Poate Tonga *Cable* fekau'aki pea mo e me'a ko ení, pea mo ha to e *view* p mo e *TCC*. P ko e fai tu'utu'uni atu p a e Potung ue ia ki he ongo Poate ko ení ke 'omai 'a e me'a ko eni. Pea kapau na'e 'omai ha me'a, pea 'oku ou kole atu p p 'e lava ke 'omai ha fakamatala meia nautolu fekau'aki pea mo e me'a ko eni.

Tali Pule'anga ki he hoha'a fekau'aki mo e loto 'o e TCL & TCC

'Eiki Tokoni Pal mia: Ka u talanoa atu p ki he fehu'i mahu'inga ko eni 'a e N pele Fika 3 'o Tongatapu. 'Io na'e fai ko ia 'a hono alea'i, 'Eiki Sea mo e Hou'eiki M mipa, na'e kau ai 'a e Sea 'o e Poate 'o e *TCC*, pea na'e kau ai mo e m mipa 'o e kau Tal kita 'o e *TCL*. 'Oku 'ikai ke peh ia ko mautolu p na'e fai ai 'a e alea'i. Mahu'inga 'aupito ke fai ha talanoa, 'o kau mai ki ai a nautolu ko eni 'oku fekau'aki pea mo e fo'i ng ue ko eni. 'A ia ko e tali ia ko ki he fehu'i 'a e N pele.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: M l 'Eiki Tokoni Pal mia, 'oku ou tui p 'oku tau mei fakaa'ua'u...ko e ' malanga ko eni kuo 'osí, nau poupuu atu ki he me'a. Ko e 'uhinga 'oku 'ikai ke nau toe faka'ikai'i. 'Oku fiema'u ke a'u 'a e tekinolosiá pea ko e 'uhinga ia 'a e fakahoko 'a e me'a ko ení, ke a'u ki Ha'apai pea mo Vava'u. Ko e ngaahi malanga ko eni kuo 'osí, 'oku nau poupuu ki ai. Ko e toenga p eni 'a e N pele mei Niua pea mo e ngaahi fehu'i ko eni 'oku hoko atu, ke 'oatu 'enau tafa'aki pea ke toki fakama'ala'ala mai.

Tokanga ki he totongi 'e fai Pule'anga ki he kautaha muli

Lord Tu'ivakan : 'Eiki Sea, k taki fakamolemole 'oku ou tokanga p koe'uhi ko e me'a ko ena 'oku ke me'a ki ai. 'Oku mahino p 'a e fiema'u 'oku fu'u fiema'u 'aupito ki Vava'u mo Ha'apai 'a e 'u otu motu ko ia ki Tokelaú, 'a e ng ue ko ení ke fakahoko. Ko e me'a ko ia 'oku fai 'a e

tokanga ki aí, ‘a e koloa ‘a e Pule’anga. Ko e hili ange ‘a e ma’u ko eni ‘a e *share* ko eni ‘o e me’a, lava ‘aunoa p ke t ‘a e fakamolé, ka ko e ‘alu eni ia ki he ta’engata, ‘e pau ke totongi ‘e he Pule’angá, ki he kautaha muli ko eni ‘i he ta’u kotoa p . Ko e me’a ia ‘oku fai ‘a e tokanga ki ai.

Sea Leole’o K miti Kakato: ‘Oku mahino ia, ka ko e kongá ‘e tahá ‘oku ou kole ki he ‘Eiki Tokoni Pal mia, ke fanongo mai kae ‘oatu ‘a e tafa’aki ko eni ‘e taha. ‘Oku hala ‘eku talaatu? Ko e malanga ko eni kuo’osí, ‘oku nau pou pou ki ai. Ko e kamata eni mei he me’a ko eni ‘oku ‘ikai... Ka ko e me’a ‘oku ou kole atú ‘Eiki Tokoni Pal mia ke ki’i me’a p kae ‘oatu ko eni pea ke tali mai ka tau..

‘Eiki Tokoni Pal mia : ‘Ikai, ko ‘eku fakatonutonu ‘e au ‘a e me’a ‘a e ...

Sea Le’ole’o K miti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Tokoni Pal mia : Ko e Lao ko ia ‘a e ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’angá Sea, ‘oku mahino ‘aupito p ai ‘a e founa ko ia ki hono ‘ai ‘a e *dividend*, pea ‘oku pau ke loto ki ai ‘a e *shareholder*. ‘Oku ‘ikai ke talamai ia ‘e pau ke ‘oange ha’ane me’a. ‘Ikai ke talamai ia ‘oku pau ke ‘oange ha’ane s niti, me’a ia ‘a e *shareholder* ke nau tui ki ai. ‘A ia ko e me’a ko ia ‘a e N pele ‘o talamai..

Lord Fusitu'a : Sea, ko e ki’i fakatonutonu atu p Sea. Sea k taki ko e ki’i fakatonutonu.

‘Eiki Tokoni Pal mia : Mole ke mama’o ...

Sea Le’ole’o K miti Kakato: Malanga koe he ‘oku ke lolotonga malanga.

Lord Fusitu'a: Ko ia ko e toki ‘osi p eni ‘a e uike ‘e ua ‘a e ‘oange ‘a e ...

<008>

Taimi: 1430-1440

Lord Fusitu'a: *demand*, ko hono lea fakap langi ko e *demand* he , tau peh p ko ha fakam lohi ‘a e Potung ue ‘o e Ngaahi Kautaha Lalahi ‘a e Pule’anga ki he *TCL* ke ‘oange haafe miliona ‘aho ni p , ‘ikai ke to e ‘oatu ha *deadline*, fai mo ‘oange he taimi ni p , ‘a ia ko e haafe miliona ko ia ‘osi ma’u ‘a e ‘initaneti ia ‘a e kakai, ko e ‘uhinga ia ko e kole atu tuku mu’a ke fakatokotoka lelei ai ‘a e fakahoha’a ‘a e motu’a ni pea toki ‘i ai ha tali mei h . Lelei p ia ki he Feitu’u na?

‘Eiki Tokoni Pal mia: ‘A ia ko e h e fakatonutonu ki he’eku fakatonutonu e N pele Fika 3?

Lord Fusitu'a: Na’a ke me’a mai ‘oku ‘ikai ke fie ma’u e kau *dividend holder* ha me’a ka ko eni kuo ‘osi lea e *dividend holder* ...

‘Eiki Tokoni Pal mia: ‘E ‘Eiki N pele ...

Lord Fusitu'a: Nima kilu.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'E 'Eiki N pele kapau p te ke me'a ki he miniti nau fakahoko atu ko e *dividend* ia ko e me'a ia 'a e *shareholder*. 'I he taimi ni ko e *shareholder* he taimi ni ...

Lord Fusitu'a: K taki 'Eiki Pal mia 'oku mea'i lelei p 'e he ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Taimi ko ko 'e fai ai ha talanoa 'oku fai ha feme'a'aki ...

Lord Fusitu'a: *Demand* nima kilu ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Tuku mu'a ke 'osi ...

Sea Le'ole'o K miti Kakato: K taki mu'a ke, 'e sai p ia 'e ...

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Io.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Tokoni Pal mia, me'a koe ia kae faka'osi mai 'ene malanga 'a'ana ia kae ...

Lord Fusitu'a: M l Sea.

'Eiki Tokoni Pal mia: Tuku ke u ...

Sea Le'ole'o K miti Kakato: 'UHINGA he 'oku 'osi mahino p ho fakatonutonu ia ki he me'a ia 'a e N pele Fika 3.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko ia.

Lord Fusitu'a: K taki ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Fakamanatu atu p ki he ...

Tokanga ki he 'uhinga ke ala kautaha muli ki he koloa 'a e Tonga

Lord Fusitu'a: 'A ia ko e 'uluaki ia 'i he vakai 'a e motu'a ni 'oku hang ia ha peh 'a e *Shell* ko au 'oku 'i ai 'eku totonu ke 'i ai ha'aku 'i he ngaahi keli'anga lolo 'a Saute 'Alepea. 'Oku 'ikai to e kehekehe mo e peh 'a e *Digicel* 'oku 'i ai 'eku totonu 'a'aku ko e m keti pea ko e m keti 'oku tonu ke mau vahevahe taau ai. 'Oku 'ikai ke fu'u mahu'inga m lie ki he motu'a ni p ko e h e 'uhinga 'oku to e fakangofua ai 'a e kautaha muli ko eni ke 'i ai 'ene totonu 'a'ana ke ala ki he koloa 'a e motu'a Tonga. Pea fakangofua 'e he Pule'anga he 'oku 'ikai ke 'i ai ha *fair playing field* peh ia 'i m mani, ko e *fair playing field* ki he m keti ki he *consumer*. Ko ia ai mahalo na'a mou mea'i lelei p ko e ta'u kuo 'osi na'a ma lave ki ai mo e Hou'eiki ko eni mei 'Eua, kiate au 'oku 'ikai ke fu'u fakapotopoto pea 'i he tu'unga 'oku 'i ai 'a e ngaahi kautaha 'a e Pule'anga, 'a e

Pule'anga p , na'e me'a mai 'aki 'e he Tokoni Pal mia, *Retirement Fund Board*. Pea 'oku 'iate kinautolu ha silini fe'unga ke nau fai 'e nautolu 'a e 5.4 ko p ko e nima miliona ko ia, 'oatu ia ki he Pule'anga kae t mai e pa'anga ko e *World Bank* ka ko e sino'i pa'anga kotoa ia e vilo ia 'i Tonga ni he ko eni, ko e kautaha muli ko 'enau *dividend* 'oku 'ikai nofo ia 'i Tonga ni k taki 'Eiki Sea. 'Oku 'alu ia ki muli ki honau ngaahi kautaha 'oku 'ikai ke ma'u ha mo'ui ia 'e he m tu'a Tonga ia.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'A ia ko u fakam l atu au Sea ki he Tal kita ko eni e *TCL* he'ene 'omai e ngaahi fika ko ia.

Lord Fusitu'a: K taki, Sea ko u kole atu ke 'ai mai 'etau ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Fo'i fakatonutonu atu eni Sea ki he ...

Sea Le'ole'o K miti Kakato: 'Eiki N pele ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko e 'uluaki p Sea ko e fakatonutonu ko e kautaha 'eni 'o e *Digicel Tonga*, l sisita 'i Tonga, p 'oku 'i ai ha'ane *Parent Company* 'a'ana p ...'ikai

Lord Fusitu'a: Sea ko e fakatonutonu atu.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Oku tatau p eni ...

Lord Fusitu'a: Ko e Lao ko ki he *Foreign Investment Act* ka 'oku 'ova 'i he p seti 20 'e lau leva ia ko e Kautaha *Foreign Investment* ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea ko e kole atu p ...

Sea Le'ole'o K miti Kakato: K taki, k taki mo me'a ki lalo. 'E N pele ... Tokoni Pal mia mo me'a ki lalo kae talaatu e fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: Lau e lao.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: 'E Hou'eiki, kuo mahino kiate au 'a e me'a 'a e 'Eiki N pele 'a ia ko 'ene 'uhinga hang p ko ena 'oku me'a ki ai 'a e Tokoni Pal mia, *fair p* potupotu tatau e mala'e va'inga ko eni ko e 'uhinga p ko e poini p 'e taha 'oku ne 'omai ko e 'uhinga ko e kautaha muli. 'Oku, 'a ia 'oku sai p e *TCC* ia, 'a ia 'oku peh mai ia 'oku sai p e *TCC* ia he 'oku 'osi *shareholder* ia. Ka ko 'ene peh p 'oku 'ikai ke *fair* he 'oku 'i ai e kautaha muli 'oku lolotonga *operate* 'i Tonga ni pea 'oku 'ikai ke tui ia 'oku tonu ke ha'u ia 'o 'inasi he ... tau ui p ko e koloa eni 'a e fonua e ... 'a eni ...

Lord Fusitu'a: Ki'i poini p 'e taha k taki 'Eiki Sea. Ko e aleapau fakata'u ko eni ko 'a e

Pule'anga ki he *Digicel* 'o holoki 'aki ia e p seti 'e 25 mei he totongi *market value* 'a e *Digicel*. Ko e *market value* ko 'a e *Digicel* ke fakatau ki ha feitu'u ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Fakatonutonu atu eni Sea.

Lord Fusitu'a: Kuo fakama'ama'a atu ia p seti 'e 25 ki he kautaha ...

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Sai p ia 'e Tokoni Pal mia, tuku p ia ... ko 'ene mai p , ko 'ene tu'u p 'a'ana ko 'o tali pea...

Lord Fusitu'a: K taki ko e ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Fakamatala ko eni ...Talaange p ki ai ke fetu'utaki ki he *Digicel* 'o 'omai fakalelei e fakamatala kae 'oua 'e *mislead* 'a e kakai

Lord Fusitu'a: Ko e fakatonutonu eni 'Eiki Sea ... Ko e fika eni 'oku 'omai mei he *CEO* 'o e kautaha ko 'oku tonu ke mou 'ilo lelei 'enau ng ue.

'Eiki Tokoni Pal mia: Talaatu p ke fakamolemole p 'o ...

Sea Le'ole'o K miti Kakato: 'Io.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'O me'a fakalelei atu ang ki he ...

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Ka ke me'a mai koe ia he kuo mahino ia e me'a ia ko na'e me'a mai 'e he 'Eiki N pele 'Eiki Tokoni Pal mia ... Pea te tau l loa ai ka tau talanoa'i 'a e t kunga ko 'a e *Digicel* p ko e kautaha Tonga p te tau faka'uhinga'i ... Ko e me'a p 'oku mahino ki he motu'a ni ia ko e kautaha eni 'oku *operate* 'i Tonga ni.

Lord Fusitu'a: Ko ia.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Pea 'oku tokoni ki hotau fonua 'i he ngaahi tapa kehekehe 'oku 'i ai 'enau ' tokoni kehekehe ki he fonua 'i he ngaahi tapa kehekehe pea ... ki he ma'u ia 'a'aku, ka ko e me'a ko ... poini 'oku mai 'e he N pele ke tali mai 'e he Pule'anga pea 'oku ou tui au 'oku 'ikai ke 'i ai ha ...

Lord Fusitu'a: 'Ikai ke 'i ai ha fakahalaki he motu'a ni ia 'a e si'i ng ue lahi kuo fai 'e he kautaha ko eni pea kuo nau fakama'ama'a e s vesi fakatelefoni ka 'i he taimi tatau he 'ikai ke tau peh koe'uh ko ho'o ng ue lelei ko te u *fair* atu 'e au 'a e koloa 'a e fonua ke ke fakatau fakafea atu ia kia kimoutolu, k taki fakmolemole 'Eiki Sea.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Ko ia me'a mai ang ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko e ... na'e 'osi fakahoko atu p 'e Sea nau lele atu 'o muimui atu he N pele Fika 3 'o Tongatapu hono langa ko eni e fu'u *landing site* 'i Vava'u, 2013 ia Sea. Ko e faka'amu ia te tau a'u ki Vava'u mo Ha'apai mei he kamata'anga p e 2014, 'osi eni e ta'u 'e 2 mo e 'alu eni ke ta'u 'e 3 te'eki ke fai ha ng ue ia Sea, kae tuku ia ki he tafa'aki. Na'e 'osi fakahoko atu 'anenai Sea 'a e 'uhinga, na'a mau atu mo e *Retirement Fund* hang ko ko 'eku lau, ka 'omai 'e he *Retirement Fund* te ne fiema'u 'e ia 'ene ki'i *return* ko e 'uhinga ko 'ene m mipá.

Lord Fusitu'a: Sea ko e fakatonutonu atu Sea k taki. Kapau 'oku 'i ai ha me'a peh pea 'omi mu'a ki he Fale he ko e fakamatala 'oku 'omai ki he motu'a ni 'oku loto lelei p 'a e *Retirement Fund* ke 'oua te nau hang ko e Pule'anga 'o *demand* e nima kilu ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea 'ai mu'a p 'oku tonu 'a e fakamatala ko eni ko u me'a ko eni Sea ko e Tokoni Sea ko e *Retirement Fund* ko e 'uhinga p ke kole ange p ki he N pele ...

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Ko e me'a ko na'e 'ai ke u hoko atu ki ai ka 'oku 'i ai ha ngaahi *information* mahu'inga peh p pea 'omai mu'a ke tau hanga ki ai he 'oku lahi 'a e ...

Lord Fusitu'a: K taki fakamolemole, 'oatu 'a e fakamolemole ki he Feitu'u na 'oku 'ikai ke to e veiveiua 'oku tangutu e motu'a ni mo e *mail* na'e 'omai he *CEO* 'a e *TCL* 'oku 'ulu ki ai 'a e Minisit ki he Potung ue Kautaha Lalahi 'a e Fonua 'oku 'ikai ke to e veiveiua kuo 'osi fekau ange ke holoki 'aki 'a e totongi ko ki he *Digicel* 'a e pa'anga 'e 25 pea fakafoki ki Sepitema 16 ke nau kamata totongi *arrear* mai nautolu mei ai. 'Oku te'eki ke u lave'i 'e au ha fa'ahinga fakatau peh . Ko e *price* ko 'o e 'aho ni ko ia 'e fakatau 'aki ko eni kuo fekau e *TCL* ko e h e tu'unga ko e totongi e kautaha 'e lau mai ia mei Sepitema ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Ki'i fakatonutonu atu eni Sea kapau 'oku ...

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Fakatonutonu 'Eiki N pele.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Oku 'i ai e talanoa ...

Lord Fusitu'a: Fakaloloma e me'a ko ia 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Oku 'i ai e talanoa Sea ko e 'uhinga ko eni 'etau feinga ki Ha'apai mo Vava'u ta u 'osi 'ilo p 'e tautolu e ngaahi lelei kotoa. Pea ko e 'uhinga ko eni na'a tau lau ai ko eni ke 'ai ko *Retirement Fund* ko e 'uhinga ke tokonia 'a e ki'i pa'anga ko eni ko eni 'a 'etau kau ng ue faka-Pule'anga ka ko e me'apang 'oku pau foki ke nau *expect* nautolu ke 'i ai ha ki'i *return* pea 'e pau leva ke ne hanga 'e ia 'o *dictate* 'a e *price* 'a e *TCL* ...

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko e to e ki'i fakatonutonu atu p k taki fakamolemole laum lie lelei p 'e Tokoni Pal mia ko e me'a 'oku ma'u 'e he motu'a ni mo 'emau k miti ...

Sea Le'ole'o K miti Kakato: 'Eiki N pele, ki'i me'a hifo ang kae faka'ai atu e me'a ko ... ke fu'u l loa ...

Lord Fusitu'a: Me'a mai koe.

Tokanga ke 'omai ha ngaahi pepa fakamatala mei he Pule'anga ki he alea ne fai

Sea Le'ole'o K miti Kakato: 'E Hou'eiki, hang p na'e me'a ko he 'Eiki N pele Fika 3, 'e Pule'anga 'oku mahino p ho'o me'a mai 'e Tokoni Pal mia na'a mou fakataha mo e *TCL, shareholder, TCC*, ko e me'a 'oku faingata'a ko eni he'etau feme'a'aki ko eni ke mea'i ko e me'a ko ena 'oku ke fakamatala mai 'oku lolotonga 'i ai mo e ' pepa kehekehe 'oku *email* mai he kau ... ongo ... ' poate ko eni ki he kau m mipa. Pea ko e me'a ia ko eni ko 'oku 'ai mai he ko e me'a ko eni ko 'oku 'oatu ko he 'Eiki N pele pea 'oku 'i ai mo e fa'ahinga heni 'oku nau ma'u 'e nautolu ko e *email* mai mei he ... Pea fakatatau ki he'etau tu'utu'uni ko 'a e feme'a'aki e Fale Alea 'a ia 'oku tonu ke kole ki he Sea ke 'omai, kapau 'oku mou peh ke 'omai 'a e ' *information* ko eni 'a 'oku lolotonga 'i he Fakafofonga Niua ke mou me'a ang ki ai p ko e fakataha ia na'a mou fai mo ho'omou femahino'aki he ka 'ikai ia te tau ta'emaau peh p e feme'a'aki ia ko eni. 'Oku lolotonga 'i ai e ' *information* 'oku 'omai mei he ' kautaha ko ki he kau M mipa he taimi ni. 'Oku 'i ai e kau M mipa 'oku 'ikai ... ka ko 'eku 'ai kapau 'oku me'a pea kole ke mou me'a ki he ' me'a 'oku to e 'omai ia kehe mei he me'a ko ena na'a mou fakataha ki ai.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea ko e ki'i ... ko e fehu'i ia Sea 'oku 'ikai ko e 'uhinga ko e fakafekiki ko eni p ko e *email* meaia *Robert Bolouri* p ko hai ko e fehu'i ia Sea ko e h ko 'a e fehu'i ... Ko 'etau ... ki Ha'apai mo Vava'u. Ko e talanoa leva ko e h 'a e founga ke tau lava 'o fakapa'anga ...

Lord Fusitu'a: Sea ko e fakatonutonu atu. K taki 'oku hang ko ho'o me'a ...

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Ai e fakatonutonu, 'ai mai ko e h 'a e fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: 'Oku 'aonga ke 'omai ...

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Fakatonutonu, tau 'ai tahataha.

Lord Fusitu'a: 'Oku ou tui 'oku hala 'a e (tapu ange mo ia) 'a e me'a ngutu 'a e Tokoni Pal mia, 'oku sai p 'a Ha'apai ia mo sai p 'a Vava'u, me'a ko na'a ke me'a 'aki, mai e pepa ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha fakatonutonu heni Sea ...

Lord Fusitu'a: Ki he Fale ni, ke fakamahino'i 'oku 'i ai e tu'unga lelei ...

Sea Le'ole'o K miti Kakato: 'Ikai ko 'eku tokoni atu p 'a'aku ki he feme'a'aki ke nounou he 'oku tau ...

Lord Fusitu'a: 'A ia ko e fakatonutonu ...

Taimi: 1440–1450

Sea Le’ole’o K miti Kakato: .. ko e ‘uhingá he ko e me’a ko ia ‘a e Tokoni Pal mia ‘oku ‘i he poaté ia p ko e h . Ka ‘oku ke me’a mai koe mo e ‘ fakamatala ka ko koe tokotaha p ‘oku ke ma’u na’a tokoni, ko ‘eku tokoni atu.

Lord Fusitu'a: Hala’at ke fai ha ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea talaange mu’a ki ai p na’e ‘i ai ha fakatonutonu p ‘ikai...

Sea Le’ole’o K miti Kakato: Me’a ki lalo ‘Eiki N pele ka tau ‘ai tahataha p he te tau femahino’aki p .

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea ko e shareholder ko ‘i he *TCL* ko e Pule’angá, ‘oku ‘osi mahino p ia ko e *minor shareholder* aí, *TCC*. Fai e talanoa mo nautolu, kau mai p mo e *TCL* heni Sea.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu atu Sea. Ko e fakatonutonu mafatukituki eni. Ko e ‘uluaki ‘ai ko ke fakatau ‘e he *Digicel* ‘a e *TCL*, hala ha fakataha, hala ha fakap ki he *TCL*. Toki ma’u p ‘e he *TCL* e ‘imeili ‘o *cc* ange kia nautolu, ko kimoutolu ‘a e poate ko ‘oku mou fakalele kautaha ko ení, ko e ‘ai p ke ki’i fakap atu.

Sea Le’ole’o K miti Kakato: Ko e me’a ia ko u ta’ofi atú, ko e ‘u me’a ko ena ‘oku ke me’a’akí ‘oku ‘ikai ha ‘ilo ‘e taha ki ai. Ko e me’a ia ko u tala atu ke tau fokifoki mai

Lord Nuku: ‘E lava ke u ki’i tokoni atu Sea?.

Lord Fusitu'a: Poupou ‘aupito. Mai e ‘ pepá ke nau me’a kotoa ki ai.

Lord Nuku: Ko ‘eku ki’i tokoní p ‘a’aku ia ‘Eiki Sea, he ‘oku tau l loa ko eni he taimi ni 'Eiki Sea, koe’uhi ko e feme’a’aki. Ko e me’a ko ia ‘oku mai’aki ko ‘e he Tokoni Pal mia na’e ‘osi fai e feme’a’aki, me’a tatau pea m l l ko Fale ‘i Fepueli 2016, me’a tatau tofup mo ia ‘oku a’u mai ki he ‘aho ní. Ko e me’a ko ‘oku fai ki ai e tokangá, ko u tui ‘e m ’opo’opo angé, ko e *shareholder* ko e Pule’angá pea mo e *TCC*, *minor* e *TCC*. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha le’o ia e *TCC* ‘i heni. Ko e me’a ko ‘a ko na’e kolé, ‘a ko hang ko e me’a ko ‘a e ‘Eiki Pal mia.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea fakatonutonu.

Sea Le’ole’o K miti Kakato: Fakatonutonu. K taki ‘Eiki N pele fakatonutonu.

'Eiki Tokoni Pal mia: ‘Ai mu’a ke tau fakatonutonu tu’o taha p ha fo’i me’a pea mahino. Ko e *TCC* ‘oku kau mo ia he talanoa. Ko honau seá ‘oku mau talanoa mo ia. Ko Leimoni na’a mau folau fakataha na’e kau mo ia he talanoá. ‘Ai mu’a ke ‘osi mahino eni ka tau hoko atu .

Fokotu'u 'omai ki Fale Alea 'e he Pule'anga ngaahi ka 'oku maau alea ki he TCL

Lord Nuku: Ko 'eku 'uhinga atu 'Eiki Sea, ko e me'a ko 'a e 'Eiki Pal mia. Ka u lau atu p . Ko e me'a ko eni 'oku tokanga ki ai e Fakafofonga N pele ke fakah mai p ki he Fale ni. Ko e maau 'a e lau ki ai 'a e Kapineti he 'oku tui 'oku fekau'aki 'a e me'a ko eni pea mo e K miti Pa'anga 'a e Fale Alea. Pea 'e fakah mai ki heni. Ko e me'a ko 'a ko 'oku ou peh ke fakanounou'aki. Kapau ko e me'a ko 'oku maau. Kapau na'e 'i ai 'a e TCL pea mo e poate pea mo e Pule'anga, ko e pepa p 'oku fiema'u ko ke 'omai ki heni ko 'ene 'omai p 'ana ki heni pea 'oku tali nounou leva. Ko e konga ko ki he fakalelei'i 'a e lelei 'o e me'a ko eni, 'ikai ke puli ia. Ko hotau ivi mo e fongá ko e me'a ia 'oku fiema'u ko ke 'omai ki he Fale ni Sea. Ko 'eku kolé atu p 'a'aku ia. Kapau te na loto lelei pea 'e 'omai e fakataha ko ia ki heni.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Ko e tokoni mai ia 'e Pule'anga. Ko e mahino ia fakatatau ki he me'a ko eni 'a e Pal mia 'oku 'asi he miniti.

Lord Nuku: Ko e me'a p ia 'oku kole ke 'omai. He ko e share ko 'oku fakatau heni, ko e sea 'e 7 miliona poini 'e 35 mahalo, fakatau e s niti 'e 5.

Lord Fusitu'a: Sea ko e ki'i tokoni atu p ki he 'Eiki N pele p te ne tali lelei.

Lord Nuku: Ko e me'a ia 'oku kole ko ke 'omaí.

Sea Le'oleo K miti Kakato: 'Eiki N pele ki'i tokoni .

Lord Fusitu'a: 'Eiki N pele, te ke tali p tokoni. 'Oku 'i ai e me'a 'oku hoha'a ki ai e N pele pea ko e me'a 'e taha p kuo me'a ki ai p 'ikai. Ko e MOU 'i he vaha'a 'o e Pule'anga mo e Digicel 'oku 'oange 'enau share 'i he poate 'a e TCL pea 'oku 'i ai e ngalingali te nau to e share 'i he ngaahi poate kehekehe 'i he kautaha pule'anga 'o e fonua. Ko ia ai....

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea k taki mu'a 'o kole ange mu'a ki he N pele ko eni... fakatonutonu.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Me'a ki lalo 'Eiki N pele ka tau ... 'oleva mu'a ke tau feinga mu'a ke 'uluaki vete fo'i me'a ko eni ka tau.

'Eiki Tokoni Pal mia: Fu'u lahi e fakan falá Sea. Ko e mo'oni Sea ko e fai e talanoa mo e shareholder. 'Ikai ke mau lava 'emautolu 'o palomesi p te nau to e ki ha poate kehe. Kole p ki he N pele ke tau nofo mu'a 'o talanoa'i p 'a e fo'i t piki ko eni.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Ko ia. Hou'eiki, tau nofo p he me'a ko eni. Ko ia, f f ia 'e Pule'anga. Kapau, 'a ko na'e tokoni mai'aki 'e he N pele 'Eua. He ko e N pele ia na'a ne 'ohake 'a e me'a ko eni pea na'e fakatatau p 'ene fehu'i 'a'ana ki he me'a na'e loto lelei p 'Eiki Pal mia me'a mai'aki. Ka maau e alea ko eni, pea te ne 'omai ki Fale Alea pea 'osi. 'Ikai ke to e, pea kapau ko ena kuo maau ha me'a 'Eiki Tokoni Pal mia, pea 'omai pea fakatatau ki he me'a 'a e 'Eiki Pal mia pea tau hoko atu.

Fokotu'u ke tukuange 'isiu ki he TCL ki he Komiti Pa'anga

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu mo e 'Eiki Sea pea peh ki he K miti. Ko e poupuu atu p he fokotu'u ko eni, tuku mu'a ke mai 'a e ' kulupu ko eni 'oku nau ng ue fakataha 'i he fo'i ng ue mahu'inga ko eni ki he K miti Pa'anga. Pea te, ma'u p K miti Pa'anga pea te mau 'ave ki ai e tu'unga ko 'oku totonu pea toki l pooti mai p 'a e K miti Pa'anga koe'uhi ko e ngaahi fakamatala p 'oku tonu ke 'omai ki he kakaí 'oku tonu ke 'omai koe'uhi 'oku 'i ai p ngaahi fakamatala ke 'i loto. Koe'uhi p mahalo ko e me'a mahu'inga, femahino'aki. 'Oku tau tatau k toa tautolu he langa fakalakalaka 'a Tonga.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Ko e me'a ia. Ki'i fakafekiki mo tau ki'i t atu tautolu ka ko e ki'i me'a eni ia na'e lekeleka p .

'Eiki Minisit Pa'anga: Femahino'aki p mahino 'oku sai ki Tonga p 'oku 'ikai, fo'i fehu'i p ia. Pea ko u tui ko e ng ue ia ma'a Tonga. (*mate maika he ngaahi sekoni*)

Lord Fusitu'a: .. ke 'omi mu'a mo e ' *MOU* mo e *contract* mo e me'a ko ia ke me'a ki ai e Falé he ko e ..

'Eiki Minisit Pa'anga: Ko 'eku 'ai atu p au e K miti Pa'anga, ko e sino k miti ia 'oku tau ng ue ki he me'a ko ia, pea ko e 'Eiki Sea 'a e Fakafofonga ko eni N pele mei 'Eua. M 1 .

Lord Nuku: Ko e kole p ia ke hang ko e me'a ko ia 'oku me'a maí...

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Ko ena kuo me'a mai e 'Eiki Minisit Pa'anga, pea hang p ko e me'a 'a e Minisit Pa'anga, ko e ' *information* p eni ia 'oku fiema'u p ia ke 'ilo ki ai e kakaí kae 'omai ki he K miti Pa'anga.

Lord Nuku: 'Io he koe'uhi he na'e 'osi me'a mai p Pal mia 'e 'omai.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Pea 'oku h mai ki Fale Alea, 'oku a'u ki he kakaí pea 'osi.

Lord Nuku: Ko ia. Ko e me'a p ia 'oku fai ki ai e tokanga 'a e K miti Pa'anga, faka'at 'e he Falé ke 'omai e me'a ko eni ki he K miti Pa'anga ke nau ng ue ki ai pea mo e Pule'angá.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Na'e 'osi ma'ala'ala p ia he me'a 'a e Pal mia ko ená, ko 'ene maau e ng ue 'a e Pule'angá pea te nau hanga 'o fakah mai ki heni he 'oku fekau'aki mo e K miti Pa'anga pea ko e founa ng ue p ia 'a e Fale ni. K miti Pa'anga, h mai ki heni, kuo 'osi a'u ki he kakaí pea 'osi.

Lord Nuku: Ko ia pea ko u poupuu atu ki he me'a ko eni ko 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga, kapau 'e fai e me'a ko ia pea fakah mai e ' pepa ko ia.

Mahu'inga ke tauhi ngaahi fakamatala 'oku fakalao

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea ko e, h fanga p he fakatapu. K taki p ko e fakamahino p halanga, halanga 'e fou mai ai 'a e fakamatala ko eni. 'Oku ma'u p , 'oku ke mea'i p foki 'e koe. Ma'u p 'e he Sea ia ko K miti Pa'anga 'a e mafai koe'uhi ko ha me'a fel ve'i mo e pa'anga 'a e Pule'angá, p ko ha ng ue p ko ha me'a kehekehe, p ha ngaahi fokotu'utu'u fakapa'anga 'oku

nau ma'u e mafai ke nau lava 'eke ki he Pule'angá ke mai 'o fakamatala kia nautolu koe'uhi ko honau fatongia. Ka ko e taimi ko ia te nau l pooti mai ki hení, 'oku 'i he ng ue ko ia 'a e K miti Pa'anga, 'oku 'ikai te nau 'omai ha fa'ahinga fakamatala te ne uesia hang 'oku ke mea'i p , *commercially insensitive*, ngaahi fakamatala he 'ikai ke 'omai ki heni ke ne uesia ha fa'ahinga ng ue fakafetongi pa'anga. 'A ia 'i he'ene peh , 'e pau ke mau, ke 'uluaki femahino'aki pea mo e K miti Pa'anga pea ko e taimi te mau ha'u hení 'e mai p fakalukufua koe'uhi ko e mahu'inga ko ke tauhi 'a e ngaahi fakamatala ko 'oku fakalaó.

Lord Fusitu'a: Sea k taki.

'Eiki Minisit Pa'anga: Ka ko e founga fakang ue p . Mau 'osi.

Lord Fusitu'a: Ka u ki'i kole p mo fakatangi ki he 'Eiki Minisit p 'e laum lie lelei ki ai.

'Eiki Minisit Pa'anga: Lele mai ia 'emautolu ko e motu'a ni na'e K miti Pa'anga he ki'i ngaahi fo'i taimi mai ko kae...

Sea Le'ole'o K miti Kakato: N pele, 'oleva ke mahino mai kae...

Lord Fusitu'a: Ko kuo mahino e me'a 'a e 'Eiki Minisit ka na'e tu'unga ko kole 'anenaí ke mai mu'a 'a e ngaahi l kooti pau 'oku 'ikai ko ha, 'ikai ko ha peh ko ha fakan fala, fakalukufua.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: 'Eiki N pele, tau talanoa eni ko e talanoa 'a e kakai, 'ikai ke 'omai ha fu'u l pooti ha fu'u me'a ta'epau mo

Lord Fusitu'a: Ko e me'a 'oku fiema'u 'e he Falé ko e *MOU* ko pea mo e *Digicel* 'oku ne tuhu hangatonu mai p ko e h e *interest* 'e 'oange kia nautolú, p ko e h e *share*, p ko e h e tu'unga 'i he ngaahi poate *TCL* mo e ngaahi poate kehekehe 'a e Pule'angá te nau ala, 'e ala ngofua ke nau tangutu aí he ko e me'a mafatukituki ia ke ha'u ha sekitoa taautaha 'o poate ...

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Sai 'aupito p ia. Sai p ko ena 'oku me'a mai ki ai e me'á ki he me'a ko ena 'e 'omai 'Eiki N pele.

Lord Fusitu'a: .. ke 'ai fakam 'opo'opo fakalukufua ...

'Eiki Pal mia: Sea ko u kole atu mu'a ki he Fakafofonga ko ení.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Tuku mu'a ki he K miti Pa'anga ke nau toki fehu'i 'enautolu kapau 'oku nau t la'a. Kapau 'oku 'oatu e me'á 'oku nau t la'a 'oku 'i ai ha *document* 'oku 'ikai ke ma'u, me'a ia 'a nautolu ke nau 'eke mai, mou to e 'o 'omai mo e me'a ko .

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Ko ia ko e me'á ia.

'Eiki Pal mia: Ko u kole atu kia koe ke ke, 'oua te ke to e fakahinohino'i e Fale ni.

Lord Fusitu'a: 'Ikai. Ko u fakam l atu ki ai pea ko u kole 'Eiki Pal mia. Kole atu p 'oua te ke laum lie, 'ikai ke ke laum lie lelei 'ikai ko ha fakahinohino....

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Sai p ia, sai p ia 'Eiki N pele ko e anga p ia e Falé 'oku peh .

Lord Fusitu'a: Ko e l atu p ki loto ke tau fetokoni'aki he na'a ta 'i Niu 'Ioké na'a ke kole mai e fakahinohino' ke 'atu kae lava ho'o leá. 'Ai'ai lelei p 'etau me'á.

Fakamamafa'i mafai ma'u 'e he Sea & K miti Pa'anga Fale Alea

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Me'a mai. Fiem lie p N pele he ko u tui ko e me'a ia pea ko e me'a ia na'e tala atu ai ke mou me'a ki he ' *workshop* ko eni na'e fa'a faí 'e he K miti Pa'anga 'a e fu'u mafai ko 'oku 'i he Sea e K miti Pa'anga ki he Pa'anga 'a e fonua ki hono ngaahi tu'utu'uni 'a ia 'oku feng ue'aki p 'i he tu'utu'uni mo e lao. Pea ko eni, ko u tui 'oku tokoni lahi ia 'a e me'a mai 'a e 'Eiki N pele 'Eua pea ko ena 'oku to e huluhulu mai e 'Eiki Minisit Pa'anga, 'ai e founa ko ia, 'omai ki h pea h mai ki heni pea fanongo mai mo e kakaí he ko e ngaahi me'a p eni 'oku pau ke, fiema'u... .kakai e fonua.

Lord Fusitu'a: Ko ia Sea. Ko e ki'i aofangatuku p ko 'eku fakam l ki he 'Eiki Pal mia mo e Pule'angá 'i he'enau laum lie lelei ke fakahoko ha l pooti mei he K miti Pa'anga he 'oku tau mea'i kotoa p ko e l pooti mei ha k miti pea 'oku 'i ai ha ngaahi fokotu'u 'e hoko e fokotu'u ia ko e *Resolution*. Pea 'i he'etau Konisit tone, hoko e *Resolution* ko ia ko e lao. Ko ia ai ko u fakam l ki he 'Eiki Pal mia pea mo e 'Eiki Minisit he 'oku na mahino'i 'e hoko e ngaahi fo'i *recommendation* ia ko e lao. M l Sea.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: M l , 'e Fakafofonga Niuu.

Poupou ke fakahoko ngaue ki he keipolo 'initaneti ma'a e fonua

Fe'ao Vakata : M l Sea. Tapu mo e Feitu'u na Sea. Tapu atu ki he Hou'eiki M mipa e K miti Kakato Sea. Fokoutua hake p motu'a ni ia ko e poupou p Sea ki he me'a ko ia na'e fokotu'u 'e he ki'i ...

<001>

Taimi: 1450-1500

Fe'ao Vakata : ... N pele 'Euá kae 'uma' e 'Eiki Minisit Pa'anga Sea. Ko u tui mahalo 'e Sea ko e ki'i solova nounou ia 'o e 'isi mahu'inga ko eni. He ko u tui Sea kapau te u fakafoki 'a e fehu'i p 'oku totonu ke fakahoko 'a e ng ue ko eni ke hoko 'a e 'init neti *fiber* ki Vava'u mo Ha'apai p 'oku totonu ke, p 'oku mahu'inga ke fakahoko 'a e ng ue ko eni. Ko u tui 'oku tau tui p tautolu ki ai 'Eiki Sea.

Kae hang ko e me'a ko eni 'a e N pele 'Eua peh ki he 'Eiki Minisit Pa'anga ko e ki'i founa p ko e founa p eni pea 'oku ou fakam l lahi ki he fokotu'u ko 'oku fai mai pea mei he

Pule'anga. He ko u tui Sea kae hang ko e me'a ko eni ko 'oku fakahoko 'oku fai ko 'e he 'Eiki N pele ko 'o e Ongu Niuá ka 'omai 'a e ngaahi fokotu'utu'u ko 'a e *Digicel* 'oku fu'u lahi 'o fakatatau ki he s niti. He 'ikai ke u tui au 'e 'i ai e fu'u fakapotopoto ke tali 'e he poate pea mo e Pule'anga 'a e fakakaukau ko iá 'e Sea. Ka ko e poupou ko ki he ng ue ko ení Sea ko u tui au ia 'oku mahu'inga ke fai.

He ka 'ikai Sea 'oku mahalo p Sea 'oku faingam lie p puke ai p faingam lie ko eni fakam l ki he 'Eiki Tokoni Pal mia. 'Oku 'i ai 'a e ongo ki'i 'init neti 'a e ongo Niua ki he akó na'e mahalo ko e fanga ki'i me'a'ofa na'e 'omai pea 'oku mahu'inga ke fai p hano fakam l 'ia Sea. Ko e 'ai ke toki fai ha lele atu 'i M 'asi laini 'o 'Epeleli ke fakakakato. 'E Sea 'oku mau faka'amu ange 'emautolu ia na'e lava 'o hang ko e fakakaukau ko eni ko ki Vava'u pea mo Ha'apai. Pea me'a ko 'a e Vava'u 15 'Eiki Sea ka fai ha tafa 'i Vava'u 'i he ngaahi 'otu motu ko 'i Vava'u, ko e h Sea kuo h e tafa ia 'a Vava'u kuo, he ngaahi 'otu motu ko he fanga ki'i 'a e fanga ki'i 'otu motu ko 'i Vava'u p ko ha ngaahi talatala fakavavevave Sea, 'e lava 'e malava Sea ke tokoni e me'a. 'Oku 'ikai ke to e fehu'ia e tafa'aki ko iá tukukehe ange Sea 'a e mahu'inga ko eni ko ki he ako pea mo e ongo Niua.

Sea 'oku mea'i p he Feitu'u na ia 'a e 'ikai ke mohu 'a e ngaahi tafa'aki fakalaipeli pea mei he ongo Niua pea mahu'inga leva ai ke fokotu'u 'a e me'ang ue ko eni pea ma'a e ongo Niua. Pea 'osi m hino p 'a Vava'u mo Ha'apai 'oku 'i ai p 'a e me'ang ue ki ai hang ko Tongatapu ni. Ka ko 'eku, ko 'eku fakahoha'a 'a'aku ia Sea ko u tui ko e fanga ki'i teknikale p eni ia 'oku tau longoa'a l l a ai Sea. Pea 'oku ou tui ko e solova eni ko u poupou atu au ki he Fakafofonga N pele 'Eua kae 'uma' 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga mo e Hou'eiki Pule'anga ke solova ai kae hoko atu e ng ue ko eni.

He 'oku mo'oni 'aupito 'a e me'a ko na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Tokoni Pal mia. Muimui folau atu e motu'a ni mo e Tokoni Pal mia he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'i hono huufi 'a e feitu'u ko 'e tu'u'anga ko ki he *land* p ko e, 'e tu'u ai ko 'init neti Vava'u pea 'oku, ka 'oku faka'amu Sea ke fakakakato 'a e founga ng ue mo e h e lelei taha te tau fai kae hoko atu 'a e ng ue ke tau paasi atu mei ai na'a 'osi ha ta'u 'e 10 ia 'oku te'eki ke lava 'a e ng ue ko iá.

Pea ko 'eku tui 'a'aku ia Sea 'oku mahu'inga ange ke tau sio ko e h e fo'i lelei mo e mo'oni te tau lava 'o fai pea tau f ng ue'aki. He ka tau ka fakaf kiki Sea 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'e, he 'ikai ke ma'u ha fo'i mo'oni ia heni. Kae kehe me'a ia 'a e Feitu'u na p 'e ma'u p 'ikai ka ko 'eku talaatu 'a'aku 'e l l a. Ka ko 'eku tui 'oku mahu'inga ke fakahoko 'a e ng ue ia ki he kakai pea ko 'etau sio ko e founga lelei mahalo eni na'e fokotu'u mai he N pele 'Eua kae 'uma' 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga ke tau hoko atu ki ai Sea pea 'oku 'i ai ha ngaahi fiema'u fakahoko p ki he ngaahi sino ko ia kae hoko atu 'etau ng ue 'e Sea. M l Sea.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: M l . M l mahalo 'oku m hino 'a e kaveinga ia ko ia. Ka tau, ko e ...

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko 'eku to e ki'i kole fakama'ala'ala nounou 'aupito p . 'Oku 'i ai, toki fakatonutonu mai he 'e 'Eiki Tokoni Pal mia p 'oku tonu nai 'a e 'ohake eni p 'ikai. Ko e me'a fekau'aki mo e lao na'e hang na'e paasi he ta'u kuo 'osi fekau'aki mo e fetu'utaki. P 'oku totonu nai ke 'ohake heni p 'ikai ko 'ene, na'e 'i ai 'ene me'a ki he *ID* mo e ngaahi me'a ko

ia. ‘A ia ko e, ‘oku ‘i ai p ‘a e ki’i hoha’a ‘a e motu’a ni p ko ha kole fakama’ala’ala p . ‘Oku hang kiate au ‘oku ‘i ai ‘a e kupu ‘i he lao ko eni ‘oku ne fakangofua ‘a e Pule’anga ke ala atu ia ki he *privacy* ko ‘a e *citizen* taki taha Tonga ‘o fai hono vakai p ko e h , toki fakatonutonu mai p he ‘e ‘Eiki Minisit kapau ‘oku hala, ke *check* ho’o ‘ meili ‘e he Pule’anga p ia *check* ho’o ngaahi *messages* ...

‘Eiki Tokoni Pal mia: Sea ko e kole atu p ko e ki’i fehu’i ...

Lord Fusitu’a: Pule’anga ia Sea ko e anga ia ‘a e lau ‘a e motu’a ni ‘a e lao, hang ko ‘eku lau toki fakatonutonu mai ...

Sea Le’ole’o K miti Kakato: ‘Oku ‘ikai ke u fu’u fanongo lelei atu au ...

‘Eiki Tokoni Pal mia: Fa’a ‘ai noa’ia mu’a ...

Sea Le’ole’o K miti Kakato: ‘Io mahalo ‘oku kehe ia N pele mei he’etau me’a ‘atautolu.

‘Eiki Tokoni Pal mia: Ko ia.

Lord Nuku: Sea ko u tui ko e me’a kehe eni ia ‘oku me’a atu ki ai ‘a e ...

Sea Le’ole’o K miti Kakato: ‘Io.

Lord Nuku: ‘A e ‘Eiki N pele.

Sea Le’ole’o K miti Kakato: ‘Eiki Minisit Mo’ui talu ‘eku fakatokanga’i mei he M nite ‘oku, ki’i vakai’i e N pele Niua he ‘oku ‘i ai e me’a ‘oku hoko ki ai.

Lord Fusitu’a: ... lelei p ki he Feitu’u na pea ... ‘Eiki Tokoni Pal mia p ‘ikai ka koe’uhí ka tau lave ki he *ID* mo e *communications* ‘a ia ‘oku laum lie ai. ‘Oku ‘i ai ‘a e ma’u ‘a e motu’a ni pea na’e fakavave’i mai ‘a e lao ko eni. Me’apango na’e folau ‘a e motu’a ni ‘oku ‘ikai ke ‘ilo p ‘oku ‘i ai ha fekau’aki mo e me’a ko ia. Ka ko e, ‘oku ‘i ai ‘a e kupu he lao ko ia ‘oku ne fakangofua ‘a e Pule’anga, k taki ‘o me’a ki lalo ke ke...

Sea Le’ole’o K miti Kakato: ‘Io ‘e ‘Eiki N pele he ‘ikai ke to e tali ke hoko atu koe ia he ‘oku ‘ikai ke kau ‘a e me’a ia ko ena he ‘ me’a ko eni ‘oku fai e f me’a’aki.

‘Eiki Pal mia: Poupou.

Lord Fusitu’a: ‘Io ko e me’a p ‘a e Feitu’u na p ‘oku fen paasi mo e me’a ko ...

Sea Le’ole’o K miti Kakato: ‘Ikai ‘oku ‘ikai ke fen paasi ia.

‘Eiki Minisit Mo’ui: Sea tapu mo e Feitu’u na (mate maika)

Sea Le’ole’o K miti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisit Mo’ui: Ko e Feitu’u na Sea pea ‘oku toe faitu’utu’uni mai ia ki he ...

Sea Le’ole’o K miti Kakato: Ko eni na’a ku toki kole atu ‘ai ha ki’i faingam lie he *break* ko eni pea ki’i vakai’i na’a ‘oku ‘i ai ha vela ‘a e ‘eá mo e t kunga e, ka tau ... ko ‘etau ‘asenita hoko ‘atautolu ia ko e hoko atu e f me’a’aki ko eni ko ‘i he me’a ko eni ko ‘o e s poti. Pea ‘oku ou tui na’e lava atu ‘a e kongā lahi ‘aneafi kae mahalo na’e ‘i ai p ‘a e fa’ahinga na’e, ko ia ko u kole atu p ‘a’aku ko e h ‘a e fa’ahinga ko na’e fie faka’osi he ‘isi ko iá ka tau hoko atu tautolu.

Hoko atu alea’i ‘isiu fekau’aki mo e sipoti

Fe’ao Vakāt : Sea tapu p mo e Feitu’u na mo e Hou’eiki M mipa Sea ko e ‘uhinga ko e motu’a ni na’e ki’i fakalavalava atu ko ‘aneafi ...

Sea Le’ole’o K miti Kakato: ‘Io me’a mai koe.

Fe’ao Vakāt : Na’e fakahoko p ki he ‘Eiki Pal mia fekau’aki pea mo ‘etau, pea mo e, ko e ngaahi me’afua ko kapau ‘oku fakahoko mai hono ‘a hono langa ko ‘etau mala’e t pulu ko ki Popua Sea. Pea ‘oku, ko u kole fakamolemole p t lia na’a peh ko ha to e ‘i ai ha fa’ahinga ‘uhinga Sea. Ka ko ‘eku faka’amu ke, h e fo’i mo’oni ko mo e lelei ko ke fakahoko eni.

Ko u lave’i p au Sea he ‘aho ko na’e ‘osi ‘i ai ‘a e palani pea mo e fokotu’utu’u hono fakalahi ko eni ko ‘o mala’e t pulu lolotonga ‘a eni ko ‘i ‘Atele pea na’e ‘osi ‘i ai p pea mo e ngaahi totongi fakapa’anga mo e ngaahi mahu’inga fakapa’anga ‘a e ng ue ko ia na’e ‘osi faka’ali mai p mo ia ‘Eiki Sea. Ka ‘oku, ka ko e anga p ‘a e fehu’i ko eni ki he ‘Eiki Pal mia *sorry* k taki ki he ‘Eiki Minisit S poti ‘a e ngaahi me’afua ko na’e lave ki ai ‘a e motu’a ni ki hono hiki ki, ‘a e fakakaukau ko eni ke langa ‘a e mala’e t pulu ‘i Popua.

‘Oku ‘ikai ke ngata ki ai Sea ‘oku mea’i p foki ‘e he Feitu’u na kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki pea mo e kakai ‘a e tu’unga ko eni ko ‘oku ‘i ai ‘a e, ‘a Popua. Pea ‘oku ki’i lahilahi foki e vai pea ‘oku m hino p ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi fiema’u faka’enisinia sivile lahi. Pea ‘oku mahu’inga Sea ‘a e ng ue ko eni pea ‘oku fai ‘a e falala ‘oku ‘i ai ‘a e kau ‘enisinia m taotao ‘oku ng ue’aki ‘e he Pule’anga. Ka ko e anga p ‘a e faka’amu Sea ki he tafa’aki ko eni kae toki lave atu au Sea. Ko u tui ko u ‘osi lave p au ki he mahu’inga ‘a e s poti ko ki mu’a.

Tokanga ki he tukunga ‘i ai e langa ki he teu sipoti

Pea kapau te tau, mou me’a ‘a e Feitu’u na Sea mo e Hou’eiki ki he ki’i fika nounou ko ena nau faka’ali atu ko he ‘aho. Pea ‘i he fika p ia mo e Saienisi te’eki ke ma’u he ‘e motu’a ni ia ha fakak toa ‘a e sivi fakafonua ko ‘a e fonua ni. Ka ‘oku, ‘oku ma’u p ‘a e, tau fakat t p hang ko e sivi ko eni ko ‘a e K lisi ko Tupou na’e, he foomu nima. Sivi ‘a e toko 116 pea lava ‘a e toko 28. Ko e fo’i toengá ko na’e t Sea ko e fo’i toengá ia ko ‘oku mahu’inga ko , ko e h ha faingam lie ‘e te tau kaunga ke faka’inasi ‘aki kinautolu ko e ‘uhinga ko ha’anau faingam lie mo e hoko atu ki he kaha’u Sea. ‘A ia na’e ‘i ai ‘a e fakakaukau ko kau e s poti ai mahalo p mo ‘etau ako fakatekinikale pea mo e h ha ngaahi faingam lie. Ko e m sika ‘oku fai ‘a e fakaakeake he taimi ni ko e ngaahi faingam lie ki ai. Ka ‘oku ‘uhinga ai Sea ‘a e mahu’inga’ia ko ‘a e motu’a ni ko ki he s poti tukukehe ange ‘a e tafa’aki fakamo’ui lelei. Tukukehe ange ‘a e hanga

he 'e s poti 'o o'i 'a e ki'i tamasi'i ke hoko ko ha ki'i tama lelei 'i he kaha'u. Ka ko e, 'e Sea ka ko e mahalo ko e fakakiiki ia ko ki he toengá ko ia 'oku 'osi fai 'a e fakahoha'a ki ai.

Ka ko e tu'u foki he taimi ni ko e mala'e t pulu mo Teufaiva pea mo Tonga *High School* 'a e ngaahi ng ue lalahi ko ke fai pea toengá ko e fakalelei holo p mahalo . Ka ko e anga p ko e fie'ilo p ki he 'Eiki Pal mia pea mo e Minisit S poti ki he me'a ko ia.

'Eiki Pal mia: Kole mu'a ke 'oatu ai leva ha tali ki he mala'e t pulu ko eni 'oku fai ki ai 'a e tokanga.

Fe'ao Vakata : M l Sea.

Sea Le'ole'o K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki Pal mia.

Tali Pal mia 'oku fakapotopoto ange mala'e t pulu ke tu'u 'i Popua

'Eiki Pal mia: Sea ko e, na'e 'ohake p 'aneafi pea ko eni 'oku toe 'ohake 'a e mala'e t pulu ko eni 'i Popua. Ko e savea fakamuimuitaha mo e *report* ko na'e fakah mai ki he *Facility Committee* 'a e fakamole ko eni ki 'Atele ko e 14 ki he 16 miliona luo p 'e hiva. 'A ia 'oku 'i loto ai 'a e totongi 'a e kelekele, 'a e ngaahi lisi, kau ai mo e tongo ka ko e luo 'e hiva p ki he 14 ki he 16 miliona. 'E Sea ko e, ko 'ene 'osi ko ia 'a e s poti 'e to e fakafoki p 'a e ' me'a ia ko eni. 'A ia ko 'etau fo'i totongi 'e 14 miliona ki he ngata'anga p ko 'a e s poti 'i he 2019. Ko u fokotu'u atu ko e fu'u fakamole lahi faka'uli'ulia eni.

Ko e fakamole ko eni ki Popua fe'unga p mo e, 'oku 12, 10 ki he 12 miliona. Ka ko hono kehekehe 'oku pehé ni. Ko e mala'e t pulu ia 'o e Pule'anga ma'u ia he 'e Pule'anga 'i he 'osi ko 'a e s poti. 'Ikai to e 'i ai ha kaunga mai ha taha ki ai. Ko ia 'oku ou kole atu ko 'etau ko 'o fakam leki 'a e 14 miliona 'i h pea 'osi p 'a e 2019 pea ko 'ene 'osi ia fakafoki e kelekele fa'ahinga na'a nau lisi ki ai mo e ngaahi me'a peh . Ko u kole atu Sea hei'ilo p 'oku ou 'oatu 'a e fakamatala ko eni ka te u 'oatu ko e savea fakamuimui ia mo e *report* ia 'oku 'omai.

Ko u kole atu 'oku fakapotopoto ange 'a Popua pea 'oku mau 'osi ng ue ki ai. 'Oku 'i ai pea mo e *designer* mei 'Amelika mahalo 'e 'i heni 'i he uike kaha'u. Mau 'osi 'i ai mau kulupu tekinikale 'oku nau fai 'a e ng ue ko eni. Mahalo p 'oku 'i ai 'a e ngaahi t la'a ki he sio 'oku hang 'oku ngali t kunga t maki e feitu'u ka 'oku mau ng ue ki ai. 'Oku 'ikai ke peh ko e ngaahi fakamatala ko eni 'oku mau ta'e'ilo ki ai. 'Oku 'i ai 'a e kau fale'i pea te mau hanga 'o fakah ki he Kapineti 'i he Falaite ko eni. 'E ha'u e fo'i kulupu tekinikale ko ia 'o *present* 'enau fakamatala fekau'aki mo Popua. Ko ia ko u kole atu 'e fakapotopoto ange ke fakam leki 'etau 12 miliona 'i Popua he ko e *property* ia 'a e Pule'anga. 'Osi p s poti 'oku ma'u ia he Pule'anga pea tau *develop* 'etautolu 'a e konga ko ia ke hokohoko atu ki he kaha'u. Ko e 'ave ko eni ki 'Atele 'e kei luo hiva p . Tau fakam leki 'a e 14 miliona ki he luo hiva 'osi p ko ia pea to e fakafoki p 'a e kelekele 'a e fa'ahinga ko na'a tau lisi mei ai.

Lord Nuku: Ko e ki'i fehu'i ange p ki ai, ko e ki'i, k taki p 'Eiki Pal mia. Ko e ki'i fehu'i atu p ki he 'lia ko ena ko 'oku ke me'a ko ki ai ke langa ai 'a e mala'e t pulu kakato. Ko e 'eka 'e fiha 'i Popua 'oku 'ai ke ...

‘Eiki Pal mia: 160. Ko e ‘eka p ‘e 80 ai ‘oku fie ma’u ki he mala’e t pulu. Ko e fu’u kekekele ko eni ‘oku ...

Lord Nuku: ‘Ikai ko ‘eku ‘eke atu p , ko e ‘eke p au ko u lave’i p au ia ‘a e ‘ lia ko ki he luo ‘e 18 ko u lave’i p ‘e au ka ko ‘eku ‘eke p au ia ‘a e ‘ lia ko ki h ke fakafuofua ki he ‘ lia p ‘oku ma’u p ‘ikai. ‘Oku ‘uhinga peh ...

‘Eiki Pal mia: ‘E lava p ‘a e mala’e t pulu ‘e ua.

Lord Nuku: Pea ko e fehu’i hono ua ...

‘Eiki Pal mia: Kapau te tau ‘alu ki he *standard* ko eni ‘oku talamai.

Tokanga ki ha sivi fakasaianisi ki he lingi’anga veve ‘i Popua hano uesia ‘ataakai

Lord Nuku: Ko e fehu’i ko hono ua Sea koe’uhí ke, ko ena kuo ke ‘osi tali mai ‘e koe ‘oku lava lelei e luo ‘e 18. Ko e fehu’i hono ua ‘oku, koe’uhí ko ‘eku tokanga ‘a’aku ia ki he lingi’anga veve ki mu’a p ‘oku ‘i ai, ‘osi fai ha sivi fakasaianisi ki he ‘ takai ko ia ki hono, he koe’uhí ko ‘eku lave’i ‘oku ... tafa’aki, ko ‘eku tokanga p ‘a’aku ia ki he me’a ko ia p ‘oku maaup ‘ikai.

Sea Le’ole’o K miti Kakato: M 1 . Sai p ‘Eiki Pal mia ke toki fai ha tali ki ai ka tau ki’i m 1 1 miniti ‘e 15.

(Na’e m 1 1 e Fale.)

<002>

Taimi: 1515-1530

S tini Le’o: Me’a mai Sea K miti Kakató.

Sea K miti Kakato: Tapu ki he ‘Eiki Pal miá, Tokoni Pal miá, fakatapu heni ki he Kau Minisit e Kapinetí. Fakatapu ki he Kau Hou’eiki N pele, kae peh foki ki he kau Fakafofonga e Kakaí. M 1 mu’a e kei fakalaum lie lelei Hou’eiki K miti Kakató, tau a’u mai ki he efiafi ni. Kole atu p ke mou feme’a’aki mai he’etau ‘asenitá, hoko atu p ‘i he me’a ko eni ‘a e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai ‘o Niuá, ke ke me’a mai pea tau toki hokohoko mai ai.

Fe’ao Vakát : Sea tapu p ki he Feitu’u na, fakatapu atu ki he Hou’eiki M mipa e K miti Kakató. Sea fokoutua faka’osi hake p ia he ‘isiu he sipoti. Fakam 1 p au ki he ‘Eiki Pal miá Sea, tali lelei mai ‘a e fehu’i ko ení. Pea ‘oku ou fiefia Sea, kuo u lave’i p ko e me’a ‘oku me’a p he ‘Eiki Pal miá tautefito ki he *costing* mo e me’a fakapa’angá. Pea ko ‘oku me’a mai ‘e ma’ama’a ange ‘a e ngaahi ko ‘i Popuá pea ‘e luo ‘e 18 ko ia . ‘A ia ko e 18 ko iá ia, ‘a ia ko e ‘eka foki ‘e 160 ‘oku ou lave’i mahalo ko e fiema’u ‘a e ‘eka ‘e 110 ki ‘olunga hake ki he *proper* pe ko e mala’e t pulu lahí Sea. Pea ‘oku ou fiefia lahí Sea kapau ‘e lava ‘a e mala’e t pulu luo 18 ko ení, pea mo e faka’amup mo e ‘amanaki ‘e lava ‘o fakakakato eni ki he 2019 Sea ki he sipotí. Pea ‘oku ou pou pou atu kapau ko e tu’unga ia ‘oku ‘i aí Sea. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 . Me‘a mai e N pele Fika 1 ‘o Vava‘ú.

Fokotu‘u ke ta‘ofi a t pulu ke nofo ai ‘a e kakai

Lord Tu‘i‘ fitu: M 1 ‘aupito Sea, pea m 1 ho‘o laum lie lelei. Ko ‘eku lave‘i p ‘a‘aku ki he feme‘a‘aki hang ko e fakamaama ‘oku fai he ‘Eiki Pal miá fekau‘aki pea mo e mala‘e t pulú. Lave‘i he motu‘a ni ia ‘oku ‘ikai ko ha feitu‘u ia ‘oku faingam lie ki ha fa‘ahinga me‘a ‘a e anga e nofó. Kehe hono ngaahi hisit lia ‘o‘ona hono tukufakaholo, pea na‘e fe‘unga p ia hono tukufakaholó mo e ngaahi me‘a na‘e fai ai. Hang ko e tu‘unga e tafa‘aki faka‘ takai, ko e tu‘u fakalavea ngofua ko eni ki he ‘alu hake ko eni ‘a e tahí. Pea ‘oku lave‘i he motu‘a ni, f f ke tuku e t pulú, ka tau tanu ke si‘i nofo ki ai e kakaí. Ko e ‘uhingá ke h h a tatau mo e tu‘u ‘a e pa‘aké. He ko ‘ene ‘osi p fu‘u t pulu ko , si‘isi‘i ha‘a ku tui ‘e to e ako‘i ha kakai ia ‘i Tongá ni ke nau lata ki h . He ko e fonuá p tangatá. Ka ‘ikai ai ha tangata ‘oku ‘ikai hono mahu‘inga e ‘u me‘a ia ko . Ngali lotu ange ia. ‘E ki‘i taha mai ai e loloto e sio ‘a Molitoní, ka hala ‘a ‘uta, ko hai te ne lau hotau koloa ‘i tahi. Ka ko eni ia, ka hala ‘a ‘uta m tu‘u, ko hai te ne lau ko eni ‘oku ofi p ‘e ki‘i ngali ofi p . Fu‘u lahi e talanoa ki he ‘u me‘a ko eni. ‘Oku ‘ikai ko ha me‘a ia ‘oku anga ki ai e Tongá ia e t pulú. Me‘a ia ‘a e kakai tu‘um lie. Tonu ke ai ha‘ate 1 kilu kita pea te toki kau he m mipa ke ‘alu ‘o tohotoho holo ‘ete ki‘i kato mo e ki‘i va‘a ukamea. Ka ko e ta‘utu lelei ko ‘a e si‘i kakai ko eni ‘oku ta‘efakalao ko eni ‘enau nofo ko ‘i Tukutongá, ki‘i fakalahi atu ke pole 30 pea ‘unu hifo mo e kakai ko eni ‘e tanu e fu‘u mala‘e t pulú ia ‘e melemo e kakai ia ko eni ‘oku lolotonga nofo aí, ‘a e tu‘u ki he kaha‘ú. Kuo u tui au ko e fu‘u ng ue fakam mani lahi, *humanitarian* ia.

Ko ha sipoti lelei ia ki he fonua ni, ki he kaha‘u hotau kakaí, na‘a ai ha tau kau sit ‘e tupu he feitu‘u ko . Ko ‘enau sio p ki he pa‘aké mo nau fakakaukau, ko e ‘ofa eni ‘a e Pule‘anga he 2017, feinga ke ai ha taha ‘e t pulu ‘i m mani, pea ‘o t pulu ‘i Fisi, ki Nu‘usila ‘oku ako‘i ai e me‘á. Ma‘u ai mo ha‘anau kau konituleki ai. Kuo u peh Sea, fakalelei‘i p laum lie kotoa, tau sio p ki he ki‘i fonua ‘oku tu‘u ‘i ‘osení. Pau te tau hanga ‘o tokoni‘i ke ‘ai ke m moa ke nofo ai e kakaí, pea tu‘u atu mo e fu‘u pa‘aké, ‘oua ‘e to e hela‘ia ‘a Nuku‘alofa ni ha‘anau to e foli mai ki heni, kuo u peh mahalo ‘oku sai ange fakakaukau ko iá. ‘Ikai ke tau to e fakafekiki‘i e pa‘angá p ko e pa‘anga ‘a hai, pa‘anga p ki he kakai, pea ‘oku ou peh ‘e au ko e sio ... ngaahi fakakaukau tu‘uloa ia ko ‘oku fa‘a me‘a mai e Minisit Akó, fakakaukau‘i ko ‘e he mo‘ui l tolu e mo‘uí. Ko ia p Sea ki‘i fakahoha‘á. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 . Me‘a mai e N pele Fika 2 ‘o Ha‘apaí.

Lord Tu‘iha‘ateiho: Tapu mo e Seá, fakatapu atu ki he Pal miá kae ‘uma‘ e Hou‘eiki e K miti Kakató, kae ‘at ki he motu‘a ni ke fai atu ha ki‘i fakahoha‘a fekau‘aki pea mo e ‘isi mahu‘inga ko eni ko e sipotí. Ko ‘ene mahu‘inga ‘aupito ki he motu‘a ni ko e f nau eni kuo hanga he ‘Eikí ‘o ‘oange kia nautolu ‘a e tal niti ke nau kau ‘i ha fa‘ahinga sipoti p , hang ko e pasiketipolo, ‘akapulu, lele, ko e fuhu, pea fekau‘aki pea mo e feme‘a‘aki ko ‘o fekau‘aki mo e t pulú, ‘oku mou mea‘i foki Hou‘eiki, ‘oku ai e ki‘i motu‘a ko Toni Finau, ‘a ia ko e ‘uluaki Tonga eni ‘oku polofesinale he mala‘e ko ení. Pea na‘a ne ‘osi *win* he fo‘i *PGO Open* ‘e taha. Pea *South Pacific Games* ki mu‘a na‘e fai mai ko ki Tongá ni, na‘e *represent* p na‘e kau mai ai e tokotaha mei Fisi ko *Vijay Singh*. Ko *Vijay Singh* ‘oku ‘iloa ia ‘i he mala‘e t pulú ‘i m mani pea ‘oku lahi ‘ene siliní ‘a‘ana, ka ‘oku ‘ikai ke u ‘iló p ‘oku kei nofo, ka na‘a ne *represent* ‘a Fisi. Pea ko e mahu‘inga ko sipotí ...

‘Eiki Pal mia: ...(kovi e ongo)... kuo u kole atu ke ke lave ki he mala‘e t pulu

Sea K miti Kakato: Tali p tokoní?

‘Eiki Pal mia: Ki he mala‘e t pulu ko ‘i Popuá, mahalo ko e ‘isi ia ‘oku tau nofo ai he taimi ni.

Lord Tu‘iha‘ateiho: ‘Io te u toki a‘u atu p ki ai. Na‘u fanongo ‘aneafi, na‘e ai ho‘o me‘a fekau‘aki pea mo e mala‘e t pulu ko ‘i ‘Atelé, pea na‘e peh ko e *ownership* ‘e 3, ‘a ia ko e tokotaha ko Pila *White*, mo e taha kehe, pea mo e Pule‘anga. Pea ko ‘eku fie lave‘i p ‘e au ia p ko e f ‘a e tafa‘aki ko ‘a e Pule‘anga? He ko Ha‘ateiho pea ko e motu‘a ni ‘oku ou tauhi ‘a e k inga ko ení, na‘e ‘omai ‘e he Tama Tu‘í. Pea ‘oku mahu‘inga ‘aupito ke fai ha femahino‘aki he ‘elia ko iá, he ‘oku ai p mo e fiema‘u ‘a e k ingá, ‘i he tafa‘aki ko e kelekelé. Pea ko ‘eku sio ko eni ko ki he me‘a fakalao ko eni ko ‘oku hang ko eni ‘oku tu‘u e ‘u me‘a kotoa p , fai e fefusiaki, ‘oku ‘ikai ke u hanga ‘o lave‘i ‘a e me‘a ko iá, ka ‘oku lele p foki ‘a e teuteu ia ‘a e ni‘ihi ko eni ko ‘oku nau teuteu ko eni ko ki he 2019. ‘A ia ko e m tu‘a eni ko ‘oku nau fai e fatongia ‘i he teuteu mai ko ki he sipoti ko ení. Pea ko nautolu ia ‘oku mahu‘inga ‘aupito he ko e ‘uhingá te nau hanga ‘o *represent* ‘a , fuka ‘o Tongá. Pea mou ‘osi lave‘i p ‘e moutolu Hou‘eiki ko e lelei p lotó ia, kau mai e ‘Eikí ‘oku ‘ikai ha palopalema ia ki he Tongá ‘i ha fa‘ahinga ‘elia p . H loti Ngata ena ia ko e 70 miliona. Motu‘a ia ‘a e ‘Eiki Sea. Toi Lolo Ha‘ateiho, Fo‘ui ‘e va‘inga ia ‘i he *super bowl* he ta‘u ni. Pea, kae ‘uma’ ‘a *Jabar Berry*. Na‘a ma lele atu mo e Minisit e Mo‘uí ‘o talitali mai ‘a e f nau ko eni ko na‘a nau lele atu ko ki he sipoti ko eni ko ‘a e f nau *handicap* pea na‘e hanga ‘e *Jabar Berry*‘o foaki ange kiate kinautolu ‘a e *uniform* pea mo hono hingoá mo e me‘a k toa ko iá. Pea ko ‘ene ... *Jabar Parker* fakamolemole. Pea ko ‘ene ‘alu ko he‘ene va‘ingá he taimi ni ‘oku ‘ilonga p he ‘ene *give* ‘oku to e hiki e va‘inga ko ‘a *Jabar Parker* he taimi ni.

Sea K miti Kakato: N pele ‘e vave p ha‘o me‘a mai p ‘oku kei kinikini p ?

Lord Tu‘iha‘ateiho: ‘Oku ou ki‘i kinikini atu p he mahu‘inga ko ko he ko e sipoti, ‘oku ne hanga ‘e ia ‘o to e fanau‘i mai e me‘a kehe. *Not only* ‘oku ne hanga ‘o ‘oatu ‘a e mo‘ui lelei ka ‘oku ‘osi fai ‘a e *research* ia ‘i he me‘a ko iá ‘oku ne to e hanga ‘e ia ‘o ‘oatu mo e ‘atamai lelei...

<003>

Taimi 1530-1540

Lord Tu‘iha‘ateiho: ...‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi ‘ me‘a heni ‘o fekau‘aki mo e me‘a ko ia. Pea ko ‘eku sio ko ko ki he ng ue ko eni ko ki he sipoti, ‘oku fiema‘u ia ke fai ha ng ue ke ki‘i ng ue fakataha ke fakahoko ‘a e ngaahi ‘ me‘a ko eni ko *infrastructure* ko eni ko ko ‘oku talamai ke fakahoko. ‘I he‘ete lele atu ‘i he 2007 ki Amelika Ha‘amoa, ki Ha‘amoa, pea na‘a ku sio ai ‘i he fakalakalaka ‘a e ngaahi langa ko e ngaahi hang ko e *swimming pool*, me‘a hiki, pea mo e ngaahi ‘ *gym* fekau‘aki mo e fuhu ko hono lelei ‘osi ko ko ‘a e sipoti ‘e lava ‘o ‘ave ‘etau toulekeleka ‘o kakau he ko e ‘uhingá he ‘oku ‘ikai ke fu‘u mafasia ai honau uoua, pea ‘oku kau ‘a e kakau ia ‘i he me‘a lelei, longomo‘ui ki he kakai. Pea ‘oku kau ia ki he langa fonua, pea hang

ko e me'a ko ko 'a e Pule'anga ko eni, *leave no one behind*, p 'ikai ke to e tuku h taha ka tau 'alu fakal kufua p , tau kafataha pea ...m l 'aupito Fakafofonga.

Sea K miti Kakato: M l 'aupito 'Eiki N pele. Me'a mai 'Eiki Pal mia .

'Eiki Pal mia: Tapu atu ki he Feitu'u na kae 'uma' 'a e toenga 'o e Hou'eiki. Ko e lave ko eni ki he mala'e t pulu 'i Popua na'e 'osi 'oatu 'eku fakamatala ki ai pea na'e 'ohake mo e tokanga 'a e Hou'eiki ki he k inga ko eni 'oku nofo 'i P tangata mo Popua na'a 'oku fiema'u ke 'oatu mo tanu 'a e ngaahi kelekele 'o e ngaahi feitu'u ko eni.

Mahu'inga e mala'e t pulu 'i he lele l loa ki he kaha'u

Sea 'oku ou fie lave ki he mahu'inga 'o e mala'e t pulu 'i he lele l loa ki he kaha'u. Ko e tu'u ko eni 'a e Pasifiki tukukehe 'a e fanga ki'i ...Lalotonga mo e fanga ki'i motu ko 'oku to e iiki ange 'i Tonga ni, ko Ha'amo'a 'oku 'i ai honau mala'e t pulu 'e tolu 'oku 'i he *standard* fakava'apule'anga, tolu. Pea ko e pa'anga lahi faka'uli'ulia 'a Ha'amo'a 'oku ma'u 'i he kau folau 'eve'eva, tukukehe 'a Fisi pea mo Vanuatu mo Solomone mo Papua Niukini. Pea ko e anga ko fakakaukau 'a e ...'ikai ko e fakakaukau 'a'aku eni ko e anga eni 'a e fakakaukau 'a e kakai 'oku nau sio l loa ki he kaha'u, k tu'u 'a e mala'e t pulu fakavaha'apule'anga 'i Tonga ni te ne 'omai 'a e kakai tokolahi pea 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha'aku to e veiveiua 'a e anga ko 'o e sio ko ia. 'Oku peh anga sio ki he mala'e ko eni. Na'e 'i ai 'a e savea ia p ko e *study* na'e fai 'e he Pule'anga 'Asitelelia 'i he ta'u 1990 ki he fo'i feitu'u ko eni 'oku tu'u ai 'a e paaka, pea mo e mala'e t pulu.

Na'e toki 'ohake 'a e *report* ko eni ki mui na'e toki fai 'a e fekumi ia 'o 'ilo 'a e *report* ko eni 'i he ta'u 1990 pea 'oku ou tauhi 'i he 'Ofisi Pal mia 'a e *report* ko ia. Ko e feitu'u ko ia na'e 'osi fai p *study* ia ki ai ko e feitu'u p ia na'e 'osi 'ai ke tu'u ai 'a e mala'e t pulu, ofi 'aupito p 'i he me'a ko eni 'oku tu'u ai...na'e 'ikai ke 'i ai ha 'ilo ia 'a e motu'a ni pea mo kimautolu ko ...na'e 'osi polo'i 'a e feitu'u ko eni 'e he fa'ahinga ko na'a nau hanga 'o fai 'a e *study* 'a e feitu'u ko eni ke tu'u ai. Pea na'e 'i ai 'oku 'i ai mo e *mariner* 'oku tu'u p ai 'i he me'a ko 'oku 'asi 'i he *report*. Pea ko e *investment* ko na'a nau sio ko ki ai 'a ia ko e fo'i, 'a e fo'i kulupu ko eni te ne 'omai 'a e pa'anga lahi faka'uli'ulia ...

Lord Fusitu'a: 'Eiki Sea k taki ko e ki'i kole fakam 'ala'ala p 'e lava laum lie lelei ki ai.

Sea K miti Kakato: Me'a hifo ki lalo N pele Niua. Ko e fakatonutonu p 'oku ...

'Eiki Pal mia: Ko e 'ai ko eni ke tu'u 'a e mala'e t pulu ko eni ko e v sone ...

Lord Fusitu'a: Sea fakatonutonu.

Sea K miti Kakato: Me'a ki lalo.

'Eiki Pal mia: Ko e v sone ...

Lord Fusitu'a: Sea ko e fakatonutonu.

‘Eiki Pal mia: Ko e v sone eni..

Sea K miti Kakato: Fusitu’a me’a ki lalo.

‘Eiki Pal mia: ‘Oku ‘ikai ko e v sone ‘a e motu’a ni, ko e v sone eni ‘a e Pule’anga ko ta’u 1990 fakataha mo e kulupu ko eni mei ‘Asitel lia na’a nau fai ‘a e fo’i *study* ko eni pea ‘oku ‘i ai hono *report*, feitu’u ia ko eni na’e ‘osi kotofa p ia ko e feitu’u ia *develop* ‘e he Pule’anga he ‘oku ‘ikai ke nofo ai h kakai he fu’u ano ko ia. Ko e ‘uhinga ia na’e fai ai ‘a e ‘ave ko ‘a e ngaahi langa ki he kaha’u, *development* kaha’u ke fai ki he feitu’u ko eni, he ‘oku ‘ikai ko ha feitu’u eni ke fai ai ha nofo. Kai kehe me’apango ‘oku tau hanga ‘o vahe ‘a e feitu’u ko eni ke nofo ai ‘a e kakai, k ko e anga ia ko ‘o e sio ko ‘a e Pule’anga ko eni. Mahalo ko moutolu te mou mo’ui fuoloa ‘osi h ta’u ‘e hongofulu mei heni ‘e hoko ‘a e feitu’u ko eni ko e feitu’u manakoa ‘ikai ke ngata ki hotau kakai k ko e kau folau ‘eve’eva. Pea ‘oku ou ‘oatu ‘a e lea ko eni ‘i he ‘aho ni lolotonga ‘oku ou kei mo’ui kia kimoutolu ko te mou mo’ui fuoloa. ‘Osi h ta’u ‘e hongofulu p ko ha ta’u ‘e tahananima mei heni ‘e hoko ‘a e feitu’u ko eni ko e feitu’u manakoa ...

Lord Nuku: Sea ko e ki’i fakatonutonu p Sea.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni Pal mia .

Lord Nuku: Ko e ki’i fakatonutonu atú foki mai mu’a ki he 2019, ko e ta’u ‘e hongofulu ia ko ena ko ki he folau ‘eve’eva mo e me’a ‘oku ou tui au ki ai k ‘oku ou tokanga atu au ki he 2019, koe’uhí ko e me’a ia na’e fai ki ai ‘a e ...ko e polokalama ko ‘oku ‘i heni ko e sipoti Sea, ko e fakatonutonu ia.

Lord Fusitu’a: Sea ‘ai p mu’a mo ‘eku fakatonutonu.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni ‘Eiki Pal mia.

‘Eiki Pal mia: ‘Oku ou kole atu ki he tokotaha ko eni kapau ‘oku ou fai h hia ...

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

Lord Fusitu’a: Laum lie lelei p fakamolemole...

Sea K miti Kakato: Me’a koe ho’o fakatonutonu N pele.

Lord Fusitu’a: K taki ko e fakatonutonu pea mahalo na’a toki fakatonutonu mai ‘e he ‘Eiki Pal mia . Ko e ma’u ‘a e motu’a ni na’e ‘i ai ‘a e Tu’utu’uni Fakataha Tokoni ‘i he 1984 ‘one tapu’i ‘a hono ng ue’aki ‘a e fo’i kekekele ko eni ‘i Popua , ‘a ia ko e tu’u lolotonga ko ‘etau lao ‘oku ‘ikai ke toe h ivi fakalele Pule’anga p ko e *Executive* ‘a e Fakataha Tokoni k ...

Sea K miti Kakato: Ko e h ho’o fakatonutonu ‘Eiki N pele.

Lord Fusitu’a: Ko e ‘uhinga he kuo ne talamai ‘oku ng ue’aki ‘a e kekekele ‘oku ta’efakalao ia ‘o fakatahu ki he Tu’utu’uni Fakataha Tokoni, ko e ‘uhinga ia ‘a e fakatonutonu ‘Eiki Sea k taki.

Sea K miti Kakato: ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a peh ia k taki ‘o me’a ki lalo, ‘oku ‘ikai ko e fakatonutonu.

Lord Fusitu’a: ‘Oleva ke ‘osi atu ‘eku fakatonutonu Sea ko e ‘osi eni ‘a e ‘aho ni mo e te’eki ai p ke ke laum lie lelei ke lava atu ha ki’i

Sea K miti Kakato: Me’a ki lalo kuo ‘osi ho’o fakatonutonu.

Lord Fusitu’a: M l Sea neongo ‘oku ‘ikai ke fakatatau ki he’etau founga kae tuku atu p faka’apa’apa.

‘Eiki Pal mia: ‘E ‘Eiki N pele ‘oku ‘oatu ‘a e faka’apa’apa ‘a e motu’a ni mo e t pile ko eni ki he Feitu’u na, k ‘oku ou kole atu, faka’apa’apa’i mu’a ‘a e ‘etau feme’a’aki, ‘oku ‘ikai ke mau loto ke ‘oatu ha fa’ahinga fakaf tunga meia mautolu ta’ehoa mo e l ngilangi pea mo e tu’unga ko ‘oku ke ‘i ai.

Sea K miti Kakato: Me’a mai Pal mia.

Fakamahino Pal mia ‘e lava fai Sipoti 2019

‘Eiki Pal mia: Ko e ...ka u hoko atu, kapau ko e me’a ia ‘oku fiema’u ‘e he N pele ko eni ‘a e 2019, ku ou ‘osi fakah atu ko e feitu’u eni ‘e fai ai ‘a e me’a, pea ‘e lava ‘a e sipoti ‘i he 2019, kapau ko e me’a ia ‘oku ne fiema’u, ‘oku ou ‘osi ‘oatu ‘eku fakamatala pea ‘oku to e ‘i ai mo ‘eku tali tohi te u fakah mai ki heni ke u hanga ‘o fakaikiiki atu ‘a e ngaahi me’a ko na’e ‘omai kiate au ‘aneafi ‘a e ngaahi tukuaki’i ‘o e motu’a ni, k ‘oku ou ‘oatu ‘a e me’a ko eni, ko e pepa ko te u fakah mai te ne hanga ‘o palau’i ‘a e kuohili ‘o a’u ki he lolotonga ni.

Ko ia ‘oku ou kole atu k ‘i ai h me’a ‘oku mau fokotu’u atu pea mau ‘oatu ha’amau tali ko ‘ene ‘osi ia, kapau ‘oku mou to e feinga moutolu ke mau hanga ‘emautolu ‘o ‘oatu ‘a e *detailer* ‘o e fanga ki’i me’a ko eni, ‘oku lava p ia. Ko e ngaahi tukuaki’i ko ia ‘o e motu’a ni ‘oku fekau’aki mo e ta’efalala ‘anga mo e maumaulao mo e me’a peh ...

Lord Nuku: Ko ‘eku kole atu p ‘aku Sea, kole p ‘aku Sea koe’uhi he ‘oku ‘ikai ke mahino kiate au ‘a eme’a ko ‘a e ‘Eiki Pal mia te nau hanga ‘o palau’i ‘a e kuohili ‘o a’u mai ki he ‘aho ni, ‘ikai ke mahino kiate au. Ko ia ko ‘eku kole atu Sea ki he Feitu’u na koe’uhi ke ne hanga ‘o fakamahino’i mai hono palau’i ‘a e kuohili ‘o a’u mai ki he ‘aho ni, ko e ‘ai p ke ki’i fakamahino mai p he ‘oku ‘ikai ke u lave’i ia ‘e au Sea.

‘Eiki Pal mia: Sea ‘oku ou kole atu koe’uhi ko e natula ko mo e ‘ fehu’i ‘o tukuaki’i ‘o’oku ‘oku fiema’u ia ke u hanga ‘e au ia ‘o ‘omai kakato ‘a e kuohili he ko ‘eku founga ko na’a ku fakalele’aki ‘a e Pule’anga ko eni ‘o fakatatau ki he mafai ‘oku ou ma’u, ‘oku ‘i ai ‘ene kaunga ‘a’ana ...

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu atu Sea k taki.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni ‘Eiki Pal mia.

Lord Fusitu'a: 'Oku hang ko 'eku lave 'anenai 'oku 'ikai ke 'omai kotoa 'a e kuohilí he ko e me'a na'e lave atu ki ai 'a e motu'a ni 'oku 'ikai ke 'ohake ia, pea na'e ta'ofi mai 'e he Feitu'u na ke u fakam 'ala'ala 'a e tu'unga totonu 'o e me'a ko ia, 'oku ou kole ha faingam lie ke 'oatu kakato pea toki fai'a e me'a 'a e Pal mia.

Sea K miti Kakato: Ko e h 'a e fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: Ko e fakatonutonu 'oku ne me'a mai kuo 'osi fakalao kotoa 'a e me'a 'i he kuohili, ko e anga 'a e fakatonutonu 'a e motu'a ni 'oku 'ikai ke tui peh 'a e motu'a ni ia, 'oku 'i ai 'a e Tu'utu'uni Fakataha Tokoni ko e tu'unga ko lao te'eki ai ke fakafoki 'a e Tu'utu'uni Fakataha Tokoni p K pineti Sea.

Fe'ao Vakati : Fakatonutonu Sea.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni.

Fe'ao Vakati : Ko e fakatonutonu Sea ko e me'a ko 'a e 'Eiki N pele 'oku 'i ai 'a e Tu'utu'uni Fakataha Tokoni, 'oku 'ikai ke mea'i ia 'e he Feitu'u na mo e Hou'eiki 'a e Tu'utu'uni ko ia, tonu ke fakah mai 'a e me'a ko ia ka tau nounou Sea. Ko ia te tau ...'o hang ...

<005>

Taimi: 1540-1550

Fe'ao Vakati : .. 'atunga 'ana eni te tau vilovilo p he fo'i me'a tatau, Sea. M l Sea.

Sea K miti Kakato : Ko ia. Me'a mai Pal mia?

Lord Fusitu'a: ...ki ho Fale 'oku tuku pe ia 'i loto palasi

'Eiki Pal mia : Ko e mo'oni e N pele. Na'e 'i ai 'eku ngaahi me'a na'e ta'efakalao, pea na'a mau 'o hopo, pea tu'utu'uni e Fakamaau'anga ke mo'ua e motu'a ni. 'Osi e ngaahi me'a ia ko ia, kuo hilí ia. Kuo fai e fakatonutonu pea kuo lava. Ka te u talaatu, ko 'eku a'u mai ki he tu'unga ko ení, ko e 'uhingá ko e hala ia na'a ku fou mai aí. 'I ai e taimi e ni'ihí kuo u ki'i maumau. 'I he'eku fua tatau ko e h e me'a 'e lelei ki he fonuá. Maumau'i e kae sai, pe ko e tuku p ia ka tau peh . Kaikehe, tuku e talanoa ki he kuo hilí, ka te u hoko atu.

Lord Nuku : Sea, kole atu mu'a, 'Eiki Pal mia. Kapau 'e me'a, pea tukuange mai ha'amau ki'i faingam lie

Sea K miti Kakato : Ko e fehu'i pe ko e tokoni?

Lord Nuku :: Koe'uhí ki he tohi ko na'e 'omai ki Fale ni. Ko e ' me'a ko eni 'oku fai ki ai 'a e me'a ko 'a e Palemiá, Sea, 'ou 'ikai ke 'i ai ha'ane fu'u kaunga ki he tohi.

Sea K miti Kakato : Tohi 4.1

Lord Nuku : Ki he tohi ko na'e 'omai ke fai 'a e feme'a'aki fakatatau fakataha mo e feme'a'aki ki he sipoti. 'A na'e 'osi tali 'aneafi 'e he 'Eiki Pal mia. Pea ko 'eku kole atú, ke tukumai mu'a hamau ki'i faingam lie ke mau ki'i lava 'o fakahoha'a atu ai,

'Eiki Pal mia : 'Oku ou kole atú ke ke fehu'i mai koe he me'a 'oku ke t la'a aí, ka u tali atu 'e au he taimi ni.

Lord Nuku : Te u malanga p au, Sea, he tohí, he 'oku 'i ai e ' me'a fakalao ia ai

Sea K miti Kakato : Me'a koe ki lalo, N pele kae fakak toa mai 'e he Pal mia ia ka ke toki hoko atu.

Lord Nuku : Ka koe'uhí ko 'ene me'a 'ana ia ki he hisit liá. Kae sai p .

'Eiki Pal mia : Na'a ku peh 'aneafi, ko e ' me'a ko eni 'oku tukuaki'i ki ai e motu'a ni, pea ko e toko taha ko eni na'e fakamo'oni mai aí. Na'e 'i ai 'eku lave 'o peh . Ko e Pule'anga ko ení, 'oku 'ikai ke mau fie ng ue'aki ha kakai 'oku 'i ai hanau kuo hili na'e maumau e Lao, pea mo e ngaahi Tu'utu'uni 'a e Pule'angá. Ko ha taha 'oku ne ma'u e tu'unga ma'olunga he Pule'anga ko eni, 'oku fiema'u ke ne ma'u 'a e ngaahi naunau.

Lord Fusitu'a : Sea, k taki ko e ki'i fehu'i p ki he 'Eiki Palemia, fakamolemole pe 'e laum lie lelei ki ai.

Sea K miti Kakato : Me'a mai.

Lord Fusitu'a : 'Oku ou tui 'aupito ki he fokotu'u 'a e Feitu'u na. He ko e Feitu'u na na'a ke taukave'i ma'u p 'a e pule lelei, mo e faitotonú, mo e 'ata kitu'a. Ko 'eku ki'i fehu'i p . Ko si'oku ta'okete, 'oku ou 'ofa ai. 'Oku 'i ai e toko taha 'i ho'o kau fai fatongia, 'i he.. pea 'oku ou ma'ema'ekina ke u 'oatu ha hingoa 'o ha taha he 'oku 'ikai ke fen pasi mo 'etau tu'utu'uni. He'ikai te u lau hingoa. 'Oku *CEO* 'i he *Revenue* mo e *Custom*, pea mahalo 'oku mea'i p 'e he Feitu'u na ia kuo hili ko iá, 'a e tafa'aki ke ala mai ki he *policy* ko ia.

Sea K miti Kakato : 'Eiki N pele.

Lord Fusitu'a : K taki 'Eiki Sea, na'e 'ikai ke fai ha tukuaki'i ki ha hia pau. Ko e peh p na'e 'i ai e kuo hili

Sea K miti Kakato : Me'a ki lalo, 'Eiki N pele. Ko tautolu kotoa ko eni 'oku 'i ai hotau kuo hili.

Lord Fusitu'a : Ko e kole fakama'ala'ala mei he 'Eiki Minisit .

'Eiki Pal mia : Ko e Pule'anga ko eni 'oku 'i ai 'ene v sone. Ko homau fatongiá ke feinga'i ke fakahoko 'a e v sone ko iá. Na'a ku toutou lea'aki e lea ko ení. Na'e 'i ai e falala mai 'a 'Ene

‘Afió, ki he ngaahi kole na’e fai ‘i he kuo hili, pea ne ‘omai ‘a hono mafai kiate kitautolu, tautautefito kiate kimautolu, e Kakaí, ‘i he funga ‘o ‘Ene falala, te tau lava ke fakahoko ‘a e lelei taha ke hoa pea ‘uhinga m lie ‘a ‘ene foaki mai ‘a e mafai ko iá. Ko e v sone ‘a e Pule’anga ko ení, ke langa ‘a e fonua ko ení. Pea ‘oku mau fai homau lelei tahá, ke fakahoko e v sone ko iá. Ko e mala’e t pulu ko eni ‘oku fai ki ai e hoha’á

Lord Tu’i’ fitu : Sea, ko e ki’i fakatonutonu p , fakamolemole.

Sea K miti Kakato : Ko e ki’i fakatonutonu eni, Pal mia.

Lord Tu’i’ fitu : Ko ‘eku fakatonutonú, ‘oku mo’oni ‘a e ‘Eiki N pele ‘o ‘Euá. Tuku mai mu’a ke fai ha fakahoha’a ‘a e t pilé ki he pepa kuo ‘omai ki ho’o t pilé. He ‘oku laum lie lelei p e ‘Eiki Pal mia, he ‘oku ‘i ai p hono faingam lie ‘ona ia, he ‘oku ‘i ai ‘ene m tia *express* pe ko e h koá, ko e h e me’a ko ia, ongoongo ‘a e ‘Ofisi Pal mia, ke toki fai ai ‘a ‘ene ngaahi tala tu’utu’uni ‘ana mo ‘ene ngaahi v sone, kae tuku mai mu’a e ki’i taimi nounou ko eni he Falé, ke fakahoha’a

‘Eiki Pal mia : Sea, ko e toki ‘osi ni eni ‘ene fakahoha’a mai kiate au, ke tuku e ‘ai ‘a e mala’e t pulu kae ‘omai ‘a e pa’anga ko iá ki he ngaahi... Ko ‘ene fehu’i ia, ‘oku te’eki ai ke u tali kakato atu ‘eau ‘a ‘ene fehu’í. Te u tali atu.

Sea K miti Kakato : Fakam ’opo’opo mai p , Pal mia.

‘Eiki Pal mia : ‘Oku ou kole atu kiate kimoutolu, Hou’eiki. Ko e ngaahi tukuaki’i ko eni ‘o e motu’a ni, ‘ikai ko ha me’a fo’ou. Ko e me’a eni ‘oku hoko ‘i he ta’u ki he ta’u. Ta’u ‘e 30 ko eni kuo u ‘i Fale Alea ai, mo ‘ene hoko ma’u p , ma’u p , ma’u p . Pea kuo a’u p ki ha fa’ahinga tu’unga kuo u ongo’i ‘eau ia, ‘oku ‘ikai ke kei fai e me’a ko eni ia, ko e fai

Lord Tu’iha’ateiho : Sea.

Sea K miti Kakato : Fakatonutonu pe ko e fehu’i.

Lord Tu’iha’ateiho : Ko ‘eku talí ke ne tali mai fekau’aki mo e *ownership* ko ‘o e ‘Atele *Golf Course*. Na’a ne peh foki, ko e Pule’anga, mo e toko taha ko *Wight*, mo ha ni’ihi kehe.

Tali Palemia ki he ‘uhinga ‘ikai fakamoleki Pule’anga 14 miliona mala’e t pulu ‘Atele

‘Eiki Pal mia : Ko e kekele ko ia, ko e tofi’a ia ‘o e ‘Eiki N pele ko ení. Ka ‘oku ‘i he tangata, ko e foha ‘o Vili Hina, ko kinautolu ‘oku fakalao, pe ko e lisi pe ko e *rent*. ‘A ia ko e kongá kekele ia ‘oku ‘i he toko taha ko ia, Vili Hina. Pea na’e hanga leva ‘e he toko taha ko eni ‘o *rent* atu ‘a e kongá kekele ki he K miti T pulu ko ‘oku nau lolotonga ‘i ai he taimi ni. Ko e tu’u ia ko eni he tu’u he taimi ni. Ko e fakamatala ko na’a ku ‘oatú, ‘oku pehe ni. ‘Oku ‘i ai,

kapau 'e h'atu e Pule'anga ki ai, 'e 'alu atu leva e Pule'anga ia mo 'ene kongā e mala'e tapulú. Fakamoleki ki ai 'ene 12 ki he 14 miliona. Lolotonga ko iá 'oku toe 'i ai 'a e kongā ia ai 'a e K' miti ko ia 'oku nau *rent* ki he N' pele ko ení. Ko 'ene tu'u pehe leva, 'oku faingata'a.

Lord Tu'iha'ateiho : 'Oku 'ikai ke *rent* mai ia kia au, k' taki.

'Eiki Pal mia : Vili Hina.

Sea K' miti Kakato : Kuo me'a mai e Pal' mia 'o tali ho'o fiema'ú. Ta kuo fiem' lie ia, Pal' mia.

'Eiki Pal mia : Kuo ke fiem' lie. Ko ia, ko e 'uhinga ia ko 'oku 'ikai ke 'alu ai e Pule'anga, na'a ku 'osi fakamatala ki ai 'anenai. He 'ikai ke fakamoleki 'e he Pule'anga ha pa'anga e 14 ki he 16 miliona 'i ha kongā 'e 'osi ange.

Sea K' miti Kakato : Fakam' 'opo'opo mai, Pal' mia, 'oku 'osi ho'o taimi.

Lord Nuku : Sea, ko e fakatonutonu atú, koe'uhí ko e fakalelei ko eni 'o 'Atele 'oku fu'u lahi e silini ko eni kuo ne me'a mai 'akí, 'a e 14 ki he 16 miliona.

'Eiki Pal mia : Sea, ko e pepa eni 'oku ou 'oatú, 'oku 'ikai ko ha'aku 'esitimeti eni 'a'aku. Ko e ng'ue eni na'e fai.

Sea K' miti Kakato : Ki'i me'a ki lalo, N' pele 'Eua, ka tau, 'Eiki Pal' mia, mo ki'i me'a hifo ki lalo.

Lord Nuku : 'Eiki Sea, ko 'eku kole atú, na'e 'osi 'i ai hono taimi 'aneafi, pea 'osi. Ka 'oku mau kole atu ha'amau taimi. He 'e toe 'osi p' mo e 'aho ni ia, Sea.

Sea K' miti Kakato : Me'a ki lalo.

'Eiki Pal mia : Sea, mahalo te u 'omai 'e au e pepá 'apongipongi. Ko e me'a 'e taha 'oku ou fie lave ki ai. Na'e 'i ai e fehu'ia heni, 'a e pa'anga ko eni 'e 1 miliona. 1 miliona na'a ku lave ki ai. Kuo u 'osi 'oange ki he Sea 'a e fakamatala 'tita ko iá. Ko kimoutolu 'oku mou t' la'a, k' e Sea 'oku 'osi 'i ai e fakamatala 'tita fekau'aki mo e fakamole ko eni.

Sea K' miti Kakato : Pal' mia kuo 'osi e taimi.

Lord Nuku : Sea, 'oku 'ikai ke mau 'uhinga kimautolu ki he fakamatala 'tita ko eni, pa'anga e 1 miliona ko ia, Sea.

Sea K' miti Kakato : 'E N' pele. Me'a hifo mu'a ki lalo ka ke toki kole mai hao taimi ke ke me'a mai ai.

Lord Nuku : Tu'o teau eni, Sea.

Sea K miti Kakato : Pal mia. Me'a mai koe, 'Eiki N pele 'Eua.

Lord Nuku : 'Ikai ko 'eku 'uhinga atú, ko 'ene peh ko 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha taha, 'oku mau tali atu ke ke hanga 'o fakakakato 'ene me'a malangá, ka mau hoko atu.

Sea K miti Kakato : 'Osi, me'a mai koe.

'Eiki Pal mia : Ko e me'a te u hoko atu ki ai 'eku fakam 'opo'opo ko eni e ngaahi tukuaki'i kuo 'omai ki he motu'a ni, na'a ku lave 'o peh 'oku 'ikai ko ha me'a fo'ou eni. Kapau te u fakalau ki he kuo hilí 'a e ngaahi tukuaki'i natula tatau. 'Oku a'u mai ki he 'aho ni, 'oku te'eki ai ke 'i ai ha fa'ahinga me'a 'e taha te u ongo'i, ko e ngaahi tukuaki'i ko he kuo hilí, na'e 'i ai ha 'uhinga ai, pea na'e fai 'i he laum lie lelei. Ko e ngaahi tukuaki'i anga maheni ko ení, 'oku 'i ai p 'eku ongo'í 'a e taaufehi'a, 'oku 'i ai pea mo e ngaahi 'ulungaanga peh .

Tokanga ki he maumau'i 'e he Pal mia 'a e lao

Lord Nuku : Ko 'eku fakatonutonu atú, 'Eiki Sea. Ko 'ene me'a ko ki he hisit liá, ko e pepa ko eni 'oku 'i ai 'a e Tu'utu'uni Fakamaau ai, na'e hala 'ene ma'ú. Pea 'oku 'i he pepa ko 'oku 'ai ke mau malanga atu aí. Ko e maumau'i 'o e Laó.

Sea K miti Kakato : Me'a mai ai p koe, 'Eiki N pele.

Lord Nuku : Ko 'eku fakatonutonu ki ai. Ko 'eku fakatonutonu atú, ke fakatonutonu 'ene me'a malangá.

Sea K miti Kakato : Kuo 'osi e

<006>

Taimi: 1550-1600

Sea K miti Kakato: ...'a e Pal mia,

Lord Nuku: Kei ulo mai p 'ene maama 'a'ana Sea

Sea K miti Kakato: K ke me'a mai koe.

Lord Nuku: 'Io m l 'aupito 'Eiki Sea, kole fakamolemole atu 'Eiki Pal mia kuo tuku mai he Sea ke u hoko atu 'a e malanga ko eni 'Eiki Sea, ko 'oku me'a mai e 'Eiki Pal mia

Sea K miti Kakato: Me'a mai koe

Tokanga ki he me'a Palemia ko e lao kovi 'a e Lao Sipoti 2013

Lord Nuku: M l 'Eiki Sea ko e me'a 'uluaki 'oku ou tokanga ki ai koe'uh ko e anga he Fale ko eni 'Eiki Sea, 'aneafi na'e me'a mai 'a e 'Eiki Pal mia he'ene tali, 'oku ne ta'efaka'apa'apa'i

lahi e Fale ko eni, na'a ne me'a mai ko e lao kovi 'a e Lao ko ki he Sipoti 2013, pea ko e kau ia he me'a ko 'oku 'ai ke u fakahoha'a ki ai 'Eiki Sea, 'ikai ke u lave'i 'e au p ko e h hono 'uhinga k ko 'eku tuku atu ki he Feitu'u na Sea, ko e anga ta'efaka'apa'apa lahi ia ki he Fale ko eni, ke 'uh na'e kau hono paasi 'a e lao ko ia.

'Eiki Pal mia: Fakatonutonu atu Sea

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki Pal mia fakatonutonu eni.

'Eiki Pal mia: Kapau te u peh 'oku kovi, ko e lao kovi p ko ha M mipa heni, ko e h e me'a 'oku maumau ai, 'oku 'i ai lao ko e lao lelei, pea 'oku 'i ai mo e taimi 'e ni'ih i 'oku 'i ai mo e lao kovi, pea 'oku fele 'a e lao kovi 'i he ngaahi fonua 'o m m ni mo Tonga ni, ko e ngaahi lao kovi eni na'e hanga 'e he kau taki lalahi 'o m m ni 'o fakafepaki'i pea nau 'o iku ki pil sone ko e lao kovi ia, 'oku 'ikai ko e lao kotoa p ko e lao lelei, 'oku malava ke tau fa'u ha lao 'oku ta'efakapotopoto ha lao 'oku filifilim nako ko e me'a ia 'oku hoko ma'u p , pea kapau 'oku peh atu 'oku kovi 'oku kovi 'i he lau 'a'aku ko e h e me'a 'oku ...

Lord Fusitu'a: Ko e fehu'i p p 'oku lelei, p 'e tuku p ke me'a 'a e N pele ko

Sea K miti Kakato: Ko e fehu'i kia hai?

Lord Fusitu'a: Pal mia

Sea K miti Kakato: Ko 'ene tali p ia, me'a mai koe

Hoha'a ki he fakatonutonu fakalao na'e ha mai he tohi tukuaki'i Pal mia

Lord Nuku: Ko ia 'Eiki Sea ko e 'uhinga 'eku fakahoha'a 'Eiki Sea koe'uh ko e lelei mo e kovi 'o e fonua ko eni 'oku makatu'unga mei he fa'u lao 'a e Fale ko eni, ko e me'a ko eni ko 'oku hoko 'i heni 'i he tohi ko na'e 'omai, na'e 'i ai 'a e fakatonutonu fakalao, ko e hanga 'e he Pal mia 'o tu'utu'uni koe'uh ko e Lao ko he 2013 'oku 'oange 'a e mafai ki he K miti Sipoti ko 'a e Pasifiki na'e tali ke *host* 'e Tonga ni 'a e sipoti 'o fakatatau ki he aleapau ke fa'u e lao ko ia Sea, pea fa'u e lao ko ia 'o 'oange e mafai 'oku tohi'i p he pepa ko eni ki he k miti ko ia ke nau hanga 'o fili 'a e Sea 'o e K miti Fokotu'utu'u, ko e me'a ko na'e hoko 'Eiki Sea, tu'utu'uni e Pal mia ke ta'ofi hang ko 'ene me'a ko na'a ne me'a mai'aki, ko e kakai 'oku nau mai 'o ng ue 'oku 'ikai ke tui ia peh 'oku ta'efalala'anga, ko e mafai koi e 'Eiki Sea 'oku 'osi foaki ia ki he *council* ko ko 'o e sipoti ke nau hanga 'o fili, pea ne ta'ofi pea mo e fakapa'anga.

Ko e me'a ko 'oku hoko ai 'Eiki Sea 'ave ki he Fakamaau'anga tu'utu'uni e Fakamaau'anga 'oku maumau e lao he tu'utu'uni 'a e Pal mia he 'ikai lava 'o fakam l l 'i 'a *Lord Sevele* ia.

Sea K miti Kakato: N pele ko 'etau me'a ko eni na'e me'a mai'aki p 'aneafi, k ko ho'o kinikini p ka ke toki me'a ki ho'o poini.

Lord Nuku: 'Ikai ke u lave'i na'e te'eki ke u malanga he me'a ko eni Sea

Sea K miti Kakato: Na'a ke 'osi fakahoko mai p ko eni 'oku ou sio hifo p he me'a.

Lord Nuku: Ko e l unga'i eni 'o e me'a

Sea K miti Kakato: Pe'i to e me'a mai p koe

Lord Nuku: Kapau 'oku 'ikai ke ke loto ke u to e lea ki ai pea tuku

Sea K miti Kakato: 'Ikai me'a mai koe.

'Eiki Pal mia: ...(kovi e ongo)...

Sea K miti Kakato: 'E 'Eiki Pal mia 'o k taki 'o me'a hifo kae me'a mai 'a e N pele.

Lord Nuku: Ko ia 'Eiki Sea ko e 'uhinga ia 'oku ou peh atu ai kapau he 'ikai ha lao te te tui pea kovi e lao ko ia 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke u tui ki ai, he na'e fakapaasi 'a e lao ko ia 'i he Fale ko eni, pea 'oku hoko 'ete ta'etui ko ki he lao ko ia pea kovi leva 'a e lao ia ko ia, he koe'uh ko e faingam lie ko 'oku ke hanga ko 'o 'oange ki he 'Eiki Pal mia 'Eiki Sea, ko ia na'a ne fai 'a e fekau pea nau 'ave 'o fakatonutonu fakalao, pea vaivai e Pal miá. Ko e me'a ko 'oku 'omai he tohi ko eni, ko e 'osi eni e ta'u 'e ua, pea 'oku me'a mai he 'aho ni, he toe 'a e fo'i ta'u 'e l mo e konga ko eni pea fai e sipoti 'Eiki Sea ko e me'a ko 'oku hoha'a ki ai 'a e motu'a ni 'oku pehé ni, na'e fai 'a e fakakaukau he 2012 ke 'omai 'a e sipoti ko eni ki he 2019, pea teuteu'i ai, teuteu'i e hako tupu e fonua pea peh ko e ta'u 15,16,17 ko 'ene a'u ko ki he 2019 kuo nau 'osi mateuteu lelei Sea ki he sipoti ko eni, 'ikai ke fai 'a e ' polokalama ia ko na'e 'ai ke fai, teuteu'i e hako tupu e fonuá, nau nofo nautolu 'o fakakikihi ke 'ave e 14 miliona p ko e fiha miliona ke teuteu'i'aki e mala'e t pulu.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea k taki p ki'i fakatonutonu

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu 'Eiki N pele.

Fakama'ala'ala he fatongia 'a e TASA

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Oku ki'i ngali fakatamaiki k ko e 'uhinga ke sai p ki he'etau miniti, 'ikai ke toe e ta'u taha mo e konga 2019 'oku toe e ta'u e ua mo e lahi hake ai, pea ko e ua p ko e fatongia ko ki he kau sipoti ko e TASA ia, ko e TASA 'oku nau *under ai* 'a e ' *federation* ' sipoti kehekehe 'i Tonga ni, ko honau fatongia ke fakapapau'i 'oku hanga 'e he ngaahi *federation* 'o teuteu'i mo ako'i 'a e f nau sipoti ko eni ki he 2019.

Sea K miti Kakato: M l tali ia

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko e 'aho ko 'oku toé mo'oni p ko e ta'u 'e ua, 'osi e ta'u 'e ua toe e ta'u 'e ua mo e konga, h e me'a na'e fai he ta'u 'e ua kuo'osi ki he 'aho ni? Ko Teufaiva eni 'Eiki Sea na'e 'osi maau 'a e ng ue ki ai, 'oku tu'u mai ko heni, ko e palani ko ki heni na'e tonu ke 'osi e *stadium* ia 'i M 'asi 2017, pea fai mai leva 'a e 'a'ahi ko 'a U lesi, Sea na'a ku 'osi fehu'i he Fale ko eni ki Taumu'a p 'e fai 'a e 'a'ahi ko eni ko 'a U lesi ko e fakahoko mei Taumu'a me'a mai 'enautolu ia 'oku 'ikai ke nau lave'i ia 'enautolu ha 'a'ahi mai 'a U lesi ko e me'a ia... 'oku ma'u p 'a e miniti heni, kapau 'oku mou fiema'u ke 'oatu 'a e miniti 'oku ma'u p .

'Eiki Tokoni Pal mia: Fakatonutonu atu Sea

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni N pele

‘Eiki Tokoni Pal mia: Ko e ‘uhinga ko na’e ‘ai ko ‘oku te’eki ke fai ha fetu’utaki mai ia ‘oku fai e va’inga heni, na’a mau toki ‘ilo’i p he ta’u kuo’osi nau palani mautolu ‘oku fai e tau ‘i Nu’usila, pea na’e fai ai ko fakavavevave ko ‘o ng ue mo Nu’usila ke lava ke fai e ng ue kae talaange ke nau mai ‘o tau ‘i Tonga ni ko ia p Sea m l .

Sea K miti Kakato: M l

Lord Nuku: ‘Eiki Sea ko e ‘a’ahi ‘a U lesi ko e taumu’a ke tau ‘i Tonga ni, pea nau mai ‘o ‘a’ahi mai ki Tonga ni ‘oku ‘ikai ke maau ‘a Teufaiva pea ko e *option* ia hono ua ke ki Nu’usila, ko e taimi ni te nau foki mai ‘i M ’asi ke fakapapau’i mei heni ki M ’asi ‘oku ou tui ‘e foki ‘a e va’inga ‘o fai ki Nu’usila, ‘o kapau te tau kei tu’u he tu’unga ko eni ‘o ‘ikai fai ha ng ue, he ko e me’a ko ‘oku hoko he taimi ni, ko e ‘ikai ke fai ha ng ue, kapau ko e tu’u he ‘aho ni kapau ko ‘etau peh , ko e me’a ko na’e me’a mai’aki he ‘Eiki Pal mia, ‘ai p mala’e kae tuku p tafa’aki ia ke tau kei foki p ‘o hekeheka nge’esi puha mo me’a, ‘ai p fo’i mala’e, ko e me’a ia na’a ne me’a mai’aki ‘aneafi.

Sea K miti Kakato: ‘Eiki N pele ne ‘ikai ke u ma’u ‘e au ha me’a nge’esi puha.

Lord Nuku: Kapau na’e ‘ikai ke ke ma’u k ko e me’a ia na’a ne me’a mai’aki ko e fo’i mala’e ‘akapulu p , ‘ikai ke fai ha lave ia ki he *track* mo e me’a ko ia.

‘Eiki Tokoni Pal mia: Ki’i fakatonutonu atu p Sea

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni.

‘Eiki Tokoni Pal mia: Sea ‘oku ou fakam l p ki he N pele hono ‘ohake eni ko e ‘ai p ke fakama’ala’ala mo e tokoni atu p ke fakatonutonu ‘a e me’a ‘a e Pal mia ko e ‘uhinga ko e ng ue ko eni mo Nu’usila ki he mala’é p , na’e hoko atu ai p ‘a e fai ‘a e talanoa ha’u ‘a Papua k ‘oku ‘osi ‘i ai p ‘etau palani ‘atautolu kapau he ‘ikai ke a’u mai ‘a Papua ki hono fakalelei e toenga ‘o e mala’e, k ko e fo’i ng ue ko na’e fai ki ai e feme’a’aki ho Falé Sea ko e ‘uhinga ki hono fakalelei’i e mala’e ‘akapulu ke lava ‘o fai ha tau he ta’u ni ke tau ki’i sio ki he ‘Ikale Tahim l .

Sea K miti Kakato: N pele ko e ‘ me’a ko eni ‘oku ke me’a mai’aki ‘osi lave’i he motu’a ni na’a tau ‘osi fai ‘a e feme’a’aki ai ‘aneafi.

Lord Nuku: Ko ‘eku fakahoko atu Sea ko e me’a ko ‘oku fakahoko mai mei h , ko e me’a ko na’e fiema’u ‘e U lesi fiema’u ‘a e me’a faka-falemahaki, fiema’u ‘a e me’a ke fai ai ‘a e teuteu ai ‘a e kau ‘akapulu, ‘oku ‘ikai ko e fo’i mala’e p na’a nau tokanga ki ai Sea, ‘oku tau ma’u kotoa p ‘a e talanoa ko eni ko na’e fai mo U lesi Sea.

‘Eiki Minisit Mo’ui: Ki’i fakatonutonu atu p Sea, ko e me’a ko eni fekau’aki mo e me’a ki he falemahaki ‘osi fai ‘a e ng ue ia ki ai, ko e me’a p he taimi ni ko ‘a e mala’e k ‘oku hang ko ko e me’a ‘a e Tokoni Pal miá, ko e 1.5 miliona p foki ia ‘a Nu’usila ki he fo’i mala’é p , ‘a eni ‘oku ‘osi fakahoko atu p he Tokoni Pal mia, k ko e me’a ko ki he tafa’aki ko ‘a e

Potung ue Mo'ui kuo 'osi *clear* 'a e tafa'aki ia ko ia, kuo 'osi fiem lie 'a e *IRB* mo e me'a ki he tu'unga ko 'oku 'i ai m l Sea.

Sea K miti Kakato: M l me'a mai 'Eiki N pele

Lord Nuku: Sea

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele ki'i fakam 'opo'opo mai p 'oku toe p ki'i sekoni 'e 30.

Lord Nuku: toe p miniti p 'e l Sea.

Sea K miti Kakato: Ko e miniti eni 'a e Sea 'oku ne fakahoko atu ki he Feitu'u na.

Lord Nuku: 'Ikai ko 'eku 'uhinga atu

Sea K miti Kakato: Toe ho'o sekoni 'e 30 ho'o me'a

Lord Nuku: Sai ange hono tuku

Sea K miti Kakato: Fakam 'opo'opo mai

Lord Nuku: Sai ange hono tuku 'o'ona

Sea K miti Kakato: Pe'i me'a ki lalo

Lord Nuku: 'Ikai ke lava atu, ko e me'a p ...

Sea K miti Kakato: Hou'eiki tau liliu 'o **Fale Alea**

(Liliu 'o Fale Alea pea me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki m l 'aupito e feme'a'aki, tau toki kamata he 10 'apongipongi ka tau kelesi

(Kelesi he 'Eiki Sea ko e lava ia 'a e feme'a'aki ki he 'aho ni)

<007>

Fakam 'opo'opo Ngaahi Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga

'Aho Pulelulu, 1 Fepueli 2017

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

- 1. Lotu**
- 2. Ui 'o e Fale Alea**
- 3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea**

Me a a e Minisit Ako fekau aki mo e kole mei he Fale Alea ke ta etotongi a e to e lau [recount] pe tove maaka [remark] a e pepa sivi a e f nau. Te mau vakai pe na e i ai ha k sete o e totongi ko eni ke t mate i ia kae to o. Kuo fakahoko mai foki e he kau ng ue a e Potung ue ha polokalama TV o fakama ala ala mai a e ngaahi kaveinga fekau aki mo e sivi. E to e i heni a e kau ofisa he aho 17 Fepueli, 12 ho at , ke fai ha fakamatala fakama ala ala ki he K miti Sosiale.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u o tokanga ki he tuku kitu a a e kau ng ue leipa i he Potungaue MIA o fe unga mo e toko 19. Kole ke vakai i ange eni e he Eiki Pal mia mo ene CEO pe oku to e i ai ha founge e taha ange. Me a a e Eiki Pal mia na e ikai ha ane ilo ki ai ka na e osi fai a e sio ki ai mo e CEO pea kuo u tu utu uni aneafi ke nau foki mai o ng ue he aho ni kae toki fai ha sio ki ai. Hoko atu a e Fakafofonga N pele oku kei itu a a e kau ng ue ko eni.

Me a a e Minisit Mo ui kuo i ai a e tu utu ini a e PSC ke sio ki he tu unga o e kau ng ue lau aho ke fakatau ki he polis ng ue. Pea oku makatu unga ai a e ngaahi tu utu uni ko eni pea oku kei fai p a e fengaue aki ai a e ngaahi potung ue mo e PSC.

Me a a e Fakafofonga Tongatapu 4 o pou pou ki he me a ni he na e i ai mo e kakai ne nau a u ange kiai. Pou pou ke fai ha ng ue a e pule anga ke toka i pe a e ngeia o e kau ng ue.

Kole a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u ke t pile i a e kaveinga ko eni i Fale ni pea ke fai ha lipooti mai ki Fale ni o hang koia na e fai e he Minisit [Ako].

Me a a e Fakafofonga Fika 17 Niua o fakama ala ala a e fiema u ko eni ke staff a e kau lau aho.

Hoko atu a e me a a e Fakafofonga N pele fekau aki mo e Maggie Cat. Na e iai a e faka amu ke fakatau mai a e vaka ni koe uhi ko ene vave. Ka ko eni kuo maumau a e ki i vaká. Kole ha fakamatala mei he pule anga pe ko hai oku ne fua a e fakamole ki he ngaahi

ko eni o e vaká. Me a a e Eiki Sea ke nouti e he kau Minisit a e ngaahi me a ko eni ke fakahoko ki he Eiki Pal mia ke ne mea i p .

Me a a e Fakafofonga N pele Eua o tokanga ki he Tonga *Cable Ltd*. Na e me a mai a e Eiki Pal mia i Fale ni e omai a e me a koia ki he fakatau o e *shares* i he kautaha ko eni ki Fale ni. Kole ke fakakakato mai a e me a na e me a aki e he Eiki Pal mia kae toki hoko atu a e fakatau ko eni. Oku onгона mai e fai a e fakatau ia ko eni he aho Falaite. Kole ki he pule anga ke omai a e tu unga ko eni pea toki fai a e fakatau ko eni. Na e me a mai a e Eiki Minisit e fiema u ha 4.6m ke fakaa u aki ki he otu motu. Ka ko eni e fakatau ia ki he *Digicel*. Na e iai a e fakakaukau ke kole ki he *Retirement Fund* ke nau hanga o fakapa anga eni he oku iai a e 100m tupu. Ko e fakatau ko eni kitu a, na e osi tu uaki pe ki he *Digicel* ke na kau fakataha mo e *TCC* hono fakatau e inasi ki mu á. Ka ko e aho ni kuo lava e ng ue pea nau h mai ke *Digicel* ia. Me a a e Eiki Tokoni Pal mia o fakatonutonu oku ikai tonu a e ngaahi fika ko eni. Pea ko e me a eni na e osi fai a e tu utu uni ki ai a e Fale pea oku totonu ke oua e toe fai ha feme a aki ai fakatatau ki he etau tu utu uní.

Me a a e Fakafofonga N pele Eua kapau oku kei taimi pea omai ki he Fale ni. Na e ikai ke p loti a e kaveinga ko eni he Fale ni ka na e me a mai p a e Eiki Pal mia he aho 22 Fepueli 2016 e fai a e l pooti mai ki Fale ni pea oku ikai ke monuka a e Tu utu uni 39 ia he ko e uHINGA ia ki ha me a na e osi p loti i. Pea oku te eki ke fakakakato eni e he Eiki Pal mia a e me a na a ne me a aki ko ia. Fokotu u atu ai pe ke tita i a e *Public Enterprise* ki he h holo ko eni a e pa anga.

TUKUHIFO A E KAVEINGA O E TONGA CABLE KI HE KOMITI KAKATO.

4. K MITI KAKATO:

4.1 Tonga Cable Ltd

Me a a e Tokoni Pal mia fekau aki mo e fiema u ke fakapa anga a e fakaa u o e *cable* ko Haapai mo Vava'u, a ia e fakafuofua ki he TOP18-19m. Na e fai a e sio pe lava ke faka aonga i a e pa anga a e *Retirement Fund* ka na a nau fiemau ke mahino pe e iai ha return ki ha anau investment peh . Oku fiema u a e *USD4m* pea mai mo e *USD4.5m* mei he *World Bank*. Na e ikai ke poupou i e he *World Bank* ke n e Tonga ni a e pa anga ko eni e 4m pea he ikai leva kenau omai enautolu a e *USD4.5m*.

Fehu i mei he Fakafofonga N pele Fika 3 Tongatapu pe na e osi omai a e *view* a e poate a e *TCL*? Kapau na e omai, ko e h enau *view* ko iá? Tali e he Tokoni Pal mia io na e fai pe a e femahino aki pea na a nau kau p he ngaue ko eni.

Fokotu u e he Minisit Pa anga ke tuku ke omai a e ngaahi kulupu ko eni ki he K miti Pa anga he ko e fakamatala p ia oku fiema u ke ilo ki ai a e kakai. Kole ke faka at ke omai a e me a ko eni ki he K miti Pa anga pea ke nau toki l pooti mai ki Fale Alea. Poupou ki ai a e Fakafofonga N pele Eua. Me a a e Minisita Pa anga oku ma u p e he Komiti

Pa anga a e mafai ke eke ha ngaahi fakamatala peh . Ka koe uhi ko e *commercially sensitive* a e ngaahi fakamatala e ni ihi, ko e fakalukufua p e omai ki Fale ni. Kole e he Fakafofonga N pele Niua ke omai a e ngaahi l pooti mo e tohi ngaue totonu hange ko e *MOU* mo e *Digicel*. Kole Pal mia ke tuku ia ki he K miti Pa anga ke nau toki tu utu uni ki he fakamatala te nau fiema u.

4.2 Feme a aki i he Ngaahi Kaveinga Fekau aki mo e Sipoti 2019

Me a a e Fakafofonga Fika 17 Niua o eke a e makatu unga hono hiki mai o e mala e tapulu ki Popua. Tali a e Pal mia ko e savea fakamuimitaha ko e fakalelei i a e mala e i Atele, e i he \$14-16m ki he luo e 9 o kau ai a e totongi ki he kelekele, pea ko e osi a e Sipoti e fakafoki ia ki he kautaha ko ia. Ko Popua e i he 10m ki he 12m pea e osi ia e ma u ai pe ia e he pule anga. Oku fakapotopoto ange ke fai ki Popua pea oku fai a e teuteu lahi ki ai.

Fehu i mei he Fakafofonga N pele Eua pe ko e eka e fiha mei Popua e to o ki he mala e tapulu? Tali mei he Pal mia ko e eka e 160 pea oku fe unga p a e mala e t pulu ia mo e eka e 80.

Kole e he Fakafofonga N pele Fika 1 Vava u ke tuku a e t pulu kae tanu p a e feitu u ia ko eni ke fakanofonofo ki ai a e kakai he feitu u ko eni.

Fakamahino e he Eiki Pal mia e lava a e Sipoti o e 2019.

[4pm – Fale Alea]

TOLOI A E FALE ALEA KI HE AHO TU APULELULU, 2 FEPUELI 2017.

